

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

AHMED B. HANBEL'İN *MÜSNEDİ*'NDE BİLÂL B. REBÂH
EL-HABEŞÎ RİVÂYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Cesim ŞAHİN

18800002

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZÇELİK

Mardin 2020

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**AHMED B. HANBEL'İN *MÜSNED*'İNDE BİLÂL B.
REBÂH EL-HABEŞÎ RİVÂYETLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

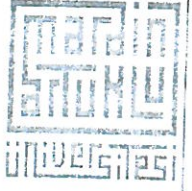
Cesim ŞAHİN

18800002

Tez Danışmanı

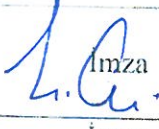
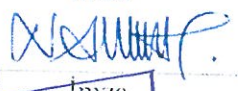
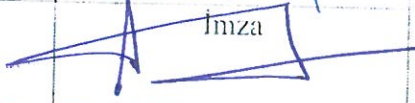
Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZÇELİK

Mardin 2020

T.C. MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ		
Dok. No: MAU-FRM-04-ENSTİTÜ 07	TEZ ONAY SAYFASI FORMU	
İlk Düz. Tar.:21/04/2020		
Rev. No Tar.: 00/..		
Sayfa: 1/1		

TEZ ONAYI

Enstitümüz Femeî İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı 18800002 numaralı tezli yüksek lisans programı öğrencisi Cesim ŞAHİN'in hazırladığı "AHMED B. HANBEL'İN MÜSNEDİ'NDE BİLÂL B. REBÂH EL-HABEŞÎ RİVÂYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 21/04/2020 Salı günü saat 13:00'da dijital ortamında yapılmış, tezin onayına oybirliğiyle karar verilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZÇELİK	 İmza
Üye Doç. Dr. Nurullah AĞITOĞLU	 İmza
Üye Dr. Öğr. Üyesi Ali KARAKAŞ	 İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../2020 tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2020

Enstitü Müdürü

Hazırlayan: Birim Kalite Komisyonu	Kontrol Eden: Üniversite Kalite Komisyonu	Onaylayan: Üniversite Kalite Komisyon Başkanı
---------------------------------------	--	--

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Yöntemi.....	1
III. Araştırmanın Kaynakları	3
IV. Hicri II ve III. Asırda Hadis İlminin Karakteristik Özellikleri.....	4
1. AHMED b. HANBEL'İN HAYATI VE MÜSNED'İ	
1. 1. Ahmet b. Hanbel'in Hayatı.....	9
1. 2. Hadis Edebiyatında Müsnedler.....	14
1. 2. 1. Müsnedlerin Oluşmasındaki Etkenler	15
1. 2. 2. Müsnedlerin Faydaları	16
1. 2. 3. Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'i	17
1. 2. 4. <i>Müsned</i> 'in İçeriği.....	17
1. 2. 5. Ahmed b. Hanbel'in Metodu	20
2. BİLÂL B. REBÂH EL-HABEŞÎ VE MÜSNED'DEKİ RİVÂYETLERİ	
2. 1. Bilâl b. Rebâh'ın Hayatı	22
2. 1. 1. Bilâl b. Rebâh'ın Doğumu, Nesebi ve Künyeleri	22
2. 1. 2. Bilâl b. Rebâh'ın Ailesi	24
2. 1. 3. Bilâl b. Rebâh'ın Müslüman Oluşu	26
2. 1. 4. Bilâl b. Rebâh'ın Medîne'ye Hicreti ve Müezzin Oluşu	33

2. 1. 5. Bilâl b. Rebâh'ın Vefatı	36
2. 2. Bilâl b. Rebâh'ın Hadis İlmindeki Konumu	37
2. 2. 1. Bilâl b. Rebâh'ın Kendisinden Rivâyet Ettiği Sahâbîler	38
2. 2. 2. Bilâl b. Rebâh'tan Hadis Rivâyet Eden Sahâbîler	39
2. 2. 3. Bilâl b. Rebâh'tan Hadis Rivâyet Eden Muhadramlar	41
2. 2. 4. Bilâl b. Rebâh'tan Hadis Rivâyet Eden Tâbiîler	42
2. 3. Bilâl b. Rebâh'ın <i>Müsned</i> 'deki Rivâyetleri	45
2. 3. 1. Rivâyetlerin Konu Bazlı Taksimi	47
2. 3. 1. 1. Kitâbu'l-Vudû'	48
2. 3. 1. 1. 1. Birinci Hadîs	48
2. 3. 1. 1. 2. İkinci Hadîs	50
2. 3. 1. 1. 3. Üçüncü Hadîs	52
2. 3. 1. 1. 4. Dördüncü Hadîs	53
2. 3. 1. 1. 5. Beşinci Hadîs	54
2. 3. 1. 1. 6. Altıncı Hadîs	56
2. 3. 1. 1. 7. Yedinci Hadîs	56
2. 3. 1. 1. 8. Sekizinci Hadîs	57
2. 3. 1. 1. 9. Dokuzuncu Hadîs	61
2. 3. 1. 1. 10. Onuncu Hadîs	63
2. 3. 1. 1. 11. Onbirinci Hadîs	65
2. 3. 1. 1. 12. Onikinci Hadîs	66
2. 3. 1. 1. 13. Onüçüncü Hadîs	67
2. 3. 1. 1. 14. Ondördüncü Hadîs	68
2. 3. 1. 2. Kitâbu'l-Ezân	70
2. 3. 1. 2. 1. Birinci Hadîs	70

2. 3. 1. 2. 2. İkinci Hadîs.....	72
2. 3. 1. 2. 3. Üçüncü Hadîs	73
2. 3. 1. 3. Kitâbu's-Salât	75
2. 3. 1. 3. 1. Birinci Hadîs.....	75
2. 3. 1. 3. 2. İkinci Hadîs.....	77
2. 3. 1. 3. 3. Üçüncü Hadîs	78
2. 3. 1. 3. 4. Dördüncü Hadîs	81
2. 3. 1. 3. 5. Beşinci Hadîs	82
2. 3. 1. 3. 6. Altıncı Hadîs.....	84
2. 3. 1. 3. 7. Yedinci Hadîs	85
2. 3. 1. 3. 8. Sekizinci Hadîs	87
2. 3. 1. 3. 9. Dokuzuncu Hadîs.....	88
2. 3. 1. 3. 10. Onuncu Hadîs	90
2. 3. 1. 3. 11. Onbirinci Hadîs.....	91
2. 3. 1. 3. 12. Onikinci Hadîs	92
2. 3. 1. 3. 13. Onüçüncü Hadîs.....	94
2. 3. 1. 3. 14. Ondördüncü Hadîs	96
2. 3. 1. 3. 15. Onbeşinci Hadîs.....	97
2. 3. 1. 3. 16. Onaltıncı Hadîs	98
2. 3. 1. 3. 17. Onyedinci Hadîs	99
2. 3. 1. 3. 18. Onsekizinci Hadîs.....	102
2. 3. 1. 4. Kitâbu's-Savm	104
2. 3. 1. 4. 1. Birinci Hadîs.....	104
2. 3. 1. 4. 2. İkinci Hadîs.....	107
2. 3. 1. 4. 3. Üçüncü Hadîs	109

2. 3. 1. 4. 4. Dördüncü Hadîs	110
2. 3. 1. 4. 5. Beşinci Hadîs	112
2. 3. 1. 5. Kitâbu'l-Menâkıb	114
2. 3. 1. 5. 1. Bilâl b. Rebâh İle İlgili Hadîs	114
2. 4. Bilâl b. Rebâh'ın Rivâyet Ettiği Hadislerin Fıkhî Hükümlere Etkisi..	117
2. 4. 1. Kitâbu'l-Vudû'daki Rivâyetlerin Fıkhî Hükümlere Etkisi	118
2. 4. 1. 1. Mest ve Sarık Üzerine Meshetme	118
2. 4. 2. Kitâbu'l-Ezân'daki Rivâyetlerin Fıkhî Hükümlere Etkisi	122
2. 4. 2. 1. Sabah Ezanında Yapılan Tesvîb	122
2. 4. 3. Kitâbu's-Salât'taki Rivâyetlerin Fıkhî Hükümlere Etkisi	125
2. 4. 3. 1. Namazda Fatiha Sûresi'nden Sonra Âmin Demek	125
2. 4. 3. 2. Sabah Namazının Geç Vakitte Kılınması	126
2. 4. 3. 3. Güneşin Doğuşunda Namaz Kılmanın Nehyedilmesi	127
2. 4. 3. 4. Kâbe'de Namaz Kılınması	129
2. 4. 3. 5. Namazda Olan Birisinin Selâma Karşılık Vermesi	130
2. 4. 4. Kitâbu's-Savm'daki Rivâyetlerin Fıkhî Hükümlere Etkisi	132
2. 4. 4. 1. Hacamat Yapan ve Yaptırmanın Orucunun Bozulması	132
2. 4. 4. 2. Sahur Vakti İle İlgili Rivâyetler	134
2. 4. 4. 3. Kadir Gecesinde 24'ncü Gecede Gerçekleşmesi	135
2. 5. Bilâl b. Rebâh'ın Kütüb-i Sitte'deki Rivâyetleri	137
2. 5. 1. Sahîhayn'daki Rivâyetleri	137
2. 5. 2. Sünen-i Erbaa'daki Rivâyetleri	138
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	143
ÖZGEÇMİŞ	160

ÖNSÖZ

İslâmî ilimler Hz. Peygamber'den (s.a.s) gelen rivâyetlerle beslenmektedir. Bizler bu rivâyetlerin geliş şeklinin nasıl olduğunu ve bize ulaşıya kadar hangi evrelerden geçtiğini ya da kimlerin tahmîlinde geldiğini bilmek durumundayız. Çünkü İslâmî hükümler bu rivâyetler üzerine bina edilmektedir. Hadislerin sağlıklı bir şekilde bize ulaşmasındaki en büyük rol ise isnad tabakasına âittir. Bu durumda isnâd sisteminin, sünnetin sıhhati açısından son derece önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır. Hicri ilk asır ile ikinci asrın başına kadar hadisler, şifâhî olarak aktarılmıştır. Hiç şüphesiz bunda dönemin ortam ve şartlarına göre olan durum etkili olmuştur. İslam dini yayıldıkça Müslümanlar sosyal, siyâsî ve kültürel iç ve dış etkileşim ile karşılaşmıştır. Bu etkileşim olgusu, hadis uydurma işini ve buna karşı bir sistem ve müdafayı da beraberinde getirmiştir. Hadis ilmi bu doğrultuda hem muhafaza hem de müdâfaa vazîfesi üstlenmiştir. Bu süreçte hadisler toplanmış, isnâdlar araştırılmış, sakîm rivâyetler sahih rivâyetlerden ayıklanarak büyük bir çaba sarfedilmiştir.

Biz bu araştırmamızda yüksek lisans seviyesinde bir rivâyet çalışması yaptık. Çalışmamızdaki öncelikli amaç, Hz. Peygamber (s.a.s) ile yakın münasebeti bulunan sahâbîlerden Bilâl b. Rebâh el-Habeşî'nin rivâyetlerini isnâd ve metin açısından incelemektir. Bunu da sahâbî isimlerine göre dizayn edilmiş müsned eserler arasında en meşhur olan Ahmet b. Hanbel'in *Müsned*'inde ele almak istedik.

Tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ahmet b. Hanbel'in yaşamış olduğu hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıldaki ilmî ortam ve özelliklerine değindik. İlk başlığımızda Ahmet b. Hanbel'in hayatı ve ilmî kişiliğini, ikinci başlığımızda ise Müsned türü eserleri ele aldık. Bu eserlerin oluşturulmasındaki etkenlere ve hadis ilmine sağladığı faydalara değinerek Ahmet b. Hanbel'in eseri üzerinde durduk. Eserin içeriğini ele alarak Ahmet b. Hanbel'in eserini oluşturmasındaki yöntemi hakkında bilgiler verdik. Tezimizin ikinci bölümünü ise Bilâl b. Rebâh el-Habeşî ve *Müsned*'deki Rivâyetleri başlığı altında oluşturduk. İlk başlığımızda Bilâl b. Rebâh'ın hayatını genel bir perspektifte ele aldık. İkinci

başlıkta onun hadis rivâyetindeki konumuna değindik. Üçüncü başlıkta ise onun *Müsned*'deki rivâyetlerini sened ve metin açısından değerlendirdik. Dördüncü başlıkta da söz konusu rivâyetlerin fikhî hükümlere etkisini ele aldık. Ayrıca beşinci bir başlık olarak Bilâl b. Rebâh'ın Kütüb-i Sitte'deki rivâyetlerini tabloda vermek suretiyle kaydettik.

Çalışmamız boyunca yönlendirici usûlü ile bize farklı ve canlı bir bakış açısı kazandıran, kendisiyle çalışmaktan zevkaldığım kıymetli danışmanım **Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZÇELİK** hocama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ders döneminde ve çalışmamız esnasında bizlere katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Ali KARAKAŞ hocama, Dr. Câsim Eymen ED-DÛRÎ hocama, Dr. Muhammed Kâmil KARABELLÎ hocama ve birikimli tecrübelerinden yararlandığım Prof. Dr. Ahmet KELEŞ'e şükranlarımı sunuyorum.

Sünnete hizmet adına yapılan her çalışmada olduğu gibi bu küçük çaplı çalışmamızın da Hadîs ilmi alanına katkı sağlamasını ümit ederek Cenab-ı Hak'tan ümmetin faydasına olacak nice çalışmalarla bizleri karşılaştırmasını diliyorum.

Cesim ŞAHİN

Mardin 2020

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Bilâl b. Rebâh el-Habeşî Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi

Cesim ŞAHİN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

2020: 160 Sayfa

Bu çalışmamızda Ahmet b. Hanbel'in *Müsned* adlı eseri çerçevesinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) güzîde sahâbîlerinden olan İslâm'ın müezzini Bilâl b. Rebâh el-Habeşî ve rivâyetleri ele alınmıştır. Bu bağlamda kavramsal çervede genel bilgiler verilerek onun hayatı, bir sahâbî olarak hadîs rivâyetindeki konumu ve *Müsned*'de bulunan rivâyetlerinin incelenmesine geçilmiştir. Araştırmada ele alınan rivâyetlerin isnâd ve metinleri değerlendirilmiştir. Söz konusu rivâyetlerin hadîs usûlü açısından konuları belirlenmiştir. Ayrıca rivâyetlerin isnad ve metin açısından değerlendirilmesi yapıldıktan sonra fikhî hükümlere etkisi olup olmadığı ele alınmıştır. Bu kapsamda büyük çoğunluğu fıkıhla alakalı olan rivâyetlerin muhteva açısından durumları tespit edilmiştir. Neticede bu rivâyetlerin İslam alimleri tarafından fikhî hükümlerde delil olarak kullanılıp kullanılmadığı ortaya çıkarılarak bir sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Ahmet b. Hanbel, Müsned, Rivâyet, Bilâl b. Rebâh.

ABSTRACT

Master Thesis

Evaluation of Bilal b. Rebah al-Habeşi Narrations in Ahmed b Hanbel *Müsned*

Cesim ŞAHİN

Mardin Artuklu University

Social Sciences Institution

Department of Basic Islamic Sciences

2020: 160 Sayfa

In this study, Ahmet b. Within the framework of Hanbel's Müsned Hz. The blessed one of the Prophet's (pbuh) companions, Islam Bilal b. Rebâh al-Habeşî and his narrations are discussed. In this context by giving general information in conceptual framework his life his position in hadith narration as a Companion and his narrations in Musnad have been started. The reports and texts of the narrations handled in the research were evaluated. The positions of these narrations in terms of hadith method have been determined. After evaluating these narrations in terms of isnad and text, it is discussed whether they have an impact on fiqh provisions. In this context the status of the narrations, which are mostly related to fiqh in terms of content were determined. As a result, a conclusion was reached by revealing whether these narrations were used as evidence in Islamic judgments by Islamic scholars.

Keywords: Hadîs, Ahmet b. Hanbel, Müsned, Rivâyet, Bilâl b. Rebâh.

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	: bin/oğul
Bkz.	: bakınız
Çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thc.	: tahrir eden
Thk.	: tahkik eden
Tlk.	: ta'lik/ekleme yapan
Ysz.	: basım yeri yok
Tsz.	: basım yılı yok
yy.	: basım evi yok
yay.	: yayınları
vd.	: ve devamı
vdğ.	: ve diğerleri

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmamızda, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i özelinde sahabe-i kirâm arasında önemli bir yere sahip olan Hz. Peygamber'in (s.a.s) müezzini Bilâl b. Rebâh el-Habeşî'nin (ö. 20/641) hayatını ve hadis ilmindeki rolünü özellikle rivâyetlerini ayrıntılı bir şekilde ele aldık. Bu çalışmayı Ahmet b. Hanbel'in *Müsned*'i özelinde yapmamızın öncelikli sebebi; bu tür eserlerin sahabe isimlerine göre düzenlenmiş olmasıdır. Bu eserler arasında onun eserinin meşhur olması da tercih sebebimiz olmuştur. Dolayısıyla Bilâl b. Rebâh el-Habeşî'nin rivâyetlerini doğrudan bulabilme imkânı sağlaması sebebiyle bu tür bir eser çatısı altında çalışmak istedik. Yaptığımız ön araştırma neticesinde birçok sahabe-i kirâmın hayatı ve hadis rivâyetindeki konumlarının ele alındığını gördük. Bu çalışmalar arasında Bilâl b. Rebâh el-Habeşî ve rivâyetleri hakkında bir çalışmanın olmadığını, sadece İslam tarihi alanında onun hayatı ile ilgili bir çalışmanın varlığını tespit ettik.¹ Temel hadis kaynaklarında onun rivâyetlerine yönelik bir çalışmanın olmayışı bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlerin senet ve metin açısından değerlendirilerek bir sonuca varılmasının hadis ilmi alanına katkı sağlaması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle çalışmamızın faydalı olacağını umut ediyoruz.

II. Araştırmanın Yöntemi

Tezimizi bir giriş ve iki bölümle sınırlandırmış bulunmaktayız. Giriş bölümünde Ahmet b. Hanbel'in yaşadığı dönemi içine alan süreçte hadis ilminin geçirmiş olduğu evreleri ele alarak hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıldaki ilmî ortam ve özellikleri hakkında bilgiler verdik. Birinci bölümünün ilk başlığında *Müsned* müellifi Ahmet b. Hanbel ile ilgili özet niteliğinde bilgilere değindik. İkinci başlıkta ise *Müsned* türü eserleri ele alarak bu eserlerin oluşturulmasındaki faktörleri ve hadis ilmine sağladığı faydaları işledik. *Müsned* eserler çatısı altında Ahmet b. Hanbel'in

¹ Bünyamün Yüksel, *İslam Tarihi Açısından Bilâl b. Rebâh el-Habeşî'nin Hayatı ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisaans Tezi).

eserinin önemine dikkat çektik. Söz konusu eserin içeriği ve Ahmet b. Hanbel'in eserini oluşturmasındaki metodu hakkında bilgiler verdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünü Bilâl b. Rebâh el-Habeşî ve *Müsned*'deki Rivâyetleri başlığı altında oluşturduk. Birinci başlıkta Bilâl b. Rebâh'ın hayatı, ailesi, hicreti ve müezzin oluşunu ele aldık. İkinci başlıkta sahabe-i kirâmın hadis rivâyetine değinerek Bilâl b. Rebâh'ın hadis rivâyetindeki konumunu, içinde bulunduğu rivâyet halkasında kimlerden hadis işittiğini ve kendisinden hadis rivâyet eden sahâbî, muhadram ve tâbiîleri ele alarak bunlar hakkında bilgiler verdik. Üçüncü başlıkta ise tezimizin ana konusu olan Bilâl b. Rebâh'ın *Müsned*'deki rivâyetlerini ele aldık. Bunları ele alırken ale'r-ricâl medotuyla ele alınmış ilgili rivâyetleri ale'l-ebvâb metoduna göre fikhî bablara ayırdık. Rivâyetleri hadis usulü açısından değerlendirip bunların sened ve metin bakımından konumlarını belirledik. Hadislerin tahrîclerini, sened ve lafız farklılıklarını ortaya çıkardık. İsnadları ayrıntılı bir şekilde ele alarak değerlendirdik. Râvilerin cerh ve ta'dil durumlarına yönelik değerlendirmelerde, muhtelif cerh ve ta'dil eserlerinden râvi hakkında farklı görüşleri araştırıp tespit ettik. Bu konuda özellikle Ahmet b. Hanbel'in görüşüne dikkat çektik. Senetteki mübhem râviler ve künyesiyle meşhur olan râvilerin asıl isimlerini ortaya çıkardık. Farklı senetleri tesbit ederek bunları ayrı bir sened olarak kaydettik. İsnadları araştırırken râvinin durumuna göre rivâyetin hadîs usûlündeki ıstılâhını belirlemeye çalıştık. Ayrıca râviler hakkındaki görüşleri zikrettikten sonra isnâtların hükmüne dâir açıklamalarda bulunduk. Dördüncü başlıkta da söz konusu rivâyetleri farklı bir açıdan ele alarak bunların fikhî hükümlerde delil olarak kullanılıp kullanılmadığını değerlendirdik. Çalışmamız esnasında hadîs usulü ile ilgili veya herhangi bir konuda anlamı kapalı olan kavramları, dipnotta açıklamak suretiyle izâh ettik. Bunun yanında Bilâl b. Rebâh'a âit Kütüb-i Sitte'de geçen ilgili rivâyetleri ayrı bir tabloda dağılımını sağladık. Kütüb-i Sitte eserlerini verirken itibar sıralamasını esas aldık. Bunun dışındaki asli kaynakları ise müelliflerinin vefat tarihlerine göre kronolojik olarak sıraladık.

Araştırmamızda bazı râvilerin vefat tarihleri ile ilgili belirsizliğin sebebi, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu râvilerin bir kısmının kaynaklarda vefat tarihlerinin

hiç zikredilmemiş olmasıdır. Birçoğunun ise ne zaman vefat ettiği ile ilgili tahmini bilgi verilmekle beraber net bir tarih verilmemektedir.

III. Araştırmanın Kaynakları

Tezimizin ön hazırlık ve sonraki aşamasında birçok kaynaktan yararlanmış bulunmaktayız. Biz burada âzamî derecede yararlandığımız başlıca kaynakları zikredeceğiz. Hadis usulü ile ilgili gerekli açıklamalarda, İbn Hacer'in, (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-nazar*'ı, Nurettin İtr'in *Menhecü'n-nakd*'i, Talat Koçyiğit ve İsmâil Lütfi Çakan'ın *Hadis Usûlü* eserleri olmak üzere birçok hadis usûlü eserlerinden yararlandık. Ahmet b. Hanbel'in hayatını ele alırken Ebu Ya'lâ'nın (ö. 307/919) *Tabakâtu'l-hanâbile*'si Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu bağdâd*'ı İbn Hallikân'nın (ö. 681/1282) *Vefeyâtu'l-a'yân*'ı, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*'ı, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sı, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidaye ve'n-nihaye*'si başlıca müracaat ettiğimiz kaynaklar olmuştur. Eser taraması yaparken, İbnu'n-Nedim (ö. 385/995) ve İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö. 575/1179) *Fihrist*'i, Kettânî'nin (ö. 1857/1927) *er-Risâletu'l-Mustatrafe*'si, Fuat Sezgin'nin *Tarihü'turâsi'l-arabi*'si, gibi eserlerden yararlandık. Bilâl b. Rebâh'ın hayatını ele alırken ise kaynak olarak İbn Hacer'in *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*'si başta olmak üzere İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Sîretu İbni İshâk* adlı eseri, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtu'l-kübrâ*'sı, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Dimeşk*'i başlıca müracaat ettiğimiz eserler olmuştur.

Bilâl b. Rebâh'ın rivâyetlerindeki konu dağılımını ele alırken Buhârî'nin *Sahîh*'indeki tasnif şeklini dikkate alarak düzenledik. Çalışmamızda kaynak olarak *Müsned*'in, Şuayb el-Arnaût ve arkadaşlarının tahkik ettiği, Müessesetü'r-Risâle Beyrut 2001 baskısını esas aldık. Râvileri değerlendirirken başta İbn Hacer'in *Takrîbu'tehzîb*'i olmak üzere Yahya b. Maîn'in (ö. 233/847) *Târîhu İbn Maîn*'i, İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât*'ı, Mizzî'nin *Tehzîbu'l-kemâl*'ı Zehebî'nin *el-Kâşif*'i ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sı kaynak olarak yararlandığımız başlıca eserler olmuştur. Râvilerin tenkîdinde Ahmet b. Hanbel'in görüşüne özellikle yer vermeye çalıştık. Ahmet b. Hanbel'in râviler hakkındaki görüşlerine atıf yaparken ise Ahmet b. Hanbel'e nispet

edilen *el-İ'lel ve ma'rifetü'r-ricâl*'i ve Cemaleddin el-Hanbeli'nin (ö. 909/1503) *Bahru'd-dem fi men tekelleme fihî el-imâm Ahmed bimedh ev zem* adlı eserini kaynak olarak kullandık. Rivâyetleri muhteva açısından değerlendirirken hadis şerh kaynaklarından; Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Meâlümü's-sünen*'i, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si, Sehârenfûrî'nin (ö. 1346/1927) *Bezlü'l-mechûd*'u başlıca müracaat ettiğimiz kaynaklar olmuştur. Ayrıca söz konusu rivâyetlerin fikhî hükümlere etkisini ele alırken İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Ümm* adlı eseri, İbn Abdulber'in (ö. 463/1071) *et-Temhîd limâ fi'l-muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*'i, Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u, ve İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî*'si yararlandığımız başlıca kaynaklar olmuştur.

IV. Hicri II ve III. Asırda Hadis İlminin Karakteristik Özellikleri

Araştırdığımız rivâyetleri Müsned bir eser çerçevesinde temel hadis kaynaklarımızda bulunan Ahmet b. Hanbel'in *Müsned*'i özelinde ele almış bulunmaktayız. Bu bağlamda özellikle Ahmet b. Hanbel'in yaşamış olduğu ve bu tür eserlerin yazıldığı dönemin ilmî bir takım ayırıcı özelliklerine değinmek istiyoruz. Bu konuyu ele alırken hicri II. ve III. asra kadar olan süreçte hadis ilminin evrelerinden bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İslam coğrafyasında gelişen birçok ilmin, tarihi bir süreçte önümüze gelene kadar geçirdiği birtakım evreleri vardır. Hadis rivâyeti de sahâbî döneminden bu yana bazı evrelerden geçmiştir. Bizler hadis rivâyetinin geçirdiği bu evreleri bilmediğimiz sürece gelişen ilmî ortamda hadis ve rivâyeti hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapamayız. Bu evrelerin başlangıcı ise bazen tam tesbit edilememektedir. Yaşanılan coğrafyadaki şartlar gözününe alındığında söz konusu tesbit biraz daha içinden çıkılmaz hale gelmektedir. Bu evrelerin tesbitindeki zorluğu sahabe dönemi ve sonrası için söylememiz mümkündür. Mesela tarihte hadis tedvinine tabiîn tabakasından İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/741) tarafından başlandı² söylene de ondan önce başlamış olma durumu da söz konusudur. Nitekim kaynaklarda tedvinin İbn Şihâb ez-Zührî'den önce başladığı ile ilgili bulgular da

² Muhammed b. Ca'fer Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, thk. Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiye, Beyrut 2000, s. 4.

mevcuttur.³ Bütün bunlara rağmen bu ilmî sürecin evreleri, sağlıklı bir zemine oturtulması için bir başlangıcının olması gerekmektedir. Buna yönelik tesbit, bulgu ve tercihlerin varlığı, bu sürece bir başlangıç belirlemeye sebep olmaktadır.⁴ Bütün bunlara rağmen tarihçiler bu evreleri, elde ettiği bilgiler ve bulgular doğrultusunda kısımlandırmaya gitmişlerdir. Tabi bu kısımlandırma kendi aralarında tarihsel açıdan farklılık arzetsede yine de elimizde bu evrelere dair genel geçer bir bilgi vardır. Buna göre bu ilmi süreçte hadis rivâyetinin evreleri şöyle kısımlandırılmıştır.⁵

- a. Hıfz (sözlü dönem)
- b. Kitâbet (yazılı dönem)
- c. Tedvin (Cem' dönemi)
- d. Tasnif (Kitaplaşma dönemi)

Rivâyet evreleri dediğimiz bu dörtlü taksim, tesbit, tedvin, tasnif ve tezhîb şeklinde de ifade edilmiştir.⁶

Hadis rivâyet evrelerine baktığımız zaman yer yer hıfz ve kitâbet, içiçe kullanılmış,⁷ bazen de tedvin ve tasnif aynı değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.⁸ Bunun yanında her birisinin ayrı ayrı olarak değerlendirilmiş olduğunu da görmek mümkün.⁹ Bu konuda farklı görüşler olsa da her bir evrenin ardarda ya da birbirine mütedâhil bir şekilde geliştiğini söyleyebiliriz. Bu bilgilerden yola çıkarak hadis ilminin oluşum evreleri hicri I. asrın sonlarına kadar hıfz ve kitâbet müşterek olarak,

³ Muhammed b. Accâc b. Muhammed el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1980, s. 341; Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi*, Emin Yay., Bursa 2016, s. 87 vd.

⁴ Fuat Sezgin, *Buhârinin Kaynakları*, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara 1956, s. 11.

⁵ Ahmet Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, Fecr Yay., Ankara 2017, s. 8. Hadis rivâyetinin oluşum safhaları hakkında bkz. Bekir Kuzu Dişli, *Hadis Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2017, s. 101, vd.

⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV, İstanbul 2018, s. 27.

⁷ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul 2018, s. 33 vd.

⁸ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Theil 1-2. Halie 1889-90. Çev. *Etudes sur la tradition islamique*. Extraites du tome II des *Muhammedanische Studien*. Traduites par le: on Bercher. Paris 1952. Goldziher burada isnad sisteminin sonradan oluştuğuna dâir görüşüne dayanak olması için böyle bir iddiâ ortaya atmaktadır. Fuat Sezgin bu iddiâyı *Buhârinin Kaynakları* adlı eserinde çürütmektedir. bk. Fuat Sezgin, *Buhârinin Kaynakları*, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara 1956, s. 12; Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, s. 112.

⁹ Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-hadis*, Çev. Nurullah Agitoğlu, Nidâ Yayınları, İstanbul 2005, s. 36; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 42.

hicri I. asrın sonundan h. II. asrın ortalarına kadar tedvin, hicri II. asrın ortasından itibaren ise tasnif evresi olarak gelişmiştir. Burada hicri birinci asır hıfz, kitâbet ve tedvin evrelerine, ikinci asır da tedvin ve tasnif evrelerine ev sahipliği yapması bakımından dikkat çekmektedir.¹⁰

Tedvin çalışmaları hicri II. asrın ikinci yarısına doğru yerini tasnif çalışmalarının kapsadığı yazılı edebiyata bırakmıştır. Bu dönemden sonra tasnif hızla ilerlemiş birçok ilim sistematik olmaya adını yazdırmıştır. Hicri II. ve III. asırda başlıca hadis, ricâl ve usûl edebiyatı dediğimiz üç temel mesele üzerinde gelişim görmekteyiz. Hadis edebiyatına yönelik câmi ve müsned türü eserler bu dönemlerde kaleme alınmıştır. Zeyd b. Ali'nin (ö. 121/738) *Müsned*'i, Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi*'si, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvattâ*'sı, Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) *el-Âsâr*'ı gibi birçok eser hicri II. asırda telif edilen eserlerdendir.¹¹ Yine aynı dönemin sonları ile hicri III. asrın başlarında hadis usulüne yönelik sistematik çalışmaların da temeli atılmıştır. Bu dönemde İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) *er-Risâle* adlı eseri, usûle dair bilgileri içeren bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Hicri III. asırda rical edebiyatına dâir eserler de kaleme alınmıştır. İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, Buhârî'nin (ö. 256/869) *et-Târîhu'l-kebir*'i bu dönemde ricâl edebiyatına dâir kaleme alınan eserlerdendir. Yine aynı dönemde sistematik olmasa da usûle dâir eserler kaleme alınmaya devam etmiştir. Müslim'in (ö. 261/874) *el-Câmiu's-Sahih* Mukaddimesi, Ebû Dâvud'un (ö. 275/888) *er-Risâle ilâ ehli Mekke*'si usûl edebiyatının işlendiği kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

Hicri III. asır dediğimiz hadis rivâyetinin altın çağı ile beraber hadis tasnifi daha çok gelişmiştir. Bu dönemde tedvinden kendilerine kalan hammaddeyi işleyebilecek kabiliyette ve rivâyet yükünün üstesinden gelebilecek birçok âlim yetişmiştir. Ahmed b. Hanbel, (ö. 241/855) Buhârî, (ö. 256/869) Müslim, (ö. 261/874) Ebû Dâvud, (ö. 275/889) Tirmizî, (ö. 277/891) İbn Mace, (273/887) gibi alimler bu dönemin meşhur muhaddislerinden bazılarıdır. Bu âlimlerin en belirgin özellikleri

¹⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 36 vd.

¹¹ Bünyamin Erul, Hicri İkinci Asırda Rivâyet Uslûbu, *AÜİFD*, Cilt: XLIII, Sayı: 1, Ankara 2002, ss. 27-61.

¹² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 216.

sünnet adına birçok hizmette bulunmakla beraber tedvin havuzunda biriken rivâyetleri kendilerine göre filtreden geçirerek seçmeleri ve sonraki jenerasyona sunmaları olmuştur.¹³

Burada bir şeye dikkat çekmek istiyoruz. Bazı kaynaklarda hadis veya diğer ilimlere dâir yazılmış olan önemli eserlerin yazılmasına kadar gelen süreç içinde rivâyetlerin şifâhî olarak gelişmiş olduğu ve bu gelişmenin ise bir asır kadar devam ettiği zikredilmektedir.¹⁴ Ancak hadis edebiyatının oluşumunda, sahâbî ve tâbiîn dönemine dâir sahife ve cüzlerin yazılmış olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu durumun, rivâyetlerin şifâhî olarak geldiği sürenin belirtilen süre kadar uzun olmadığını göstermektedir.¹⁵ Neticede şifâhî yolla gelen rivâyetler tedvinle beraber oldukça zengin bir boyut kazanmıştır. Toplanan rivâyetler arasında sahih, zayıf, uydurma gibi birçok rivâyet müşterisi tarafından ayıklanmayı beklemiştir. Muhaddisler de bu asırlarda bu kadar zengin bir malzeme içerisinde kendi kriterlerine göre hadisler seçerek eserlerini ikmâl etmişlerdir.

Bütün bunlarla beraber zihnimizde söz konusu dönemlerin karakteristik özelliklerinin oturması adına şunları söyleyebiliriz:

Hicri II. asır (Tâbiûn-Etbeu't-tâbiîn) Özellikleri

- a. Hadis hıfz melekesi durağanlaşmıştır.
- b. Fitnenin kalıntısı olan uydurma rivâyet siyâseti belirginleşmiştir.
- c. İsnad araştırması ve cerh ve ta'dil ilmi gelişmeye doğru ivme kazanmıştır.
- d. Muhtelif beldelerden birçok hadis âlimi yetişmiştir.
- e. Yazılı edebiyata geçilmiştir.
- f. Resmî tedvin faaliyetleri başlamıştır.
- g. Hadis eğitim müfredâtı geliştirilmiştir. (Metod)
- h. Ekoller ve hadise olan yaklaşımları netleşmiştir.

¹³ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 83 vd.

¹⁴ Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, s. 112.

¹⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 36.

- i. Musannef ve müsned türü eserler telif edilmiştir.
- j. Bazı hadis ıstılahları ortaya çıkmıştır.¹⁶

Hicri III. asır (Etbeu't-tâbiîn-Etbeu etbei't-tâbiîn) Özellikleri

- a. Ricâl ilmine yönelik cerh ve ta'dil çalışmaları artmıştır.
- b. Hadis ilminin gelişiminin hızla arttığı çağdır.
- c. Sistemik ricâl ilmine yönelik birçok eser yazılmıştır.
- d. Rivâyetlerin içyüzüne ve onlardaki gizli nüanslara ilgi artmıştır.
- e. Ehl-i Hadis ile Ehl-i Rey' arasındaki münâkaşalar alevlenmiştir.
- f. Ehl-i Hadisin tenkit edilmesine karşı alternatif geliştirmiştir.
- g. Usûl kâide ve ıstılahlarının kitaplardaki yeri belirginleşmiştir.
- h. Ale'l-ebvab ve ale'r-ricâl tertipli yazılan eserlerde artış yaşanmıştır.
- i. Sistemik hadis usulü eserlerinin oluşturulmasına zemin hazırlanmıştır.
- j. Mana ile rivâyet gelişmiştir.¹⁷

Bu bilgileri zikrettikten sonra çalışmamızın bir sonraki kısmını oluşturacak olan hicrî ikinci ve üçüncü asırdaki ilmi atmosferi teneffüs etmiş önemli muhaddis ve mezhep imamlarından olan Ahmed b. Hanbel'in hayatına geçebiliriz.

¹⁶ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basım evi, Ankara 1977, s. 199 vd; Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 70.

¹⁷ Itr, Nureddin; *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis*, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 2017, s. 62 vd.

AHMED b. HANBEL'İN HAYATI VE MÜSNED'İ

1. Ahmet b. Hanbel'in Hayatı

Asıl adı Ebu Abdullah b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî ez-Zuhâlî el-Va'îlî el-Basrî el-Mervezî el-Bağdâdî'dir (164-241/780-855).¹⁸ Büyük hadis âlimi, mezheb imamı, fakih, mütekellim ve müfessirdir.¹⁹ Kaynaklarımızda, göçebe Arap kabilelerinden olan Şeybânilere²⁰ nisbet edilir. Emeviler döneminde Serahs valisi olan dedesi Hanbel b. Hilal, Basra'nın kurulmasından sonra buraya yerleşmiştir.²¹

İbn Hanbel'in nesebi Hz. Peygamber'in (s.a.s) dedesi Hz. İsmâil'e uzanır.²² Oğlu Salih (ö. 266/879) babasının hicrî 164 yılında Rebiu'l-Evvel ayında dünyaya geldiğini kendisinden nakletmiştir.²³ O'nun meşakkatli hayatı babasını genç yaşta kaybetmesi ile başlamıştır. Hayatının geri kalan kısmını yetim olarak annesinin himayesi altında sürdürmüştür.

İbn Hanbel Bağdat'ta doğup yetişmiş ilim hayatı da orada başlamıştır. O, geçimini kendisine miras kalan dokuma atölyesinin geliriyle sağlardı.²⁴ Elde ettiği gelirden ihtiyacı kadar ayırır kalan kısmını ise hep ilim yolunda sarfederdi. Hatta bazen ilim tahsili için gideceği yere kadar yol parası bulamayıp borç alırdı. Kimi zaman ise deve çobanlığı karşılığında ilmi seyahatler yapardı.²⁵ İlim yolculuğuna

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, thk. Muhammed Abdulmuîd Han, Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmânî, I-VIII, ysz tsz, II, 5; Semseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Suayb Arnavut ve Ali Ebû Zeyd, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1990, XI, 177 vd; Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfyan el-Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târih*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, yy, I-III, Beyrut 1401, I, 212. Çalışmamız boyunca onun ismini, ilgili yerlerde kısaltarak İbn Hanbel şeklinde ifade edeceğiz.

¹⁹ Muhyiddîn Ebû Zekerriyya Yahya en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügat*, I-III, Dârü'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut tsz, I, 110.

²⁰ Şeybâniler, adını ataları Şeyban b. Sa'lebe'den alır. Şeyban'nın soyu ise Adnân'a dayanır. Câhiliye döneminde Bahreyn ve Yemâme'de yaşayan Şeybaniler, daha sonra Basra, el-Cezîre, ve Diyarbekir olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Geniş bilgi için bkz. Adnan Demircan, "Şeybân", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXIX, TDV Yay., İstanbul 2010, s. 37.

²¹ Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 184.

²² Ebu Ya'lâ el-Ferrâ, İbnu'l-Ferrâ Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtu'l-hanâbile*, Riyad 1999, I, 8.

²³ Ahmed b. Ali b. Hacer, Ebu'l-Fazl, el-Askalanî, *Tehzîbu't-tehzîb*, Matbaatü Zâireti'l-Meârif, I-XII, Hindistan 1326, I, 73.

²⁴ Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr ed-Dîmeşkî, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, Dârü'l-Fikir, I-XIV, ysz, 1986, X, 337.

²⁵ M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, TDV Yay., İstanbul 1989, ss. 82-87.

genç yaşta başlayan İbn Hanbel, sırasıyla Kufe, Basra, Mekke, Medine, Yemen, Şam, Cezîre, İran, Mağrib ve Horosan gibi beldelerde ilim tahsilinde bulunmuştur.²⁶

İbn Hanbel birçok ilme hâkim müçtehid bir kişiliğe sahiptir. Hocası İmam Şâfiî onun hakkında: “*İbn Hanbel, hadis, fıkıh, dil, kıraât, tevâzu, züht, vera, lugat, ve sünnet imamıdır.*” ifadelerini kullanmıştır.²⁷ Hâkim olduğu ilimler içinde hadise ayrı bir önem vermiştir. Muhaddis olarak şöhret bulması da hadise ilmini ön planda tutmasından kaynaklanır. O, İşittiği her hadisi yazmayı ve onu ezberlemeyi kendine şîâr edinmiş hadis aşığı bir kimsedir. Güçlü hafızası ve muhakeme kabiliyeti sayesinde dönemin alimlerinin gözdesi haline gelmiştir. Bir çok alim kendisinden övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Nitekim Ahmed b. Saîd ed-Dârimî (253/867) onun hakkında şu ifadelerde bulunmaktadır: “*Ahmed b. Hanbel'den daha kara saçlı, Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) hadislerini, çokça hıfzeden, iyice kavrayan ve manalarını daha iyi anlayan birini görmüş değilim.*”²⁸ Küçüklüğünden beri hadise ayrı bir önem veren İbn Hanbel ilimde derin birikimi ve yeteneği ile hadiste otorite bir şahsiyet olmuştur. İmam Şafiî, Irak ehli ile girdiği bir münakaşada bir konuyla ilgili delil olacak bir hadisi hatırlayamayınca İbn Hanbel konuyla ilgili üç hadisi kendisine okumuştur. Onun hadise olan hâkimiyetini fark eden İmam Şâfiî, sahih hadislerle kendisinden daha hâkim olduğunu itiraf etmiş ve içtihatlarının aksine sahih bir rivâyetle karşılaştığında kendisiyle paylaşmasını istemiştir.²⁹

İbn Hanbel hadis rivâyeti alanında önemli bir yere sahiptir. Ondan hadis dinlemeye gelenlere ezberinde bulunmasına rağmen rivâyet edeceği hadisi kitaptan rivâyet etmesi rivâyette son derece titiz olduğunu göstermektedir.³⁰ Hadiste bazı küçük lafız farklılıklarına dahî çok dikkat eder onları olduğu gibi ezberler ve rivâyet ederdi. Talebesi Ebû Zür'a er- Râzî (ö. 264/878) kendisiyle müzakere yapması

²⁶ Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risâle, I-XXXV, Beyrut 1980, I, 445; Zirikî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim, Beyrut 1969, I, 192.

²⁷ İshak b. İbrâhim Ebû Yakub İbn Mansûr el-Mervezî, *Mesâilu'l-imam Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Raheveyh*, thk. Ebu'l-Hüseyn Hâlid yy., Riyad 2004, s. 17.

²⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I, 456.

²⁹ Ebu Ya'lâ, *Tabakâtu'l-hanâbile*, I, 12-13; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 213.

³⁰ Ebu'l Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târihu dimesşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Amrevî, I-LXX, Dâru'l-Fikr, ysz 1414, V, 279.

sonucu İbn Hanbel'in bir milyon hadis ezberlediğini nakletmektedir.³¹ Aynı rivâyetin oğlu Abdullah'tan geldiği de kaynaklarımızda yer almaktadır.³² Hadis ile meşgul olduğu müzakere zamanlarında, sadece farz namazla yetinip nafîle namazları terkederdi. Bu durum onun hadisle uğraşmayı nafîle ibadetten daha faziletli tuttuğunu göstermektedir. Hadis müzakerelerini kendine adet edinmiş biri olarak çoğu zaman hocasıyla sabahlara kadar müzakere yapmıştır. İbn Hanbel, işittiği ve rivâyet ettiği her hadisle amel etmeye çalışmıştır. Bulunduğu meclislerde savunduğu meseleleri Kur'an ve hadis ışığında değerlendirir kendisine yöneltilen fetvalara ise hadislerden delil getirerek cevap verirdi. Abdulvehhâb b. Abdulhakem el-Verrâk, İbn Hanbelin kendisine sorulan 60 bin fetvaya 'haddesena' ve 'ahberana' diyerek cevap verdiğini söylemesi onun hadise ne kadar hâkim olduğunu bizlere göstermektedir. İbn Hanbel'in hadis alanındaki kabiliyeti onu kısa zamanda hadis rivâyetinde kendisine itimad edilen biri haline getirmiştir. Buhârî *Sahîh*'ini yazdığından kontrolden geçirmek için kitabını ona arzetmiştir.³³ Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) hadis ilminin, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medîni, (ö. 234/848) Yahya b. Maîn (ö. 233/847) ve Ebu Bekir b. Ebi Şeybe 'de (ö. 235/849) nihayete erdiğini, bunların içinden hadisin fikhını en iyi bilen İbn Hanbel olduğunu söylemiştir.³⁴

İbn Hanbel'in hadis rivâyet etmesinin yanında iyi bir münekkit olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Rical ilminin zengin çağı olan Etbâu't-tâbiîn döneminde³⁵ rical tenkidine yönelik râvilerin adâlet ve zabtının değerlendirilmesi, buna yönelik kullanılan teorik ifade ve ıstılahların çoğalması gibi önemli gelişmelerin yaşanması³⁶ onu da etkilemiş ve yaşadığı dönemde ona da bu gelişmelerden bir pay ayırmıştır. O aynı zamanda Etbâu't-tâbiîn tabakasında bulunan önemli münekkitlerdendir. Sâlih Cezerî'ye (ö. 293/905) göre o Şu'be b.

³¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I, 457.

³² Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî; *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XXIV, Beyrut 1997, IV, 419, vd.; Kandemir, "Ahmed b. Hanbel," s. 79.

³³ Ebubekir Muhammed b. Hayr el-İşbîlî, *Fihrist*, thk. Muhammed Fuad Mansur, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419, s. 83.

³⁴ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 111.

³⁵ Fikret Özçelik, *İbn Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dildeki Metodu*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2017 (Yayımlanmamış Doktora tezi), s. 20.

³⁶ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV, İstanbul 2015, s. 115.

Haccâc (ö. 119/737) ve Yahya b. el-Kattân'dan (ö. 120/737) sonra ricâl ilminde söz sahibi üçüncü kimsedir.³⁷ Onun bu özelliği kitabına aldığı hadisleri bir filtreden geçirdiğini rivâyetleri ve hadis râvilerini kendi şartlarına uygun bir şekilde tenkide tabî tuttuğunu göstermektedir. Hatta râvilerin mihne sürecindeki tavrını, cerh ve ta'dile konu etmiştir. Bundan dolayı halifenin görüşü doğrultusunda fikir beyan eden meşhur muhaddislerden hadis rivâyet etmeyi uygun görmemiştir. O, kendisi gibi hadis tenkitçilerince yalancılıkla itham edilen râvilerden rivâyet etmeye yanaşmamıştır. Bununla beraber yalancılıkla itham edilmemiş zahir yönleriyle kötü bir eleştiriye uğramayan salih insanlardan rivâyet etmeyi de uygun görmüştür. ahkama dair rivâyetleri alma hususunda da son derece titiz davranmıştır. Fakat faziletli ameller ile ilgili hadisleri rivâyet etme hususunda mütesahil davrandığı söylenmektedir.³⁸ İbn Hanbel'in bu yönü onun kitabına zayıf hadisler aldığı düşüncesini getirirse de o ve onun gibi muhaddisler bu gibi rivâyetleri ele alırken başka bir yolla hadisi tekrar rivâyet etme ihtimalini düşündüklerinden kaynaklıdır. *Müsned*'deki birtakım zayıf rivâyetlerin bulunması da bununla ilgili olup kendisinin öne sürdüğü şartlar neticesindedir.³⁹ Onun zayıf sayılan bazı konularla ilgili rivâyetleri bugünkü şartlarda hasen ve garip derecesindedir.⁴⁰

Bütün bunlardan yola çıkarak İbn Hanbel'in hadisçi yönlerini başlıca şöyle sıralayabiliriz:

- a. Güvenilir ve ehil kimselerden rivâyet etmek.
- b. Hadislerin sıhhat durumuyla ilgili titiz davranmak.
- c. Yalancılıkla itham edilen râvilerden rivâyet etmemek.
- d. İşittiği hadisleri senetleriyle birlikte yazmak.
- e. Yazdığı hadisleri bütün yönleriyle hıfzetmek.
- f. Âlî isnatlara büyük önem vermek.

³⁷ Hatîb, *el-Câmî*, II, s. 201.

³⁸ Hatîb, *el-Kifaye fi ilmi'r-rivâye*, thk. İbrahim Hamdi el-Medenî, Mektebetü'l İlmiyye, Medine tsz, s. 134.

³⁹ Ferhat Koca "İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi" Ankara Okulu yayınları, Ankara, 2002, s. 40-41.

⁴⁰ Laoust, H., "Ahmet İbn Hanbel", Çev. İsmet Kayaoğlu, *Diyânet Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, Ankara 1977, s. 27 vd.

- g. Hadisleri mütalaâ ve müzakere etmek.
- h. Rivâyetlerin manaları üzerinde düşünmek.
- i. Hadislerden elde edilen hükümleri bilmek.
- j. Hadislerin fikhına hâkim olmak.
- k. Mâna ile rivâyette titiz davranmak.
- l. Hadiste taktî⁴¹ uygulamasını uygun görmemek.
- m. Sıhhatinden emin olmadığı hadislerle fetva vermemek.
- n. Muhaddis sayılabilmek için yeterli sayıda (400.000) hadisi ezberleyip onlara her yönüyle hâkim olmak.
- o. İşittiği ve rivâyet ettiği hadislerle ile amel etmek.

İbn Hanbel hicrî 241 yılında Rebûlevvel bir rivâyete göre Recep⁴² ayının onikisinde Cuma günü 77 yaşında vefat etmiştir. Sevenleri onu hayatta iken yalnız bırakmadığı gibi vefatında da yalnız bırakmamıştır.

Kaynaklarımızda İbn Hanbel'e nisbet edilen yazma ve basılmış çok sayıda eser zikredilmektedir. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Müsned, Cevâbu'l-imâm Ahmed b. Hanbel an suâli fi halki'l-kur'ân, Kitâbu'l-ir'câ, Kitâbu'l-vukûf ve'l-vesâyâ*⁴³ *Kitâbü fezâili's-sahâbe*⁴⁴ *Kitâbu fezâili ehli'l-beyt*⁴⁵, *Kitâbü's-sünne*⁴⁶, *Kitâbü'z-*

⁴¹ Hadis terimlerinde Taktî'u'l-Hadis, birkaç konuyu kapsayan bir hadisi, konularına göre ayırıp herbirini kitabın ilgili bölümüne yerleştirmek yada orada kullanmak anlamına gelmektedir (Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 149).

⁴² İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, V, 258.

⁴³ Fuat Sezgin, *Tarihü'turâsi'l-arabî*, Çev. Mahmud Fehmi Hicazî, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiye, I-IV, Riyad 1991, III, 225.

⁴⁴ Ebu'l-Ferc Muhammed b. İshak İbn Nedim el-Bağdâdî, *Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1417, s. 281. Vasiyyuddîn b. Muhammed Abbâs tarafından tahkik edilen eser 1983'de Mekke'de basılmıştır.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî, *Müstedrek ale's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İmiyye, I- IV, Beyrut 1990, III, 171.

⁴⁶ Eser, Mekke'de 1349'da, Kahire'de (tsz), ve Beyrut'ta 1985'te Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî tarafından neşredilmiştir (Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, Cilt II, ss. 82-87).

*zühd*⁴⁷, *Kitâbü'l-imân*⁴⁸, *el-Akâde*⁴⁹ *Kitâbü'l-verâ*⁵⁰ *Kitâbü'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*⁵¹, *er-Reddü ale'z-zenâdika ve'l-cehmiyye*⁵², *Mesâil*⁵³.

1. 2. Hadis Edebiyatında Müsnedler

İbn Hanbel'in *Müsned* adlı meşhur eserini ele almadan önce Müsnedler hakkında bilgi vermeden geçmek istemiyoruz. Zîra Müsned eserlerin hadis edebiyatı açısından önemli bir yerinin olduğu âşikardır.

Literatürde bir kelime birçok anlamda kullanıldığı gibi birden fazla kelime de tek bir kavram için kullanılabilir. Bunu müsned kavramı için söylememiz de mümkündür. Zîrâ 'Müsned' kelimesinin hadis literatüründe birçok anlamı vardır.⁵⁴ Bu kavram, bazı hadis ıstılahları arasında kullanılan müşterek bir ıstılah olduğu zikredilmektedir.⁵⁵ Genel olarak hadis literatüründe 'Müsned' kavramına baktığımız zaman bu kavramın hadis senedi,⁵⁶ hadis ıstılahı ve hadis tasnif çeşidi⁵⁷ olarak kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Mütevâtir Meşhur ve Ahad gibi kısımlara⁵⁸ da ayrılan bu kavram çoğunlukla Hz. Peygamber'den (s.a.s) gelen rivâyetler için kullanılmıştır. Hadis ıstılahlarındaki kullanımına gelince 'Müsned' kavramına

⁴⁷ Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, s. 37. İbn Nedim, *Fihrist*, s. 281; İbn Hayr, *Fihrist*, s. 236; el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, s. 19.

⁴⁸ İbn Nedim, *Fihrist*, s. 281; Fuat Sezgin, *Tarihü'turâsi'l-arabî*, III, 223. Bu eser, 1340 yılında Kahire'de basılmıştır.

⁴⁹ Fuat Sezgin, *Tarihü'turâsi'l-arabî*, III, 226.

⁵⁰ Sezgin, *Tarihü'turâsi'l-arabî*, III, 223. Eser ilk olarak 1340'da Kahire'de daha sonra Zeynep İbrahim el-Karût'un tahkik'i ile 1983'de Beyrut'ta, Ebû Hâcir Muhammed Saïd Besyûnî ayrı bir tahkikiyle 1986'da Beyrut'ta basılmıştır.

⁵¹ Sezgin, *Tarihü'turâsi'l-arabî*, III, 223. Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu tarafından iki cilt olarak tahkik edilen eserin ilk cildi 1963'te Ankara'da, ikinci cildi 1987'de İstanbul'da basılmıştır.

⁵² İbn Nedim, *Fihrist*, s. 281.

⁵³ İbn Nedim, *Fihrist*, s. 281. Ebu Davud es-Sicistânî'nin derlediği nüsha 1934'te Kahire'de, oğlu Abdullah'ın derlediği nüsha ise Züheyr eş-Şâvîş'in tahkikiyle 1988'de (3. Baskı) Beyrut'ta basılmıştır.

⁵⁴ Müsned kelimesi; Merfû Muttasıl hadis, Merfû hadis, Muttasıl hadis, Hadis ravilerinin isimleri altında toplanan hadisleri ihtiva eden eserler, Hadis rivâyetlerini senedli olarak ihtiva eden hadis kitabı, İlk yazıldıklarında hadisleri senedsiz olarak ihtiva ettiği halde sonradan bunların senedleri ilave edilmiş olan kitap, Herkesin itimat ettiği alim, Güvenilir hadis kitabı gibi anlamlarda kullanılmıştır (Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV Yay., İstanbul 2014, s. 78).

⁵⁵ Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, Çev. M. Yaşar Kandemir, Gaye Matbacılık, Ankara 1988. s. 181.

⁵⁶ Mahmûd et-Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs* Mektebeti'l-Meârif, ysz 2004, s. 18.

⁵⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, AÜİFY, Ankara 1980, s. 313.

⁵⁸ Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed Cürçânî, *es-Kitâbu't-Ta'rîfât*, İstanbul tsz, s. 143.

birbirine yakın farklı anlamlar yüklendiğini görülmektedir. Buna göre hadis alimleri Müsned hadisi isnâdı müntehasına kadar muttasıl olan hadis olarak⁵⁹ İbn Abdülber (ö. 463/1071) ise Hz. Peygamber'e (s.a.s) isnad edilen Merfû hadis olarak tanımlamaktadır.⁶⁰ Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) de 'Müsned' tabirini sadece merfû ve muttasıl hadisler için kullanmıştır.⁶¹

Hadis alimlerinin bu tanımlamalarına göre Müsned hadis şu üç farklı anlamda kullanılmıştır;

- a. Muttasıl veya munkatı' olmasına bakılmaksızın Hz. Peygamber'e (s.a.s) isnad edilen merfû hadis,
- b. Müntehasına kadar muttasıl olan hadis,
- c. Hem Merfû hemde muttasıl olan hadis.⁶²

1. 2. 1. Müsnedlerin Oluşmasındaki Etkenler

Bir eserin yazılma gereği duyulmasında etken rol oynayan birçok faktör vardır. Müellifleri tarafından Müsnedlerin oluşturulması da birçok faktöre bağlanmaktadır. Bu faktörleri şu şekilde sıralamamız mümkündür.

- a. H. II. ve III. asırda oluşan farklı itikadi ve siyasi akımlar
- b. Rey ve içtihad ehline cevap verme çabaları
- c. Müsned eserlerden önce tasnif edilen musannef türü eserlerin varlığı
- d. Konu bazlı hadis tasnifine karşı bazı muhaddislerin endişeleri
- e. Hadis rivâyetindeki çokluk ve bu çokluğun neticesi olan sahih ve sakîmi'i (sahih olmayan) birbirinden ayırma çabası
- f. Müsned hadis rivâyet etme gayreti⁶³

⁵⁹ Hatib, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 21.

⁶⁰ Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh, eş-Şehrazûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nurettin Itr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1988, s. 43.

⁶¹ Hâkim *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*, thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1977, s. 18 vd.

⁶² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fi tadvîhi Nühbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nûreddin Itr, Matbaatü's-Sabah, Dimeşk 2000, s. 114 vd.

⁶³ Ebû Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-muvatta mine'l-meâni ve'l-esânîd*, thk. Muhammed Abdulkebir el-Bekrî, Vizâratu Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, I-XXIV, Mağrib 1387, XI, 144, I, 2 vd; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 459; Kettânî, *er-Risâletu'l-*

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hadis literatüründe ‘Müsned’ kavramı birçok manaya gelmektedir. Bu manalardan birisi de ‘Müsned’in hadislerin tasnif çeşidi anlamında kullanılmış olmasıdır. Müsnedler meşhur tarife göre rivâyet edilen hadisleri Sahâbî isimlerine göre tasnif eden eserlerdir.⁶⁴ Sahâbî isimlerine göre düzenlenen müsnedler, genel olarak fazilet sırası veya alfabetik sıraya göre ya da daha farklı şekilde tertip edilmiştir.⁶⁵ Senedleri ortadan kaldırılarak alfabetik sıraya göre yazılan bir hadis kitabının isnadlarını ortaya çıkaran kitaba “*Müsnedu Kitâbi Fûlan*” denmiştir.⁶⁶ Şihâbüddin Sellâme el-Kudâî’nin (ö. 454/1062)“ *Müsnedu Kitâbi’ş-Şihâb*” adlı eseri bu alanda yazılmış eserlerdendir.⁶⁷

Müsnedlerin hadis edebiyatında kapsayıcı bir anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir ravinin ismi altında düzenlenen, konularına sıhhat durumuna bakılmadan senetli veya senetsiz rivâyet etmiş olduğu hadisleri bir arada barındıran eserlerin tümünün müsned türü eserler olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁸ Bunların kişilere göre düzenlenmesindeki maksat hadislerin kolay ezberlenmesi ve isnadı bilinmesi açısından fikhî meseleler hakkında çıkarılacak hükümde sağlıklı bir yolun izlenilmesidir.⁶⁹

1. 2. 2. Müsnedlerin Faydaları

Müsnedlerin telif edilmesinin birçok faydası olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür eserlerin ne amaçladığını ve okura ne gibi bir kazanımı olacağı meselesi, bize göre bunların faydalarını tesbit etmek ile mümkündür. Tezimizi özellikle müsned bir eser özelinde ele almamızın sebeplerinden bir tanesi de bu gibi eserlerin faydalarını ortaya çıkarmaktır.

mustatrafe, s. 7; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 231; Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, s. 64 vd.

⁶⁴ Tahhân, *Usûlü’l-tahrîc ve dirâsetü’l-esânîd*, Mektebeti’l-Meârif, Riyâd 1996, s. 40.

⁶⁵ Salahattin Polat, vdğ., *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, İFAV, İstanbul 2017, s. 109.

⁶⁶ İbrahim Hatipoğlu, “Müsned”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXII, TDV Yay., İstanbul 2006, ss. 99-101.

⁶⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XVIII, 92 vd.

⁶⁸ Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, s. 64.

⁶⁹ Ahmed Abdurrahman Sâ’âtî, el-Benna *Fethu’r-rabbânî* li tertibi müsnedi imam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, I-XIV, yy., Kahire 1358, I, 11.

Öncelikle müsned müellifleri sahabe yoluyla gelen sünnetin hâmilî konumunda olduğunu söylememiz gerekir. Zirâ tedvin dönemine baktığımızda sahâbîler, muhtelif arkadaşlarından Hz. Peygamber'e (s.a.s) ait rivâyetleri herhangi bir ayırım yapmadan alıp ezberlemiş; bir kısım sahâbî ise bu rivâyetleri tedvin etmek suretiyle muhafaza etmişlerdir.⁷⁰ Bu yönüyle müsned müelliflerinin de aynı yolu izlediği, topladığı rivâyetlerde herhangi bir tasnife gitmeden sadece Hz. Peygamber'den (s.a.s) gelen Müsned hadisleri alması bakımından aynı işi yapmış olduğu söylenebilir. Bu bilgilerden yola çıkarak müsnedlerle ilgili genel faydaları şöyle sıralayabiliriz:

- a. Hadis ilmine yönelik birçok bilgi barındırması bakımından söz konusu bilgilere ulaşmak
- b. Merfû hadisleri içermesi bakımından bu hadisleri doğrudan birarada bulma imkânı vermek
- c. İlk râvilerinin sahâbî olması yönüyle bu sahâbîler hakkında bilgi elde etme imkânı sağlamak
- d. Sahâbîye ait herhangi bir rivâyeti tahrîc etme bakımından hadis talebesine kolaylık sağlamak

1. 2. 3. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i

Bu başlıkta Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eseri hakkında özet olarak toplu bir bilgi vermeye çalışacağız. İbn Hanbel'in *Müsnedi*, müsnedler arasında en tanınmış ve en meşhur olmuş eserlerdendir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi onun bazı eserleri ve aynı türde yazılmış birtakım müsnedler *Müsned*'den daha hacimli olsa da onun kadar meşhur olamamıştır. O, meşhur eserine aldığı hadislerin büyük çoğunluğunu hicrî III. asrın ilk çeyreğinde biraraya getirmiştir.⁷¹ Eserini telif etmesindeki gayesi, kendi şartlarına uygun sahih ve merfû hadisleri bir araya

⁷⁰ Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvin*, s. 341.

⁷¹ Abdurrauf Muhammed, "Ahmed b. Hanbel'in Müsened'i", Çev. Mücteba Uğur, *Diyanet Dergisi*, Cilt: XIV: Sayı: 1, Ankara 1975, ss. 21-33; Ahmed Muhammed Şâkir, *Talâiu'l-müsned li'l-imam Ahmed b. Hanbel*, Mektebetü't-Türâsi'l-İslami, Kahire tsz, s. 25.

getirmek ve mevcut itikâdî problemler altında cereyân eden tartışmalara cevap vermektir.⁷²

1. 2. 4. *Müsned*'in İçeriği

İbn Hanbel *Müsned*'i 750.000 rivâyet arasından kendi şartlarına uyan hadisleri seçmek suretiyle oluşturmuştur.⁷³ Onun bu eseri, sayıları 1000'e yakın sahâbîden nakledilmiş; mükerrerlerle birlikte yaklaşık 40.000 hadis ihtiva eden bir kapasiteye sahiptir. 18 müsneden oluşan eser⁷⁴ fazilet sırasına göre tertip edilmiş; ilk olarak aşer-i mübeşşere müsnedine yer verir. Bu başlığı Ehli Beyt, Benî Hâşim ve Muksirûn'un rivâyetleri takip eder. Daha sonra sırasıyla Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam'a mensup sahâbîlerin rivâyetleri gelir ve son olarak hanım sahâbîlerin rivâyetleriyle son bulur. Eserde az da olsa mübhem sahâbîlerin rivâyetlerine de yer verilmiştir. *Müsned*'te ayrıca Hemmâm b. Münebbih'in Ebû Hureyre'den naklettiği *es-Sahîfetü's-sahîha*'sı, Abdullah b. Amr b. Âs'ın *es-Sahîfetü's-sâdika*'sı gibi ilk hadis sahîfelerine de yer verilmiştir. İhtiva ettiği hadis rivâyetlerinin 337'si sülâsî⁷⁵ rivâyetlerden oluşmaktadır.⁷⁶

Müsned'teki rivâyetlerin bir kısmı İbn Hanbel'in Oğlu Abdullah'a (ö. 290/903) bir kısmı da Ebu Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î'ye (ö. 368/978) aittir. Âmir Hasan Sabri Abdullah, *Müsned*'deki Abdullah'a ait olan ziyâdeleri araştırması sonucu, 173 râviden aldığı 229 rivâyeti sıhhat durumları ile birlikte belirtmiştir.⁷⁷ Rivâyet edilen hadisin senedi, “ حدثني ابي , قرأت على ابي , وجدت هذا الحديث من كتاب ابي ” gibi lafızlarla başlıyorsa rivâyet İbn Hanbel'e “ حدثني عبد الله ” diye başlıyor ise oğlu Abdullah'a “ حدثني فلان ” şeklinde başlıyor ise Ebu Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î'ye aittir. İbn Hanbel *Müsned*'i çocukları Sâlih (ö. 266/880) ve Abdullah (ö. 290/903) ile amcazâdesi Hanbel b. İshâk'a (ö. 273/886) kiraât etmiştir.⁷⁸ Bu kiraati, 13 yıl

⁷² Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 229, vd.; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 60.

⁷³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 329; Ebu Mûsâ el-Medîni; *Hasaisü'l-müsned*, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1410, s. 14.

⁷⁴ Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe*, s. 18.

⁷⁵ Senedinde son râvî ile Hz. Peygamber arasında üç râvî bulunan hadislerin isnâdı için kullanılan bir terimdir (Aydınli, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 139).

⁷⁶ Ebû Mûsâ el-Medîni, *Hasâisu'l-Müsned*, s. 14; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 59.

⁷⁷ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Zevâidü Abdillâh b. Ahmed fi'l-Müsned*, thk. Âmir Hasan Sabri Abdullah, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1990, s. 124.

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 329.

boyunca devam etmiştir.⁷⁹ Oğlu Abdullah eserin büyük bir kısmını sema' yoluyla tahammül etmiştir.⁸⁰ Elimizde bulunan bu eser, İbn Hanbel'in oğlu Abdullah'ın nüshası olup Ebu Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î'nin (ö. 368/978) rivâyetidir.⁸¹ *Müsned*'in rivâyet silsilesi ise şöyledir:⁸²

Ahmed b. Hanbel
(ö. 241/855)

Ebû Abdurrahman Abdullâh b.
Amed b. Muhammed b. Hanbel
(ö. 290/903)

Ebu Bekir Ahmed b. Ca'fer b.
Hamdân b. Mâlik el-Katî'î
(ö. 368/978)

Ebu Ali el-Hasen b. Ali b.
Muhammed el-V'âiz İbnü'l-
Mezheb
(ö. 444/1052)

Ebu'l-Kâsım Hibetullâh b.
Muhammed b. Abdulvâhid eş
Şeybânî
(ö. 525/1131)

⁷⁹ Sezgin, *Tarihü 'turâsi 'l-arabî*, III, 218.

⁸⁰ Polat, vd, *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, s. 111.

⁸¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 62.

⁸² Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, XIII, 516, XVI, 210, XIX, 537.

1. 2. 5. Ahmet b. Hanbel'in Metodu

İbn Hanbel hadis rivâyeti ile ilgili kriterlerini doğrudan açıklamamıştır.⁸³ onun metodu, hadis âlimleri tarafından isnad ve metin kriterine göre incelenmesi sonucu ortaya çıkarıldığı söylenebilir.⁸⁴

İbn Hanbel'in adâlet ve zabt sıfatına sahip sika râvilerden rivâyet etmesi, yalancılıkla itham edilmemiş veya yalancı olduğu bilinmeyen kişilerin hadislerine yer vermesi, zahir yönleriyle kötü tenkîde uğramayan râvilerden hadis alması ve sika ravilerin rivâyetlerine aykırı olmayan mestur kişilerin hadislerini yeğlemesi onun eserinde başlıca izlediği metodudur.⁸⁵ Eserine aldığı hadislerin isnad ve metnindeki en küçük farklılıkları dahî hassasiyetle tedkik etmesi ve yakaladığı farklılıkları ayrı bir bütünlükte vermesi aynı isnadla ardarda gelen rivâyetlerde senedi bir defa zikretmesi⁸⁶ onun eserinde izlediği diğer metodlarındandır.⁸⁷

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) onun hadis rivâyetindeki şartlarını Ebu Dâvud'un (ö. 275/978) *es-Sünen*'indeki şartlarına kıyasen daha iyi olduğuna işaret etmiş ve yalancılığı bilinmeyen kişilerden rivâyet etmesi, böyle bir şey varsayılsa da eserine aldığı hadislerin sahihliğine gölge düşürmeyeceğini belirtmiştir.⁸⁸ *el-Müsned*'te problemli olduğu iddâ edilen bazı rivâyetler ise ona göre sonradan yapılan ziyâdelerden kaynaklanır.⁸⁹ Bununla beraber vefatına yakın oğlundan bir hadîsi çıkarmasını istemesi⁹⁰ Oğlu Abdullah'a (ö. 290/903) ait eklemelerde zayıf ve metruk râvilerin olduğu kanaatleri⁹¹ onun eserinin tamamının sahih rivâyetlerden oluşmadığını göstermektedir. Şu var ki kendisi de böyle bir iddiâda bulunmamıştır.

⁸³ Polat, vdğ., *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, s. 112.

⁸⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 61.

⁸⁵ Abdurrauf, Muhammed, *Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i*, s. 21 vd.

⁸⁶ Ahmed b. hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaud, Adil Mürşid vdğ, Müessesetü'r-Risâle, I-XXXXV, ysz 2001, XIII, 475 vd.

⁸⁷ Sıddîkî, Muhammed Zübeyr; *Hadis Edebiyat Tarihi*, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yayınevi, İstanbul 1966. s. 86.

⁸⁸ İbn Hufeyd, Ahmed b. Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi's-şfati'l-kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, I-IX, ysz 1986, VII, 223.

⁸⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VII, 232.

⁹⁰ Subkî, *Tabakatu's-Şafiyeti'l-Kübrâ*, I, 203.

⁹¹ Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1997 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 101.

O, eseri hakkında “ *Bu kitabı bir rehber olarak hazırladım, Allah Rasûlü'nün sünnetinde ihtilaf edenler ona müracat ederler.*” ifadesini kullanmıştır.⁹² Bununla beraber *Müsned*'de elle sayılacak kadar mevzû hadislerin olduğu da değerlendirilmektedir.⁹³ Mevzû hadisler ile ilgili iddiâları ise İbn Hacer *el-Kavlü'l-müsedded fî zebb ani'l-müsnedi li'l-imam ahmed adlı* eserinde çürütmüştür.⁹⁴

⁹² Muhammed Şâkir, *Talâiu'l-müsned li'l-imam Ahmed b. Hanbel*, s. 22.

⁹³ Abdurrauf, Muhammed, “Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i”, *Diyanet Dergisi*, Cilt: XIV, s. 27.

⁹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 329; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 61.

II. BİLÂL B. REBÂH EL-HABEŞÎ VE MÛSNED'DEKİ RİVÂYETLERİ

2. 1. Bilâl b. Rebâh'ın Hayatı

2. 1. 1. Bilâl b. Rebâh'ın Doğumu, Nesebi ve Künyeleri

İslamın müezzini olmakla şöhret bulan Bilal b. Rebâh hakkında kaynaklarda doyurucu olmamakla birlikte pek az bilgi vardır. Doğrusu Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta olduğu müddetçe ondan ayrılmayan İslam aşığı bir sahâbî hakkında az bilginin bulunması, düşündürücüdür. Çünkü o Müslüman olduktan sonra yaşantısı ile sabrı ve imanı ile Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı yokluğunda onun adım attığı yerlere adım atmayışıyla kendini ele veren sevdâsı ile kendisinden bahsedilmeyi ziyadesiyle hakeden bir yıldızdır.

Adı Bilal b. Rebâh el-Habeşî el-Kureyşî et-Teymî'dir.⁹⁵ (ö. 20/641) Bazı kaynaklarda Bilal b. Ebî Rebâh,⁹⁶ Bilal b. Hemâme⁹⁷ şeklinde geçen Bilâl b. Rebâh'ın doğduğu yıl ile ilgili net bir bilgi bulunmamakla birlikte fil yılından sonra doğduğu ve Hz Ebubekir'le yaşıt olduğu zikredilmektedir.⁹⁸ Onun fil yılından birkaç yıl sonra doğduğu ve 60 yaşlarında vefat ettiğinden yola çıkarak 581 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.⁹⁹

Kaynaklarda Ebû Abdulkerim,¹⁰⁰ Ebû Amr,¹⁰¹ Ebû Abdirrahman, İbn Hemâme ve Ebû Abdullah¹⁰² künyeleriyle tanınan Bilâl b. Rebâh Mekke'de Benî Cumah'ın¹⁰³

⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, IV, 288.

⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 70.

⁹⁷ Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdulmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, ysz 1994, I, 492; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, I, 484.

⁹⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I, 455; İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1990, VII, 271.

⁹⁹ Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI, TDV Yay., İstanbul, 1991, ss. 152-153.

¹⁰⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut 1409, III, 202.

¹⁰¹ Muhammed b. Hibban b. Ahmet b. et-Teymî, *Meşâhiru ulemâi'l-emsâr ve e'lâmi fukehâi'l-ektâr*, Dâru'l-Vefa, Mısır 1991, s. 85.

¹⁰² Ahmed b. Yahya Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, Dâru'l-Meârif, Mısır 1959, I, 184; İbn Abdülber, Yûsuf b. Abdülber en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-

veya Serat¹⁰⁴ halkının ya da Habeşlilerin¹⁰⁵ muvelledi¹⁰⁶ olduğu zikredilmektedir.¹⁰⁷ Bu kabilelerden birisinin cariyesi olan annesi onu Serat'ta dünyaya getirmiştir.¹⁰⁸ İslamla şereflendikten sonra sade ve şeffaf bir yaşantıya kavuşacak olan Bilâl b. Rebâh, cahiliye politikalarının dizginlerini elinde tuttuğu, orantısız kuvvetin ve ötekileştirici anlayışın mühürlediği ikinci sınıf insan psikolojisi ile o ve ailesi birçok sınav geçirmişlerdir.¹⁰⁹

Bilâl b. Rebâh'ın aslı bu günkü Etiyopya olan Habeşistan'a dayanır. Târihi eskilere dayanan Habeşistan, araplara kaptırdıkları verimli toprakları olan Yemen'i tekrar alıp Hz. Peygamber'in (s.a.s) doğduğu yıl Kuzey Arabistan'a sefer düzenlemişlerdir. Fakat Mekke'ye yaklaştıklarında büyük bir hezimetle uğramışlardır.¹¹⁰ Uğradıkları bu hezimet Kurâ'n-ı Kerim ayetlerine de konu olmuştur.¹¹¹

Becâvî, *Dâru'l-Ceyl*, I-IV, Beyrut 1992, I, 178; Abdü'l-Mevcûd Abdi'l-Hâfız, "Bilâl b. Rebâh", *Mecelletü'l-Ezher*, Kahire 1962, Cilt: XXXIV, s. 473.

¹⁰³ Bir kabile olan Benî Cumah, ismini Cumah b. Amr b. Husays, Ka'b b. Lüey b. Ğâlib b. Fehr b. Mâlik b. Nadr'dan almaktadır. Cumah'ın asıl adı ise Teym'dir. Ümeyye b. Halef de bu kabiledendir. Bu kabilenin daha önce Suriye bölgesinde yaşadığı oradan da Mekke'ye göç ettikleri kaynaklarda zikredilen diğer bir bilgidir. Bu bilgilere dayanarak Mekke'de yaşayan Cumahoğullarının asıl arap olmadığı anlaşılmaktadır (Ahmet Önkal, "Cumah" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt VIII, TDV Yay., İstanbul 1993, s. 93).

¹⁰⁴ Serât, Mekke'nin Güney Batısındaki Sakifoğullarının yaşadığı Taif'ten San'a'ya kadar uzanan dağlık bir bölgeye verilen isimdir (Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdir, I-V, Beyrut 1993, III, 205).

¹⁰⁵ Ahmed b. Hüseyin Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, Dâru'l-Kerâme, Kum 1435, s. 22.

¹⁰⁶ Rivâyet döneminden sonra kullanılan Müvelled, arap olmayıp arapların çocukları arasında yetişmiş onların kültürünü almış kimselere denir (İbrahim. Mustafa, vdğ, *Mu'cemu'l-vesît*, II, 1114; İbn Kesir, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1976, I, 492).

¹⁰⁷ İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, I, 178; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûbi'l-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, vdğ., Matbatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, ysz, 1955, I, 317. Bazı kaynaklarda onun Habeş halkının muvelledi olduğu da rivâyet edilmektedir (Ebu'l-Fidâ İmadüddîn İsmâil, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz, I, 164).

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 270.

¹⁰⁹ Muhammed b. İshak b. Yesar, *Sîretu ibni ishâk*, thk. Süheyl Zekâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978, I, s. 191.

¹¹⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul tsz, s. 33.

¹¹¹ Fil, 105/5.

2. 1. 2. Bilâl b. Rebâh'ın Ailesi

Benî Cumahtan Mekkeli bir otoriter olan Ümeyye b. Halef'in kölesi olan Bilâl b. Rebâh kendisi gibi ailesi de köle statüsündeydi. Babasının adı Rebah, annesinin adı da Hemâme'dir. Habeşlilerin esaretinde olduğu söylenen¹¹² ebeveyninin nasıl Mekke'ye geldikleri ve nasıl köle oldukları hakkında tarih kitaplarında yeterli bir bilginin olmamasıyla beraber bazı rivâyetlerin olduğu aktarılmaktadır.¹¹³ Rivâyete göre Bilâl b. Rebâh'ın ebeveyni, Kabeyi yıkmak için gelen Ebrehe'nin komutasındaki bir hizmetli filosuyla Mekke'ye gelmişlerdir. Görevleri orduya yemek pişirmek ve buna benzer işler yapmak olan ebeveyni tarihte fil vakası diye bilinen vâkiâda karşılaşmayı hiç ummayacağı bir hezimetle helak olan Ebrehe ve ordusundan kalan birkaç kişiden biri olarak Mekke'de kalmışlardır. Anlaşılan o ki bu rivâyet malum fil vakasından sonra onun ebeveyninin Araplar tarafından köleleştirilmedikleri kanısından başka bir ihtimal bırakmamaktadır. Kaynaklarda Bilâl b. Rebâh'ın ebeveyninin Müslüman olup olmaması ile ilgili babası Rebah'ın, İslamdan önce ya da Müslüman olduğunu îlan etmeden önce vefat ettiği¹¹⁴ annesi Hemame'nin de Bilâl b. Rebâh ile birlikte Müslüman olduğu zikredilmektedir.¹¹⁵

Bilâl b. Rebâh'ın Gufeyre¹¹⁶ ya da Gufre¹¹⁷ isminde bir kız kardeşinin, Ebû Ruveyha künyesiyle¹¹⁸ bilinen Halid isminde bir de erkek kardeşinin olduğu rivâyet edilmektedir.¹¹⁹ Fakat bu rivâyetler de kesinliğini korumuş değildir. Bazı kaynaklarda Gufeyre, Bilâl b. Rebâh'ın kızkardeşi ya da kızı olduğu söylenmektedir.¹²⁰ Erkek kardeşi Halid için ise dede isimleri farklı olması sebebiyle

¹¹² İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-X, Beyrut 1997, I, 663.

¹¹³ Muhammed Muhammedâ İştihardî, *Sîmâ bilal habeşâ*, tdk. Seyyîd Ebu'l-kâsım, Dîbâcî, Kum 1347, s. 33. Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 22 vd.

¹¹⁴ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 50.

¹¹⁵ Hâkim, *Müstedrek ale's-sahîhayn*, III, 319.

¹¹⁶ Bilâl b. Rebâh'ın kız kardeşi olarak zikredilen Gufeyre b. Rebâh'ın Ömer b. Abdullah'ın mevlâsı olduğu zikredilmektedir (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, I, 415).

¹¹⁷ İbn Abdülber, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, I, s. 178

¹¹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu dîmeşk*, XVI, 20.

¹¹⁹ İbnü'l-Adîm, Ebu'l-Kâsım Kemâleddîn Ömer b. Ahmed, *Buğyetü't-taleb fi târihi haleb*, Messesetü'l-Belâğ, Dîmeşk 1408, VII, s. 3027; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, II, 436.

¹²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, s. 426.

onun neseb kardeşi olmayıp İslam kardeşi olduğu aktarılmaktadır.¹²¹ Fakat burada aynı isimli farklı iki kişiden bahsedilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.s) Bilâl b. Rebâh ile İslam kardeşi ilan ettiği Ebû Ruveyh ile neseb kardeşi olan Ebû Ruveyha'nın farklı kişiler olduğuna¹²² dâir bilgiler onun iki ayrı kardeşi olduğunu doğrulamaktadır. Buhârî (ö. 256/869) bunların iki erkek bir kız kardeş olduklarını zikretmiştir.¹²³

Bazı kaynaklarında onun Küheyl b. Rebâh adında bir erkek kardeşi daha olduğu zikredilmektedir.¹²⁴ İbn Hacer (ö. 852/1449) bu ismi Tuheyl b.Rebâh adında Bilâl b. Rebâh'ın kardeşi olduğunu söylediği bir başlıkta zikretmiştir.¹²⁵ Ancak İbn Asâkîr'in (ö. 571/1176) de Tuhabl b. Rebâh diye rivâyet ettiği¹²⁶ bu kişi üç farklı isimle zabtedilmiş Halid b. Rebâh'ın diğer adı olmaktan ileri gitmemektedir.

Bilâl b. Rebâh'ın neseb kardeşinden çok İslam kardeşlerinin olduğu zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) Bilâl b. Rebâh'ı Ebû Ruveyha Abdullah b. Abdurrahman el-Feza' el-Hasa'mî,¹²⁷ Ubeyde b. Hâris b. Muttalib (ö. 2/624) Ubeyde b. el-Cerrâh (ö. 18/639) ve Ebu Zer el-Ğıfârî, (ö. 32/653) gibi sahâbîlerle kardeş ilan etmiştir.¹²⁸

Bilâl b. Rebâh'ın künyelerinden anlaşılacağı gibi evli olduğu düşünülse de evliliği ile ilgili veya çocuklarıyla ilgili fazla bir bilgi yoktur. Ancak onun Yemen'e kardeşini evlendirmeye gittiğinde kendisi de Hind isminde bir kıza gönül verdiği ve onu ailesinden istediği rivâyet edilmektedir. Kızın ailesi de Hz. Peygamber'den (s.a.s) güvence almış daha sonra Bilâl b. Rebâh ile kızını evlendirmişlerdir.¹²⁹ Çocukları ile ilgili bazı bilgiler zikredilse de bunlar kendisine müezzin olarak nisbet

¹²¹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, II, s. 199.

¹²² Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 28.

¹²³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, VII, 206.

¹²⁴ Ebû Velîd Muhammed b. Abdullah Ezrakî, *Ahbâru Mekke vemâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdî Sâlih, Dâru'l-Endelüs, I-II, Beyrut tsz, I, 275.

¹²⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, s. 418.

¹²⁶ İbn Asâkîr, *Târîhu dimesşk*, XVI, s. 23.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz, II, 4.

¹²⁸ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 28 vd.

¹²⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, II, 199; A.Cüde es-Sahhâr, *Peygamberimizin Müezzini Hz. Bilâl-i Habeşî*, Çev. Mustafa Runyun, İstanbul 1967, s. 83- 84.

edilmiş ve Evlad-ı Bilal diye meşhur olmuş kişilerle ilgili aktarılan bilgilerdir.¹³⁰ Birçok tarihçi onun çocuğunun olmadığını belirtmektedir.¹³¹

Bilâl b. Rebâh'ın birden fazla evlilik yaptığı da zikredilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) onu Ebû Bukeyr adında bir sahâbî'nin kızı ile evlendirmesi,¹³² Zühre Oğullarından Arap bir esir kadınla da evlendiği bilgileri¹³³ onun birden fazla evlilik yaptığını göstermektedir. Fakat bu evliliklerinin zamanı, ayrı ayrı mı yoksa birarada mı olduğu bilgisi zikredilmemektedir.¹³⁴ Kaynaklarda evlendiği kişilerin isimleriyle ilgili sadece Hind el-Havlâniye, bazı kaynaklarda Leyla el-Havlâniye¹³⁵ ve Fâtıma bint Utbe b. Rebâa'¹³⁶ isimli eşlerinin adı geçmektedir.¹³⁷

Bazı kitaplarda aktarılan bilgilere göre Bilâl b. Rebâh'ın câriyesinin olduğu da zikredilmektedir. Zayıf olduğunu düşündüğümüz rivâyete göre Bilâl b. Rebâh kendisine âşık olduğu Cemâne binti Zuhaf adlı bir kişi tarafından hakarete uğramış ve bu durum Hz. Peygamber'e (s.a.s) intikal etmiştir. Onun da bu yaşananlara müdâhil olması sonucu kendisine bir takım hibeler verilmiştir. Bu hibeler arasında ona iki cariye verildiği de zikredilmektedir.¹³⁸

2. 1. 3. Bilâl b. Rebâh'ın Müslüman Oluşu

Bilâl b. Rebâh'ın Müslüman oluşuna geçmeden önce genel bir çerçevede İslam öncesi Arap toplumunun dînî ve toplumsal yapısından biraz bahsetmek istiyoruz. Zîra İslam ve öncesi bağlamında var olan realiteden bahsetmek işleyeceğimiz başlığa katkı sağlayacaktır.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *Kamil fi't-târih*, VIII, 701; Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 42 vd.

¹³¹ Mizzî *tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, IV, 290.

¹³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, s. 179.

¹³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, s. 180.

¹³⁴ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 34.

¹³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu dîmeşk*, XXXXXXXX, 75. Havlan, Yemende bir kabileye nisbet edilen köy ismidir. Yemen halkının taptığı ateş olduğu da zikredilmektedir. Şam'da bu isimle nisbet bulan bir bölge olup bu kabile'nin orada ikamet ettiği de zikredilmektedir (Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 322; Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 34).

¹³⁶ Ebû Bekîr Abdurrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, I-XI, Beyrut 1403, VI, 154.

¹³⁷ Muhammed b. Ahmed İbn Hibân et-Teymî, *es-Sikât*, Dâiratü'l-Meârif'l-Osmâniye, I-IX, Haydarâbad 1973, III, 28.

¹³⁸ Muhammed b. Ali b. Şehr Âşûb, *Menâkibu âli b. ebî tâlib*, Mektebetü'l-Haydariye, Nefes tsz, s. 23.

İslamiyet öncesi Arap Yarımadasında semâvî ve beşerî olmak üzere farklı birçok inanç sistemi vardı. Bunlar arasında Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusîlik ve Sâbîlik gibi dinlerin müntesibini bulmak mümkündü.¹³⁹ Bununla beraber Hanîflik¹⁴⁰ ve Putperestlik de var olan beşerî dinler arasında yerini almıştı. Putperestlik, cahiliye toplumu diye adlandırılan Arap toplumunda yegâne ve hâkim bir inançtı.¹⁴¹

Arapların çoğunluğu Kuran-ı Kerim'in ifadesine göre Allah'a inanıyorlardı.¹⁴² Fakat Allah'a şirk koşmalarıyla belirginleşmiş bir inanca sahiplerdi.¹⁴³ Tarihçilere göre cahiliye Araplarının hepsi Hz. İbrâhim'in dini olan hanif dinine inanıyorlardı. Fakat Amr b. Lühey el-Huzâî adında birisi gelip Arapların arasına fesat karıştırıp onları hanif dininden saptırarak doğru inançlarına putperestliği aşlamıştır.¹⁴⁴

İslamiyet öncesi Arap Yarımadası cehaletle tanınmış bilinçli bir kural tanımazlığın içindeydi. Zavallı bir inanış olan putperestlik din diye benimsenmişti. Kabe ise Arapların kendi inançlarına barınak yaptıkları dînî bir sembol idi. İçinde çok sayıda put olduğu gibi Hz. Meryem, Hz. Îsâ, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmail'i sembolize eden izler de mevcut idi. Yeniden inşâ edilip içi ile birlikte etrafının da putlarla süslenmesi sonucu 'panteon' denilen çok tanrılı dinin mâbedi haline getirilmişti.¹⁴⁵ Bunun yanında toplum düzeni alt üst olmuş aile hukuku ayaklar altına alınmıştı. Birçok batıl evlilik fenomenisi izdüşümlerini hissettiriyordu.¹⁴⁶

Câhiliye toplumunda farklı birçok anlayış da vardı. Söz konusu toplum erkek çocuk izzetin gereği kız çocuğu ise zilletin ve düşüklüğün sembolü gibi kıt bir anlayışa sahipti. Onlara göre kız doğan çocuk suçlu olup öldürülmeyi hak

¹³⁹ Ahmet Önkâl, vdğ., *Hz. Peygamberin İzinde*, DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 25.

¹⁴⁰ Hanifler, putlara tapmaktan sakınan onların gittiği yolu takip etmeyen, onlara özgü yapılan faaliyetler içinde bulunmayan ve Hz. İbrâhimin dini olan tek Allah inancına sahip müslümanlardır. Bundan dolayı bunlara hanîf inanclarınada hanîflik denmiştir (Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi 'l-arab kable'l-islâm*, Dârü's-Sâkî, I-XX, ysz 2001, XI, 25; Şaban Kuzgun, " Hanif ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XVI, TDV Yay., İstanbul 1997, ss. 33-39).

¹⁴¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, XI, 26.

¹⁴² Enfal, 8/32.

¹⁴³ Yunus, 10/18.

¹⁴⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, XI, 26.

¹⁴⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 74.

¹⁴⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, X, 199-218.

ediyordu.¹⁴⁷ Bilâl b. Rebâh da bu toplumun içinde yaşayan birisi olarak izlenen bu anlayışa yakından şahitlik eden birisiydi. Kaynaklarda Bilâl b. Rebâh'ın Mekke'de bulunan müvelledler arasında olduğu ve yüz müvelled kölesi olan Abdullah b. Cud'ân'a hizmet edip onun hayvanlarını otlattığı zikredilmektedir.¹⁴⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.s) peygamberliği tescil edildikten sonra Bilâl b. Rebâh'ın dışındaki müvelled köleler, Mekke'den çıkarılmışlardı.¹⁴⁹ Hz. Peygamber (s.a.s) ilk vahiyden sonra Hîra Mağarası mesâisini henüz sonlandırmamıştı. Bir gün Hîra mağarasında iken orada Bilâl b. Rebâh'ı hayvan otlatırken gördü ve kendisinden süt istedi. Bilâl b. Rebâh ise sâhibine sadâkatından ödün vermeyen birisi olarak hayvanların kendisine emanet olduğunu uygun bir dille ifade etti. Bilâl b. Rebâh bu diyalogu kendi dili ile şöyle anlatmaktadır: “ Ben Ukbe b. Ebû Mu'ayt'ın¹⁵⁰ çobanlığını yapıyordum. Allah Resûlü (s.a.s) ve Ebû Bekir (r.a) yanıma geldi.” Allah Resûlü: (s.a.s)

-“ Ey delikanlı bize verebileceğin süt var mı?” dedi. Ben de:

-“ Evet var ama ben emânetçiyim dedim.” Allah Resûlü (s.a.s) de:

-“ Peki sütü kesik, erkek ile çiftleşmemiş bir koyunun var mı?” dedi. Ben de:

-“ Evet diyerek istediği vasıfta ve memesi olmayan bir koyunu Allah Resûlü'ne (s.a.s) götürdüm. O da koyunun meme bölgesini ovdu. Bir de baktım ki meme sütü doluverdi. Ben de oyuk bir kaya parçası getirdim. Allah Resûlü (s.a.s) sütü ona sağdı ve Ebû Bekir ile bana içirdi. Sonra kendisi de içti. Daha sonra koyunun memesine “ Küçül” dedi ve o da eski halini aldı. Ben de bana bunu öğretmesini söyledim. O da başımı okşayarak “ Sen eğitilmiş bir delikanlısın. Allah seni mübârek kılsın dedi” ve böylece İslâma girdim.¹⁵¹

¹⁴⁷ M. Akif Aydın, “Aile”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, TDV Yay., İstanbul 1989, ss. 197-198.

¹⁴⁸ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 436.

¹⁴⁹ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 436.

¹⁵⁰ Bazı rivâyetlerde Ebû Mu'it halkı, bazısında ise Abdullah b. Cudâ'n diye geçmektedir (Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 436; XXXIII, 73).

¹⁵¹ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, VII, 101; XXXIII, 70-73.

Diğer bir rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s) Hıra'da Bilâl b. Rebâh'a İslamı teklif ettikten sonra ondan Müslüman olduğunu gizlemesini istemiş; o da verilen tâlimat doğrultusunda hareket edip müslüman olduğunu Mekkelilerden gizlemiştir.¹⁵²

Kaynaklarda Bilâl b. Rebâh'ın Müslüman olduğunu açığa çıkararak ilk 7 Müslümandan biri olduğu zikredilmektedir. Buna göre Müslümanlığını ilk ilan edenler arasında Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Ebû Bekir, Ammâr b. Yâsir, Sümeyye, Süheyb, Bilal el-Habeşî ve Mikdad zikredilmektedir.¹⁵³ Bir rivâyette de Mikdad yerine Habbâb'ın ismi geçmektedir.¹⁵⁴ Ancak burada Hz. Peygamber (s.a.s) ve Hz. Ebû Bekir dışında ismi zikredilenler, köle statüsünde Müslümanlığını ilan etmiş kimselerdir.¹⁵⁵

Bilâl b. Rebâh İslâmı kabul ettikten sonra üç gün boyunca Hıra Mağarasına, Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına gidip geldi. Bu süre zarfında kendisinden İslam dinini öğrendi. Kaynaklarda Bilâl b. Rebâh Hz. Peygamber'den (s.a.s) 70 Sûre öğrendiği zikredilmektedir.¹⁵⁶

Bilâl b. Rebâh'ın 70 sûre öğrenmesinin birkaç gün içinde gerçekleşmiş olduğunu söyleyemeyiz. Zîrâ 70 kadar Sûre öğrendiğini söyleyen Bilâl b. Rebâh âyetlerin bir kısmının inmiş olduğu geniş bir zamanı kastediyor olsa gerek. Binaenaleyh, bu bilgilerden, Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu sürece kadar peygamberlik görevine âşina olduğu ve dâvete dâir sîstratejik bir program belirlediği geniş bir zaman anlaşılmaktadır. Netice itibariyle Bilâl b. Rebâh İslamla şereflenmiş, diğer nasipliler gibi İslâmın safında batıl ile mücadeleye kadem basmıştı. Bu uğurda diğer Müslümanlar gibi bütün olacıklara ortak olmuştu. Bundan sonra sabır ve sebat göstermesi karşısında onu hem büyük müjdeler, hem de davası uğruna katlanacağı büyük zorluklar bekliyordu.

¹⁵² İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 436.

¹⁵³ İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, I, 179.

¹⁵⁴ İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, IV, 1864; İbn Mace, "Fedâil", 11.

¹⁵⁵ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 51.

¹⁵⁶ Rivâyete göre 70 sûre denilmesinden maksat 70 kadar ayettir. Çünkü İslâmın ilk zamanları sûreleri oluşturacak âyetler henüz inme aşamasındaydı. Hz. Bilal'inde Hz. Peygamber'den (s.a.s) öğrendiği sûreler, muhtemelen küçük ayetlerden oluşan tamamlanmamış sûrelerdir (Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, XXXIII, 72)

Bilâl b. Rebâh İslâmı tercih etmesiyle birlikte birçok zorluk ve işkenceye maruz kalmıştır. Rivâyete göre Bilâl b. Rebâh'ın İslama girme haberi Mekke'de duyulmuştu. Bir gün Bilâl b. Rebâh Kabe'ye girdi. Kureyşliler Kabe'nin arka tarafında onu görmüyorlardı. O da bu durumu fırsat bilerek Kabe'de bulunan putları küşümseyip aşağılayarak onlara tükürmeye başladı. Kureyşliler nasıl olduysa bu eylemin onun tarafından yapıldığını sezmişti. Bilâl b. Rebâh da korkarak efendisi Abdullah b. Cud'ân'ın evine sığındı. Kureyşliler ilahlarına yapılan bu eylemi Abdullah b. Cud'ân'a anlattılar. Abdullah b. Cud'ân, Lat ve Uzza için 100 deve adayan itâatkar ve fanatik bir putperesti. Olanları işitince Bilâl b. Rebâh'ı azarladı. Daha sonra onu diledikleri gibi cezalandırmaları için Ebu Cehil ve Ümeyye b. Halef'e teslim etti.¹⁵⁷

Ebu Cehil ve Ümeyye b. Halef, Bilâl b. Rebâh'ı Batha bölgesine götürdüler. Oranın sıcaklığında onu yere yatırdılar ve omuzlarının üzerine sıcaktan kızmış bir kaya parçası koydular. Bir taraftan ona işkence edip diğer taraftan ondan Hz. Peygamber'in (s.a.s) peygamberliğini inkar etmesini ve kendi dinlerine dönmesini istediler. O da kendisine yapılan işkenceye rağmen bu teklifi, yüreklerde kazınacak tek kelimeyle Ehad! Ehad! diyerek geri çevirdi.¹⁵⁸

Bu bilgiler, Bilâl b. Rebâh'ın Ümeyye b. Halef'e âit olmadığını, muhtemelen İslâmı tercih ettiğinden ve ilahlarına yaptığı muâmeleden dolayı onu cezalandırmak için Abdullah b. Cud'ân'dan aldığını göstermektedir. Bununla beraber bir rivâyette Ümeyye b. Halef ve etrafındaki kişiler Bilâl b. Rebâh'ın putları aşağıladığını duyunca Abdullah b. Cud'ân'a: “*Senin şu siyâhî adamın bizim ilahlarımıza hakeret etti.*” diyerek karşılık verdiği zikredilmektedir.¹⁵⁹ Bu da Bilâl b. Rebâh'ın Ümeyye b. Halef'ten önce Abdullah b. Cud'ân'a âit olduğunu göstermektedir. Ayrıca bazı kaynaklara göre Bilâl b. Rebâh'ın İslamla tanışmadan önce Benî Cumahtan Abdullah b. Cud'ân'ın kölesi olduğu,¹⁶⁰ da zikredilmektedir.¹⁶¹

¹⁵⁷ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 436-437.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 175.

¹⁵⁹ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 436.

¹⁶⁰ Bilâl b. Rebâh'ın kimin kölesi olduğu ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Bilâl b. Rebâh'ın ismi belirtilmeyen Benî Cumahtan birisinin, Kureyşten bir kadının, Ebû Cehil'in, ve Abdullah b. Cudân'ın kölesi olduğu zikredilmektedir. Ebû'l-Velid'e göre ise Bilal b. Rebâh, Abdü'd-dâr oğullarının kölesi olup babaları onun Ümeyye b. Halef'e verilmesini vasiyet ettiğini belirtmektedir.

Amr b. As, Bilâl b. Rebâh'a yapılanlara şahid olmuş, kendisine işkence yaptıkları yere bir et parçası konulsa hemen pişecek kadar kızgın olduğunu aktararak şöyle demiştir: Bilal bu işkencelere rağmen:

-“ Lat ve Uzza'yı inkar ediyorum” dedikçe Ümeyye b. Halef işkencenin şiddetini daha çok arttırıyordu.

Varaka b. Nevfel de Bilâl b. Rebâh'a yapılan işkenceye şahit olmuştu. O, Bilâl b. Rebâh'ın sırtı Batha'nın kızgın çöllerine yatırıldığını görünce kendisine:

-“ Ey Bilal! Sabret. Ey Bilal dayan” diyerek¹⁶² ona işkence yapan gruba ve başında bulunan Ümeyye b. Halef'e yönelip:

-“ Eğer buna (Bilal) bir şey olursa Allah'a yemin ederim onun kabrini ziyaretgah yaparım” diyerek Bilâl b. Rebâh'ın çektiği acıya bir nebze de olsa derman oluyordu.¹⁶³ O sıra da Hz. Ebû Bekir (r.a) oradan geçti. Ona yapılan bu zulme razı olmayarak Ebu Cehil ve Ümeyye b. Halef'i uyardı. Ümeyye b. Halef ise Hz. Ebû Bekir ile alay ederek:

-“ Bu (Bilal) adam senin dinine geçmiş istersen onu satın al da belki bu acıdan kurtulur. dedi.” Ebû Bekir (r.a) de:

-“ Tamam dedi.”

Ümeyye b. Halef Bilâl b. Rebâh'a karşılık Hz. Ebû Bekir'den (r.a) putperest olan kölesini vermesini teklif etti. O da istedikleri köleyi ailesiyle ve bir miktar para ile birlikte Ümeyye b. Halef'e vererek Bilâl b. Rebâh'ı onların bu işkencesinden kurtardı.¹⁶⁴ Hz. Ebû Bekir buna benzer işkencelere maruz kalan müslüman kölelerin imdâdı olmuştur. O, zulüm altında bulunan Müslüman köleleri satın almış ve onları hürriyetlerine kavuşturmuştur. Bilâl b. Rebâh ile birlikte 7 köleyi müşriklerin elinden satın alarak âzât etmiştir.¹⁶⁵ Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber (s.a.s) onun satın

Ancak o, Ümeyye b. Halef'in kölesi olmakla meşhur olmuştur (Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşi*, s. 51).

¹⁶¹ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 436-437; Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşi*, s. 51.

¹⁶² Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşi*, s. 53.

¹⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve 'n-nihaye*, III, 58.

¹⁶⁴ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 437.

¹⁶⁵ İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma 'rifeti 'l-ashâb*, IV, 1849; Taberânî, *Mu'cemu 'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, I-XXV, Kâhire 1994, I, 336.

alınmasını istiyordu. Hz. Ebû Bekir (r.a) de onların yaptığı bu işkenceye dayanamayıp, Hz. Abbâs'a bir miktar para verip onu müşriklere göndermiş ve yapılan pazarlık sonucu Bilâl b. Rebâh'ı satın alıp âzat etmiştir.¹⁶⁶ Fakat burada Bilâl b. Rebâh'ın kimin azatlısı olduğu ile ilgili bir belirsizlik söz konusudur. Bazı kaynaklara göre meşhur olan onun Hz. Ebû Bekir'in (r.a) azatlısı olduğudur.¹⁶⁷ Fakat Hâkim'in¹⁶⁸ *Müstedrek*'i ile beraber bazı Şîf kaynaklarında onun, Hz. Peygamber'in (s.a.s) azatlısı olduğu da rivâyet edilmektedir.¹⁶⁹ Bu konuda onun, Hz. Ebû Bekir'in (r.a) azatlısı olduğu anlaşılrsa da Hz. Peygamber'in (s.a.s) onun, satın alınıp azat edilmesinde önemli bir rolü olduğu açıktır. Zîrâ niyetinin Bilâl b. Rebâh'ı satın alıp onu işkencelerden kurtarmak olduğu ancak maddî imkânının buna elvermediği aktarılmaktadır.¹⁷⁰

Bilâl b. Rebâh davası uğruna her şeyi göze almıştı. Bir köle de olsa yüreği mahkum edilemeyecek kadar hür bir iradeye sahipti. Başına geleceği şeylerden emin olarak İslâmı seçmişti. Bu uğurda insan yerine koyulmayacak haksızlık ve zorbalıklara maruz bırakıldı. Mekke'nin ortasında demirden bir zırh giydirilip boynuna ip bağlanarak insafsızca gördüğü işkencelerle âdeta ölüp ölüp diriliyordu.¹⁷¹ Etrafında dolaşan kureyşliler, imanının ona verdiği lezzetin farkında olmadan, ona zülüm üzerine zülüm yapıyorlardı. O, bu durumda dahî içindeki aşkın kendisini meşgul etmesinden duyduğu zevkten, diline dökülecek bir kelimeyi dahî çevirecek fırsatı yoktu.¹⁷²

Bilâl b. Rebâh Bedir savaşı olmak üzere Hz. Peygamber'in (s.a.s) bütün gazvelerine katılmıştır. Bedir savaşında intikâmını güttüğü Ümeyye b. Halef ile

¹⁶⁶ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 55.

¹⁶⁷ Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, I, 347; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I, 127.

¹⁶⁸ Hadis tarihinde birçok âlim Şîflikle itham edilmiştir. *Müstedrek* sahibi olan Hâkim de bu ithamlardan nasibini almıştır. Onu, İbn Teymiyye, İbnü'l-Cevzî, Mizzî gibi birçok âlim Şîf olmakla eleştirmiştir. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis* adlı eserin sahibi olan Hâkim, kendisinden sonra onun gibi aynı dalda *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* adlı eseri kaleme alan Hatîb el-Bağdâdî tarafından da sert bir dille eleştirilmiştir. O, Hâkim'in, Şîf olduğunu, âlimlerin onun söylediklerine itibar etmediğini söylerken, Zehebî biraz daha ılımlı olarak; onun sadece Şîf olduğunu belirtmiştir (Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 94; İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VII, 373 vd).

¹⁶⁹ Hâkim, *Müstedrek ale's-sahîhayn*, III, 321; Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 256.

¹⁷⁰ Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 352.

¹⁷¹ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 52.

¹⁷² İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, I, 179.

karşılaşma fırsatı bulmuş ve “ Eğer bu kurtulursa ben yaşayamam” diyerek onu öldürmüş,¹⁷³ ya da onun öldürülmesini sağlamıştır.¹⁷⁴

2. 1. 4. Bilâl b. Rebâh’ın Medîne’ye Hicreti ve Müezzin Oluşu

İslam tarihi açısından hicretin büyük bir önemi vardır. Zîrâ hicret, müslümanlar arasında bir dönüm noktası olmuştur. Başlangıçta bir elin parmaklarını geçmeyen müslümanlar hicretle birlikte nüfusunu artırarak devlet statüsü kazanmış, âdeta bir çağı kapatıp yeni bir çağ açmışlardır.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) talimatıyla Medine’ye bir grup Müslüman hicret etmişti. Bilâl b. Rebâh da hicret edenler arasında idi. Onun ilk hicret edenler arasında olduğu zikredilmektedir.¹⁷⁵ Medineli Ensardan Berâ b. Âzib’e göre Medine’ye ilk Musa’b b. Umeyr ve Benî Abdi’-d-Dâr’ın kardeşleri geldiğini söylemektedir. Daha sonra Ammâr b. Yâsir, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Mesû’d, Bilal el-Habeşî Medine’ye hicret etmiştir.¹⁷⁶

Bilâl b. Rebâh, Medine’ye geldiğinde Sa’d b. Hayseme’nin evinde konaklamıştır.¹⁷⁷ Hz. Peygamber’in (s.a.s) de bu evde birkaç gün konakladığı, daha sonra buradan Medine’ye intikal ettiği zikredilmektedir.¹⁷⁸ Belli ki burası hicret esnasında konaklamak için belirlenmiş birkaç evden birisidir. Çünkü bunun gibi hicret esnasında kullanılmış birkaç ev zikredilmektedir.¹⁷⁹

Ezan hicri I. veya II. asırda meşru kılınmıştır. Önceleri Medine sokaklarında es-Salâh, es-Salâh şeklindeki sözlerle gerçekleştirilen ezan daha sonraları şimdiki şeklini almıştır.¹⁸⁰ Ezanın rüya kanalıyla meşru olduğunun bilinmesinin yanında Hz.

¹⁷³ Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebî Şeybe, *Kitâbu’l-musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, thk. Kemâl Yusuf, Mektebetü’r-Rüşd, I-VII, Riyâd 1409, VII, 360.

¹⁷⁴ Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, *DÎA*, Cilt VI, ss. 152-153.

¹⁷⁵ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 73.

¹⁷⁶ İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi sahihi ibni hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaud, Müessesetü’r-Risâle, I-XVIII, Beyrut 1988, XIV, 191.

¹⁷⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, III, 176.

¹⁷⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, I, 180; İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashâb*, III, 1328.

¹⁷⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, III, 6-35; İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashâb*, II, 589.

¹⁸⁰ Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, TDV Yay., İstanbul 1995, ss. 43-45.

Peygamber'in (s.a.s) insanlara öğretmesi sonucu meşruluk kazandığı da söylenmektedir.¹⁸¹

Mâlum yolla meşrûlaşmış ezanın birçok sahâbînin rüyasına girdiği zikredilmektedir.¹⁸² Gazzâlî, (ö. 505/1111) ezanı rüyasında 10'u aşkın sahâbînin gördüğünü belirtmektedir.¹⁸³

Rivâyetlere göre Abdulah b. Zeyd ezanın sözlerini rüyasında görüp Hz. Peygamber'e (s.a.s) bildirmiştir. Gördüğü rüyayı Bilâl b. Rebâh'a telkin etmesi emrini alınca, ezan sözlerini ona aktarmış o da seslendirmeye başlamıştır. Böylelikle Bilâl b. Rebâh ezan okumakla meşhur olacağı yeni görevine başlamıştır.¹⁸⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.s) onu müezzinlik görevine atamasındaki gerekçe hiç şüphesiz onun, gür ve etkileyici bir sese sahip olmasıdır.¹⁸⁵ Zîrâ Hz. Peygamber'in (s.a.s) insanları namaza dâvet husûsunda ondaki etkili ve çekici sesi sezmiş ve bu önemli göreve onu uygun görmüştür. Şu da var ki insan psikolojisi üzerinde güzel sesin büyük bir etkisi olduğunu görmemiz mümkündür.¹⁸⁶

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Bilâl b. Rebâh dışında sesini beğenip müezzinlik görevi verdiği sahâbîler olmakla¹⁸⁷ beraber onun ezanı ilk seslendirmesi¹⁸⁸ ve müezzinlerin efendisi diye medholunması¹⁸⁹ bakımından diğer müezzinlere nazaran farklı bir konumunun olduğu açıktır.

Bilâl b. Rebâh sert bir vücûda sahip nârin fazla kilolu olmayan birisi idi. Kirpikleri büyük, dudakları iri, saçları gür ve hafif ayırık idi.¹⁹⁰ Aynı zamanda onun, gür sesli olduğu, gözlerinin akik taşı gibi belirgin, siyâhî ama parlak bir tene sahip,

¹⁸¹ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 131.

¹⁸² Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 132.

¹⁸³ Suyûtî, *Tenvîru'l-halek fî imkâni ru'yeti'n-nebiyyi cehhâran ve'l-melek*, Mektebetü'l-Hakîka, İstanbul 1406, s. 23.

¹⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Salât 2*; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vdğ., Mektebetü'r-Risâle, XXXV, Beyrut 2001 XXVI, 402.

¹⁸⁵ Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müsîkî ve Sema*, Uludağ Yayınları, Bursa 1992, s. 14.

¹⁸⁶ Ruhi Kalender, "Ruh Hastalıkları Tedavisinde Müsîkî", *AÜİFD*, Cilt: XXXI, Sayı: 1, Ankara 1989, ss. 271-281.

¹⁸⁷ Fatih Koca, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Müezzinleri, *AÜİFD*, Cilt: XXXXII, Sayı: 2, Ankara 2011, ss. 291-310.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, s. 270.

¹⁸⁹ Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 355.

¹⁹⁰ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 81.

sanki hurma ezmesi renginde birisi olduğu zikredilmektedir.¹⁹¹ İri kemiklere sahip olduğundan birisi ona baktığında çekinirdi. Saçı ve sakalı aklaşmış üzerinde biri siyah diğeri beyaz eski iki parça elbise bulunurdu. Gür sesiyle meşhur olan Bilâl b. Rebâh, şiir okumayı severdi. Develeri ise şarkı söyleyerek güderdi.¹⁹² Yine onun hitabı ile ilgili aktarılan bilgilerde insanların en fasihi olduğu söylenmektedir.¹⁹³

Bilâl b. Rebâh çok mütevâzi temiz kalpli bir kişiliğe sahipti.¹⁹⁴ İnsanlar onun faziletinden bahsedince o: “Ben dünün kölesi Habeşli biriyim” diyerek tevâzu gösterirdi.¹⁹⁵ O, Sadâkat ve dürüstlükte sahibinin güvenini kazanmıştı.¹⁹⁶ İtaâtkar ve güvenilir bir karakteri olan Bilâl b. Rebâh, aynı zamanda doğru sözlü olup yalan söylemezdi. Bir rivâyete göre Bilâl b. Rebâh’ın eşi kendisini ziyaret eden Hz. Peygamber’e (s.a.s) eşinin kendisini çok sevdiğini fakat dilinden de Allah Resûlü’nün (s.a.s) sözlerini düşürmediğini yakınlıkla ifade etmiş Hz. Peygamber (s.a.s) ise Bilâl b. Rebâh’ın sözünde doğru olduğunu onu üzmemesi ve ona öfkelenmemesi gerektiği husûsunda ona nasihatta bulunmuştur.¹⁹⁷

Bilâl b. Rebâh ile ilgili İbn Asâkir’in (ö. 571/1176) *Târîhu dımeşk* adlı eserinin 10. Cildinde birçok rivâyet aktarılmaktadır. Zehebî, (ö. 748/1348) İbn Asâkir’in Bilâl b. Rebâh ile ilgili aktardığı rivâyetlerin hakkını vererek tamamını eksiksiz olarak aldığını belirtmektedir.¹⁹⁸

Bilâl b. Rebâh, Hz. Peygamber’in (s.a.s) müezzinliğini yapmasının yanında onun önemli birçok hizmetinde bulunmuştur. Bunlar arasında onun abdest suyunu taşıması,¹⁹⁹ özel ihtiyaçlarını gidermesi,²⁰⁰ misafirlerini ağırlaması,²⁰¹ kendine ait

¹⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, II, 211.

¹⁹² Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 85.

¹⁹³ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 86.

¹⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, III, 57.

¹⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 180.

¹⁹⁶ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 88.

¹⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 463.

¹⁹⁸ Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, Mukaddime, 113.

¹⁹⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Amr Bezzâr, *Müsned*, thk. Mahfuz er-Rahmân, Adil b. Sa'd, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, I-XVIII, Medine 2009, X, 151.

²⁰⁰ Kettânî, *Hz. Peygamberin Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, çev. Ahmet Özel, et-Terâtibu'l-İdâriyye, I-III, İstanbul 1990, II, 199.

²⁰¹ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 200.

mallarını gereken yerlere teslimini sağlaması,²⁰² savaşlarda korumalığını yapması, maliye işlerine bakması²⁰³ ve elçileri kabul etmesi²⁰⁴ gibi önemli birçok hizmetlerini saymamız mümkündür.²⁰⁵

Bilâl b. Rebâh ile ilgili diğer bir mesele de kendisinin cennetle müjdelenenmesidir. Onun, aşere-i mübeşşere ehlinde olduğu zikredilmese de cennetle müjdelenenler arasında ismi geçmektedir.²⁰⁶ Kaynaklarda Hz. Peygamber (s.a.s) onun, müezzinlerin efendisi olduğuna dikkat çekerek,²⁰⁷ cennet ehli olduğunu müjdelediği zikredilmektedir.²⁰⁸

2. 1. 5. Bilâl b. Rebâh'ın Vefatı

Bilâl b. Rebâh hayatı boyunca Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanından ayrılmamıştır. O, vefat edince kalbinin ondan ayrı kalmasına dayanamadığından ezan okumayı bırakmış²⁰⁹ ve onun cihadı teşvik eden tavsiyelerinden²¹⁰ dolayı cihad için Şam'a gitmiştir.²¹¹ Cihada çıkmak konusunda bir süre halife Hz. Ebû Bekir'in iznine takılsa da²¹² daha sonra onun iznini almayı başarmıştır.²¹³ Onun vefatından sonra Hz. Ömer döneminde Şam'a göç eden²¹⁴ Bilâl b. Rebâh, orada kardeşiyle birlikte Dâreyya²¹⁵ Bölgesine yerleşmiştir.²¹⁶ Bir süre orada bazı fetihlere katılmıştır.²¹⁷ Yine

²⁰² Taberânî, *Mu'cemu'l-avsât*, thk. Târik b. İvedullah, Dâru'l-Haremeyn, I-X, Kahire tsz, VII, 7.

²⁰³ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşi*, s. 225.

²⁰⁴ Kettânî, *Hz. Peygamberin Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, II, 208.

²⁰⁵ Ya'kûb b. İshâk Ebu Avâne, *Müstahrecu ebû avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, I-V, Beyrut 1998, III, 249; Fayda, "Bilâl-i Habeşi", *DİA*, Cilt VI, ss. 152-153.

²⁰⁶ İbn Asâkir, *Târîhu dimeşk*, X, 460; Gâmidî, Muhammed b. Ali b. Sâlih, *Men büşşira bi'l-cenneti min ğayri'l-aşera*, Meberratü'l-Âl ve'l-Ashâb, Kuveyt 2010, s. 36.

²⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 204; Hâkim, *Müstedrek ale's-sahihayn*, III, 322; Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, I, 355.

²⁰⁸ Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe", 108, hadis no: 2458; İbn Asâkir, *Târîhu dimeşk*, X, 462.

²⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, s. 178.

²¹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu dimeşk*, X, 467.

²¹¹ Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, I, 357.

²¹² İbn Asâkir, *Târîhu dimeşk*, X, 470.

²¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, s. 179.

²¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, s. 270.

²¹⁵ Dimeşk'e 3 milden az bir uzaklıkta birçok âlimin yetişmiş olduğu bir yerleşim yeridir (*Mu'cemu'l-Buldân* II, 431).

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, I, 415.

²¹⁷ Mucîruddîn Abdurrahman b. Muhammed Uleymî, *Enesü'l-celil bi târîhi'l-kudüs ve'l-halil*, thk. Adnan Yûnus Abdülmecîd, Mektebetü Dendîs, I-II, Umman tsz, I, 261.

bulunduğu yerde Hz. Peygamber'den (s.a.s) aldığı öğretileri insanlara aktarmıştır.²¹⁸ O, Dımeşk'de²¹⁹ bir rivâyete göre Halep'te²²⁰ veya Dâreyya'da²²¹ hicri 17,²²² 18,²²³ 19,²²⁴ 20,²²⁵ bir rivâyete göre de 21 yılında²²⁶ 60 küsür²²⁷ yaşlarında vefat etmiştir.²²⁸ Kaynaklarda onun 60²²⁹ veya 61²³⁰ ya da 63²³¹ yaşında Dımeşk'te bâbu's-sağır²³² veya bâbu'l-keysân²³³ ya da bâbü erbaîn²³⁴ kabristanlığında defnedilmiş olduğu kaydedilmektedir.²³⁵

2. 2. Bilâl b. Rebâh'ın Hadis İlimindeki Konumu

Bilâl b. Rebâh, bulunduğu konuma göre hadis rivâyetinde önemli bir yere sahiptir. Zîrâ o, Hz. Peygamber'den (s.a.s) sâdır olanlara yakından şahid olması yönüyle diğer sahâbîlerden farklı bir avantajı vardır. Çünkü diğer sahâbîler Hz.Peygamber (s.a.s) ile ikili münâsebette²³⁶ ve ona hizmette²³⁷ Bilâl b. Rebâh kadar imkân bulamamıştır. Bazı rivâyetlere getirdiği açıklıklar²³⁸ ve bunların yorumlanmasındaki yöntemi bu yakınlıktan ve onunla oturup kalkmasından

²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 330.

²¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 64; İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 429.

²²⁰ Suyûtî, *İsâ'fu'l-mübatta' bi ricâli'l-muvatta*, el-Mektebetü't-Ticâriye Mısır tsz, s. 6.

²²¹ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 434.

²²² Tâberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 336; Ğâmidî, *Men büşşira bi'l-cenneti min ğayri'l-aşera*, s. 37.

²²³ Kardeşi Halid tarafından Bilâl b. Rebâh'ın Halep'te vefat ettiği zikredilmektedir (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, s. 99).

²²⁴ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 277.

²²⁵ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 433.

²²⁶ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 479.

²²⁷ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 435.

²²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, s. 180.

²²⁹ Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvahhâb Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, I-XXXIII, Kahire 1423, XVIII, 226.

²³⁰ İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, I, 179.

²³¹ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 478.

²³² İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 476.

²³³ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 477; Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, I, 359.

²³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, X, 480.

²³⁵ Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, I, 360.

²³⁶ Ebu Avâne, *Müstahrec*, II, 148.

²³⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk Fâkihî, *Ahbâru mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadisuhû*, thk. Abdümelik Abdullah Düheys, Dâru Hıdr, I-VI, Beyrut 1414, IV, 218.

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 321.

kaynaklanmaktadır.²³⁹ O, Hz. Peygamber'den (s.a.s) işittiği ve yazdığı birçok hadisi ezberlemekle ve anlamlandırmakla dikkat çekmektedir.²⁴⁰ Rivâyet ettiği hadisleri ya bizzat kendisi işitmiş ya da yakınındaki sahâbîlerden tahammül etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) onun bazı uygulamalarını²⁴¹ tasvib etmesi onun bu konuda kendisine îtimâd edilen bir sahâbî olduğunu göstermektedir.²⁴²

Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) onun beyanına başvurarak²⁴³ birçok rivâyete açıklık getirmiş olması, onun hadis rivâyetinde kendisine danışılan bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. O Hz. Peygamber (s.a.s) ile bulunduğu vakitlerde onun, ne yaptığını ve neyi kastettiğini yakından takip etmiş ve rivâyette bulunduğu hadisleri de buna göre değerlendirmiştir. Onun bu yönüyle hadis rivâyetinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bilâl b. Rebâh'ın peygamber âilesine bu sîtâtüde²⁴⁴ yaptığı hizmetleri onu bu âilenin bir bireyi haline getirmiş olduğunu düşünerek onun bu özelliğiyle önemli bir konuma sahip olduğu kanaatini taşımaktayız.

2. 2. 1. Bilâl b. Rebâh'ın Kendisinden Rivâyet Ettiği Sahâbîler

Sahâbîlerin hadis rivâyetine baktığımız zaman ilk dönem itibariyle onların hadis rivâyetinde; ya doğrudan kendi işitmeleri, ya da diğer sahâbî arkadaşlarından tahammül etmeleri şeklinde bir yol izlediklerini görmekteyiz.²⁴⁵ Onlar elde ettikleri bu rivâyetleri ise hıfz ederek veya bir yere yazmak suretiyle muhafaza etmişlerdir.²⁴⁶

Asrı saâdetde sistematik olarak hoca talebe ilişkisinden bahsetmemiz mümkün olmasa da ilk dönem için hadis rivâyetinde, sahâbîlerin kendi tercihleri nazarında bir takım kişilerden faydalandıkları ve birbirlerine sahih rivâyet noktasında birtakım faydalar sağladıklarından bahsedebiliriz. Doğal olarak Bilâl b. Rebâh'ın de bu

²³⁹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 278; Bezzâr, *Müsned*, X, 151.

²⁴⁰ Ubeydan, *Bilal b. rebah el-habeşî*, s. 337.

²⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 189; Bezzâr, *Müsned*, X, 150.

²⁴² Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 230; Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, Cilt VI, ss. 152-153.

²⁴³ Ebû Ali Hasan Muhammed Za'ferânî, *Müsnedü Bilâl b Rebâh Müezzin*, thk. Mecdî Fethî Seyyid, Dâru's-Sahâbe, Mısır 1989, I, 17.

²⁴⁴ Sehâvî, *el-Fahru'l-mütevâlî fî men intesebe li'n-nebiyyi mine'l-hidemi ve'l-mevâlî*, thk. Meşhûr Hasan Mahmud Selmân, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987, s. 28-36.

²⁴⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 28 vd.

²⁴⁶ Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 14.

çerçevede kendisinden hadis aldığı ve başkalarına hadis aktardığı sahabe ve tâbiîn arkadaşlarının varlığından bahsetmemiz mümkündür.²⁴⁷

Kaynaklarda Bilâl b. Rebâh'ın kendisinden hadis rivâyet ettiği kişilerin başında Hz. Peygamber (s.a.s) gelmektedir.²⁴⁸ Bu sırayı daha sonra Hz. Ebû Bekir,²⁴⁹ Abdurrahman b. Avf²⁵⁰ ve Osman b. Talha²⁵¹ gibi sahâbîler takip etmektedir.

Bilâl b. Rebâh'ın kendisinden hadis rivâyetinde bulunan sahâbî ve tâbiînden birçok talebesi olmuştur. Ondan hadis rivâyet edenlerden söz edeceğiz.

2. 2. 2. Bilâl b. Rebâh'tan Hadis Rivâyet Eden Sahâbîler

Bilâl b. Rebâh'tan hadis rivâyet eden sahâbîlerin başında Hz. Ebû Bekir²⁵² Hz. Ömer,²⁵³ Hz. Ali²⁵⁴ ve Hz. Âişe²⁵⁵ gelmektedir. Bunların dışında ondan Ebû Hüreyre,²⁵⁶ (ö. 58/678) Abdullah b. Ömer,²⁵⁷ (ö. 73/692) Abdullah b. Abbâs,²⁵⁸ (ö. 68/687) Abdullah b. Mesû'd,²⁵⁹ (ö. 32/652) Câbir b. Abdullah,²⁶⁰ (ö. 78/697) Abdurrahman b. Avf,²⁶¹ (ö. 32/652) Sa'd b. Ebî Vakkâs,²⁶² (ö. 55/675) Berâ b. Âzib,²⁶³ (ö. 71/690) Ebû Saîd el-Hudrî,²⁶⁴ (ö. 74/693) Üsâme b. Zeyd,²⁶⁵ (ö. 54/674)

²⁴⁷ Mizzî, *Tuhfetu'l-eşraf bi ma'rifeti'l-etrâf*, thk. Abdussamed Şerifuddîn, El-Mektebetü'l-İslâmî ve'd-Dâru'l-Kayyime, I-XIII, ysz 1983, II, 113; Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, IV, 288.

²⁴⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, IV, 288.

²⁴⁹ Bezzâr, *Müsned*, I, 153.

²⁵⁰ Hatîb, *Târîhu bağdâd*, I, 181, IV, 431.

²⁵¹ Hâkim, *Müstedrek ale's-sahîhayn*, III, 485.

²⁵² Bezzâr, *Müsned*, I, 153.

²⁵³ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 339.

²⁵⁴ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 340.

²⁵⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-avsât*, VII, 309; IX, 148; Heysemî, Ebu'l-Hasan Nüreddîn Ali b. Ebû Bekir, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Hüsâmuddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, I-X, Kahire 1994, II, 330.

²⁵⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Hârun Rûyânî, *Müsnedü rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, I-II, Kahire 1416, II, 16; Taberânî, *Mu'cemu'l-avsât*, VIII, 372.

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 320.

²⁵⁸ Za'ferânî, *Müsnedü Bilâl b Rebâh Müezzîn*, I, 18.

²⁵⁹ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 340.

²⁶⁰ Bezzâr, *Müsned*, IV, 195.

²⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 325; Ebû Saîd Heysem b Küleyb Şâşî, *Müsnedü 'ş-şâşî*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, I-II, Medine 1410, II, 362.

²⁶² Bilâl b. Rebâh'tan rivâyet eden râvî, *عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ الْحَفْصِيِّ عَنْ أَبِيهِ* şeklinde geçmekte olup bu kişinin Sa'd b. Ebî Vakkâs olduğu zikredilmektedir (Ahmed b. Amr eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed, Dâru'r-Râye, I-VI, Riyâd 1991, V, 260).

²⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 339.

Kâ'b b. Ucre,²⁶⁶ (ö. 52/672) Enes b. Mâlik,²⁶⁷ (ö. 94/713) Ebû Ümâme Suday b. Aclân,²⁶⁸ (ö. 86/705) Alkame b. Süfyan,²⁶⁹ (ö. ?) Hakem b. Mîna,²⁷⁰ (ö. ?) Ebu Tufeyl Âmir b. Vâsile,²⁷¹ (ö. 100/718) Süheyl b. Ebî Cendel,²⁷² (ö. ?) Abdullah b. Revâha,²⁷³ (ö. 8/629) Târik b. Şihâb,²⁷⁴ (ö. ?) Nuaym b. Hemmâr,²⁷⁵ (ö. ?) Sa'd b. Âiz el-Karaz,²⁷⁶ (ö. ?) Kubeysa b. Züeyb,²⁷⁷ (ö. 86/696) Ebû Cendel b. Süheyl el-Kureşî,²⁷⁸ (ö. 18/639) gibi sahâbîler rivâyette bulunmuştur.²⁷⁹

²⁶⁴ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 341.

²⁶⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 171; *Mu'cemu'l-evsât*, VIII, 347.

²⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 332; Bezzâr, *Müsned*, IV, 197.

²⁶⁷ Bezzâr, Enes b. Mâlik'in Bilâl b. Rebâh'tan rivâyet etmiş olduğu hadisin bizzat ondan rivâyet edildiğine dâir kesin bir bilginin olmadığını belirtmektedir (Bezzâr, *Müsned*, XIII, 202; Taberânî, *Mu'cemu'l-evsât*, VIII, 220).

²⁶⁸ Taberânî, *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1413, s. 168; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, VII, 16; Kemal Sandıkçı, "Ebû Ümâme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 251.

²⁶⁹ Taberânî, *Mu'cemu'l-evsât*, I, 255; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, 219.

²⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 561; İbn Asâkir, *Târîhu dimeşk*, X, 429; Mizzî, *Tuhfetu'l-eşraf bi ma'rifeti'l-etrâf*, II, 105; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, II, 96.

²⁷¹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 77; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, VII, 193; Ali Osman Koçkuzu, "Ebû Tufeyl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 346.

²⁷² İbn Mende, Ebû Cendel olarak zikrettiği bu sahâbîyi, diğer adının Süheyl b. Amr olduğunu belirtmektedir (Za'ferânî, *Müsnedü Bilâl b Rebâh Müezzin* s. 21; İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk el-Abdî, *Fethu'l-bâbî fî'l-künâ ve'l-elkâb*, thk. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Fârayânî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1996, s. 202; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, 219, 377).

²⁷³ Ebû Hüseyin Abdülbâkî İbn Kâni' el-Emevî, *Mu'cemu's-sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim, Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, I-III, Medine 1418, II, 128; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 351.

²⁷⁴ Ebû Dâvud Süleyman Tayâlisî, *Müsnedü ebî dâvud et-tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsîn, Dâru Hejr, I-IV, Mısır 1999; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 321.

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 334; Za'ferânî, *Müsnedü Bilâl b Rebâh Müezzin* s. 21.

²⁷⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) müezzinlerindedir. O, hayatta iken üç defa ezan okumuştur. İlgili hadis, Sa'd'ın, nesli tarafından dedelerine nisbetle rivâyet edildiği görülmektedir. Hadîsin isnâdında عَنْ أَجْدَادِهِمْ ibâresi geçmektedir (Muhammed Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahabe*, Çev. Sıtkı Güllü, I-IV, Divan Yayınları, İstanbul 1990, III, 384; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 353).

²⁷⁷ Mekke'nin fetfedildiği yılda doğduğu zikredilmektedir. Zehebî Hz. Peygamber'in (s.a.s) onu küçük yaşta görüp kendisine duâda bulunduğunu zikretmektedir (Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 282; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, V, 390).

²⁷⁸ Ebû Cendel künyesiyle tanınan el-Âs b. Süheyl b. Amr, Bedir Savaşından önce müslüman olmuştur. Babası Süheyl b. Amr ise Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. Kaynaklarda Ebû Cendel'in babasıyla birlikte Dimeşk'in fethinde bulunmuş oldukları zikredilmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak her iki sahâbînin de aynı konulu hadis de olsa- Bilâl b. Rebâh'tan rivâyet etmiş oldukları doğal olarak anlaşılmaktadır. Fakat buna rağmen iki ayrı rivâyetin aynı kişi kanalıyla farklı isimle rivâyet edilmiş olması da muhtemeldir (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 284; Bezzâr, *Müsned*, IV, 213; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, 460; VII, 58; Asri Çubukçu, "Ebû Cendel", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 118-119).

2. 2. 3. Bilâl b. Rebâh'tan Hadis Rivâyet Eden Muhadramlar

Muhadram²⁸⁰ olup tâbiîn tabakasında bulunan birçok kişi Bilâl b. Rebâh'tan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Bu râvileri şöyle sıralamamız mümkündür,²⁸¹

Esved b. Yezîd²⁸² (ö. 75/694) Süveyd b. Gafele,²⁸³ (ö. 80/690) Hind el-Havlâniye,²⁸⁴ (ö. ?) Kays b. Ebî Hâzim,²⁸⁵ (ö. 97/715) Abdurrahman b. Üseyle es-Sünâbihî,²⁸⁶ (ö. ?) Ebû Osman en-Nehdî,²⁸⁷ (ö. 100/718) Gudayf b. Hâris,²⁸⁸ (ö. ?) Mesruk b. Ecda,²⁸⁹ (ö. 63/683) Şüreyh b. Hânî el-Hârisî,²⁹⁰ (ö. 80/699) Eslem el-Adevî Mevlâ Ömer²⁹¹ (ö. 80/699)

²⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 237; Tâberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 341; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, IV, 288 vd; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, II, 95, III, 219, IV, 454, IV, 622.

²⁸⁰ 'Had-ra-me' fiilinden ismi mef'ûl olan bu kelime lügatta, düşük rütbeli kişi, soyu karışık insan gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı ise, Hz. Peygamber (s.a.s) dönemini idrak ettiği halde onunla görüşmeyen kişi için kullanılan bir ifadedir. Irâkî bu tanıma cahiliye döneminde yaşamış ve müslüman olmuş olmasını da eklemektedir (Irâkî, Ebu'l-Fadl Abdurrahîm İbnü'l-Hüseyn, *Elfiyetü'l-hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988, s. 369; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, "Had-ra-me", mad; Mücteba Uğur, *Hadis İlimler, Edebiyatı*, TDV Yay., Ankara 1996, s. 191).

²⁸¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, IV, 288 vd.

²⁸² Esved b. Yezîd, yemen asıllı olup Kûfe fakihlerinden Alkâme b. Kays'ın yeğeni, İbrahim en-Nehâî'nin ise dayısı olup fakih ve muhaddisdir (Dârakutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, (ö. 385/) Sünenü'd-dârakutnî, thk. Şuayb el-Arnaud, vdğ., Müessesetü'r-Risâle, I-V, Beyrut 2004, "Salât", 3; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1998, I, 45; Saffet Köse, "Esved b. Yezîd", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XI, TDV Yay., İstanbul 1995, ss. 441-442).

²⁸³ Sahâbîden olduğu söylenmekle birlikte sika bir râvî olduğu zikredilmektedir (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 132 vd; Bezzâr, *Müsned*, I, 207; Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 69 vd).

²⁸⁴ Hind el-Havlâniye'nin Sahâbî olmasında ihtilaf vardır. İbnü'l-Esîr onun sahâbî olduğuna dâir bir bilgi verirken İbn Hacer, Hz. Peygamber'e (s.a.s) yetiştiğini, fakat sahâbîden olduğunu belirtmemektedir. Bilâl b. Rebâh'in eşi tarafından rivâyet edilen bu hadis, mevkuf hükmündedir (Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 337; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, VIII, 350).

²⁸⁵ Hz. Peygamber'e (s.a.s) yetişemeyen Kays'ın tâbînden olup hakkında bazı tenkitler olsa da sika bir râvî olduğu zikredilmektedir (Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 337; Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 1952, VII, 102; Güler, "Kays b. Ebû Hâzim", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXV, TDV Yay., Ankara 2002, s. 92).

²⁸⁶ Künyesi Ebû Abdullah'dır. Şam'da yaşamış tâbiînlerden olup sika bir râvîdir. O, Kûfe'de iken Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefat ettiği zikredilmektedir (İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 262; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 323; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 262).

²⁸⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.s) zamanında yaşayıp ona yetişemeyenler arasında zikredilmektedir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 315; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 52).

²⁸⁸ Sahâbe olduğu ihtilaflıdır. İbn Hacer Hz. Peygamber'e (s.a.s) yetiştiğine ve sahâbe olduğuna dâir bilgiler vermektedir. Fakat (İbn Sa'd'ın onu Şam ehlinden olarak tâbiînler arasında zikrettiğini de belirtmektedir (İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 291; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 354; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, V, 248).

²⁸⁹ Kûfe ehlinden olup fakih ve muhaddis olarak zikredilmektedir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den Hadis rivâyet etmiştir (Ebu Zekerriyya Yahya b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî, *Târîhu ibn maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nur, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, I-IV, Mekke 1979, III,

2. 2. 4. Bilâl b. Rebâh'tan Hadis Rivâyet Eden Tâbiînler

Bilâl b. Rebâh'tan hadis rivâyetinde bulunan tâbiîn tabakasındaki diğer râvileri şöyle sıralamamız mümkündür:²⁹²

Saîd b. Müseyyeb,²⁹³ (ö. 94/713) Urve b. Zübeyr,²⁹⁴ (ö. 94/713) Hasan el-Basrî,²⁹⁵ (ö. 110/728) Ata b. Ebî Rebâh,²⁹⁶ (ö. 114/732) Abdurrahman b. Ebî Leylâ,²⁹⁷ (ö. 83/702) Hâris b. Muaviye,²⁹⁸ (ö. ?) Şehr b. Havşeb,²⁹⁹ (ö. 112/717) Şeddâd,³⁰⁰ (ö. ?) Nuaym b. Ziyâd,³⁰¹ (ö. ?) Ebû İdrîs el-Havlânî,³⁰² (ö. 80/699)

139; Bezzâr, *Müsned*, IV, 204; Erul, “Mesruk b. Ecda”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIX, TDV Yay., Ankara 2004, ss. 336-337).

²⁹⁰ Hz. Ömer ve Hz. Âişe'den hadis rivâyet etmiştir. Tâbiîn döneminin önde gelen fakihlerinden olup sika bir râvî olduğu zikredilmektedir (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 180; Taberânî, *Mu'cemu'l-evsât*, III, 299; Şükrü Özen, “Kâdî Şüreyh”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIV, TDV Yay., İstanbul 2001, ss. 119-121).

²⁹¹ Hz. Ömer'in azatlısıdır. Bezzâr, Eslem el-Adevî'nin Bilâl b. Rebâh'tan rivâyet etmiş olduğu hadisin bizzat ondan rivâyet edildiğine dâir kesin bir bilginin olmadığını belirtmektedir. (Bezzâr, *Müsned*, IV, 202; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, I, 215; Osman Bilgen, Muhadramların Hadis İlmindeki Yeri, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, Diyarbakır 2015, s. 309 vd).

²⁹² Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, IV, 289.

²⁹³ Medineli olup meşhur yedi fakih'in önde gelenlerindedir. Fakihu'l-fukehâ diye meşhur olmuştur, Ebû Hüreyre'nin dâmâdı olan Saîd, Bilâl b. Rebâh'tan rivâyet ettiği hadisler Mürsel statüsündedir (Bezzâr, *Müsned*, IV, 199; Kandemir, “Saîd b. Müseyyeb”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXV, TDV Yay., İstanbul 2008, ss. 563-564).

²⁹⁴ Urve b. Zübeyr, Medineli meşhur yedi fakihten biri olup hadis ve siyer âlimidir (İbn Asâkir, *Târîhu dimeşk*, XXXXIV, 210; İrfan Aycan, “Urve b. Zübeyr”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXII, TDV Yay., İstanbul 2012, ss. 183-185).

²⁹⁵ Çoğu sahabi'yi görüp ondan hadis rivâyet eden Hasan el-Basrî, tâbiîn'in en faziletlisi olarak kabul edilmektedir (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 201; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 57; Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, TDV Yay., İstanbul 1997, ss. 291-293).

²⁹⁶ Mekke fıkıh ehlinin önemli temsilcilerinden olup muhaddis ve müfessirdir. (İsmail Cerrahoğlu, “Ata b. Ebî Rebâh”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt IV, TDV Yay., İstanbul 1991, ss. 35-36).

²⁹⁷ Medineli tâbiînlerden olup hadis, fıkıh ve kıraat âlimi olmakla beraber sika bir râvî olduğu zikredilmektedir. (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 336; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 301; Aydınlı, “İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIX, TDV Yay., İstanbul 1999, ss. 435-436).

²⁹⁸ Hz. Ömer'den hadis rivâyet ettiği zikredilmektedir (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 309).

²⁹⁹ Tâbiînden olup fıkıh ve kıraat âlimidir. Hadis rivâyetinde zayıf bir râvî olduğu zikredilmektedir (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 312; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 322; Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb, *Sünenü'n-nesâî*, thk. Hasan Abdulmunim Şelbî, Müessesetü'r-Risâle, I-X, Beyrut 2001, “Siyâm”, 5; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 535).

³⁰⁰ İyâd b. Âmir'in azatlısı olarak zikredilmektedir. Ebû Hüreyreden hadis rivâyet etmiş olup kendisi için مقبول ve لا يعرف gibi lafızlar kullanılmıştır (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 330; İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s. 264).

³⁰¹ Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Nuaym b. Ziyâd'ın, Ebû Hüreyre'den hadis rivâyet ettiği zikredilmektedir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 461).

Ubeydullah b. Ziyâde³⁰³ (ö. ?) Ebû Seleme el-Himsî,³⁰⁴ (ö. ?) Abdullah b. Lühey el-Hevzenî,³⁰⁵ (ö. ?) Ebu Abdurrahman b. Abdullah,³⁰⁶ (ö. ?) Ebû Bekîr b. Abdurrahman,³⁰⁷ (ö. 94/713) Ebû Bekir b. Ebî Sebre,³⁰⁸ (ö. ?) Münzir b. Mâlik,³⁰⁹ (ö. 108/727) Sâbit b. Simti,³¹⁰ (ö. ?) Hafs b. Ömer,³¹¹ (ö. ?) Hakîm b. Câbir,³¹² (ö. ?) Humejd b. Hilâl el-Adevî,³¹³ (ö. ?) Ebû Nasr Hayseme b. Hayseme,³¹⁴ (ö. ?) Saîd b. Amr, el-Emevî,³¹⁵ (ö. ?) Abdullah b. Ma'kil,³¹⁶ (ö. 88/706) Fâtıma bint Hüseyin³¹⁷

³⁰² Huneyn savaşının yapıldığı yılda Şam'da doğmuştur. Sika bir râvi olduğu zikredilmektedir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 340; İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 277; Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 272 vd; Ali Yardım, "Ebû İdrîs el-Havlânî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 168).

³⁰³ Ebû Ziyâde el-Bikrî/Bekrî olarak bilinmektedir. Şam'da yaşamış tâbiînlere olup sika bir râvidir. Bilâl b. Rebâh'tan rivâyet ettiği hadislerin Mürsel olduğu zikredilmektedir. Buhârî aynı kişiyi Ebu Ziyâd, Ubeydullah b. Ziyâd şeklinde vermektedir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 334; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 382; İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 71; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 371).

³⁰⁴ Tâbiînden olan Ebû Seleme'nin rivâyet ettikleri hadisler Mürsel olup, kendisi için مجهول ve لا يعرف gibi lafızlar kullanılmıştır (Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 533).

³⁰⁵ Künyesi Ebû Âmir'dir. Şam ehlinde olan Ebû Âmir el-Hevzenî'nin, tâbiînin büyüklerinden olduğu zikredilmektedir. Sika bir râvi olup kendisi için لا بأس lafzı kullanılmıştır (Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 363; İbn. Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 145).

³⁰⁶ Tâberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 359; Mizzî, *Tuhfetu'l-eşraf bi ma'rifeti'l-etrâf*, II, 113.

³⁰⁷ Fukahay-ı seba'dan olduğu ihtilafı olan üç kişiden biridir. Şam'da yaşamış tâbiînlere olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir (Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 416; M. Özgü Aras, "Ebû Bekir b. Abdurrahman", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 109).

³⁰⁸ Tâbiînin tabakasından olup zayıf bir râvi olduğu zikredilmektedir. Onun için مجهول ve متروك gibi lafızlar kullanılmaktadır (Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, thk. Abdulmu'tî, Emîn, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1984, II, 271; III, 60).

³⁰⁹ Ebû Nadrâ Künyesiyle tanınmaktadır. Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbelerden hadis rivâyet ettiği ve sika bir râvi olduğu zikredilmektedir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 24; İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürçânî, *el-Kâmil fi'd-duafâi'r-ricâl*, thk. Abdulfettah Ebû Sinne, el-Kütübü'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut 1997, VIII, 93).

³¹⁰ Şam'da yaşamış tâbiînlere olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir (İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 91; Taberânî, *Mu'cemu'l-ewsât*, IV, 144).

³¹¹ İbn Şihâb ez-Zührî'nin kendisinden hadis rivâyet ettiği bu kişinin, sika bir râvi olduğu zikredilmektedir (İbn Hibbân *es-Sikât*, IV, 153; Tâberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 355).

³¹² Az hadis rivâyet eden sika bir râvi olduğu zikredilmektedir (Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 230; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 201).

³¹³ Ukaylî, İbn Sîrîn'in bu râviyi tenkid ettiğini belirtmesinin yanında sika bir râvi olduğu zikredilmektedir (Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, I, 266; Ebû Bekir Ahmed B. Huseyn Beyhakî, el-Horasânî, *Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye I-X, Beyrut 2003, I, 566).

³¹⁴ Basra ehlinde olup Enes b. Mâlik'ten hadis rivâyet ettiği zikredilmektedir. İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmesinin yanında Yahya b. Maîn kendisi için ليس بشئ lafzını kullanmıştır (İbn Hibbân *es-Sikât*, IV, 214).

³¹⁵ Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre'den hadis rivâyet etmiş olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir (İbn Hibbân *es-Sikât*, IV, 277; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 49).

³¹⁶ Çok hadis rivâyet ettiği ve sika bir râvi olduğu zikredilmektedir (İbn Hibbân *es-Sikât*, VII, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 322; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 214).

(ö. 110/728) Muhammed b. Hanefiyye,³¹⁸ (ö. 81/700) Muaviye b. Kurre,³¹⁹ (ö. 113/731) Ebû Abdullah eş-Şâmî,³²⁰ (ö. ?) Ka'b b. Nevfel,³²¹ (ö. ?) Nimrân b. el-Yahsibî,³²² (ö. ?) Abdulmelik b. Rezîn,³²³ (ö. ?) Yusuf b. Hallâd,³²⁴ (ö. ?) Abdullah b. Zeyd,³²⁵ (ö. 104/722)

Bilâl b. Rebâh'ın hoca ve talebelerine baktığımız zaman içinde bulunduğu ilk kuşağa hadis rivâyet etmesi noktasında önemli sayıda talebesinin olması dikkat çekmektedir. O, Hz. Ebû Bekir ve Abdurrahman b. Avf'dan hadis rivâyetinde bulunduğu³²⁶ gibi onlara hadis de rivâyet etmiştir.³²⁷ Diğer yandan kendisinden Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbâs, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir b. Abdullah gibi muksirûn³²⁸ sahâbîlerin³²⁹ rivâyette bulunması, Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Ebû Bekîr b. Abdurrahman gibi fukahâ-yi seb'a'ya³³⁰ mensub

³¹⁷ Hz. Hüseyin'in kızıdır (İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 305; Asri Çubukçu, "Fâtuma bint Hüseyin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, TDV Yay., İstanbul 1995, ss. 226-227).

³¹⁸ Künyesi Ebû'l-Kâsım olup, Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer'den olan oğludur. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 442; Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXX, TDV Yay., İstanbul 2005, ss. 537-539.

³¹⁹ Tâbiînin büyüklerindedir. Sika bir râvi olup, Buhârî ve Müslim'de birçok rivâyeti bulunmaktadır. Bilâl b. Rebâh'tan rivâyeti mürseldir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 379).

³²⁰ Mizzî, bu kişiyi Merzuk Ebû Abdullah eş-Şâmî şeklinde zikretmiştir. Bilâl b. Rebâh'ın diğer talabesi Şehr b. Havşeb'ten hadis rivâyet etmiş olması onun isminin Merzuk olduğunu desteklemektedir (Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 197; Mizzî, *Tuhfetu'l-eşraf*, XIII, 88).

³²¹ Hatîb el-Bağdâdî Ka'b b. Nevfel'in meçhul bir râvi olduğunu zikretmektedir (Hatîb, *Târîhu Dimeşk*, IV, 431; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, I, 434).

³²² Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 366. Bu bilgiler dışında sahâbî veya tabiîn olduğuna dâir bir bilgiye rastlamadık.

³²³ Rûyânî, *Müsned*, II, 15. Bu bilgiler dışında sahâbî veya tabiîn olduğuna dâir bir bilgiye rastlamadık.

³²⁴ Zehebî, *el-Muîn fî tabakâti'l-muhaddisîn*, thk. Hemmâm Abdurrahman Saîd, Dâru'l-Furkân, Umman 1404, s. 114.

³²⁵ Tâbiînin büyüklerinden olup Ebû Kilâbe el-Cermî olarak bilinir. Muhaddis ve fakihtir. Bilal b. Rebâh'tan rivâye ettiği hadislerde künyesi zikredilmektedir (Rûyânî, *Müsned*, II, 11; Ali Osman Ateş, "Ebû Kilâbe el-Cermî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, ss. 176-177).

³²⁶ Bezzâr, *Müsned*, I, 207.

³²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 325; Bezzâr, *Müsned*, IV, 196.

³²⁸ Muksirûn, binden fazla hadis rivâyetinde bulunan sahâbîler için kullanılan bir hadis ıstılahıdır. Bu sahâbîler, Ebû Hüreyre, (5374) Abdullah b. Ömer, (2930) Abdullah b. Abbâs, (1660) Ebû Saîd el-Hudrî, (1170) Hz. Âişe, (2210) Câbir b. Abdullah (1540) ve Enes b. Mâlik (2286) olmak üzere toplam 7 kişilerdir. İbn Hanbel, muksirûn sahâbîleri 6 kişi olarak zikretmekte olup Ebû Saîd el-Hudrî'yi bunların dışında tutmaktadır (İrâkî, *et-Takyîd ve'l-idâh şerhu mukaddimeti ibni's-salâh*, thk, Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medîne 1969, s. 303).

³²⁹ *Müsned*, VI, 7.

³³⁰ Medîne eklinden olan ve fukahâ-yi seb'a ismiyle şöret bulan tâbiîn neslindeki âlimler: Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Ubeydullah b. Abdullah, Harice b. Zeyd, Süleyman b. Yesâr, Kasım b.

şahsiyetler ve ayrıca eşi Hind el-Havlâniye ve Fâtıma bint Hüseyin gibi kadın râvilerin kendisinden rivâyette bulunması dikkat çeken detaylar arasındadır.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Bilâl b. Rebâh'tan hadis rivâyetinde bulunanlar arasında 28 sahâbî, 10 muhadramun ve 33 tâbînden olmak üzere 71 kişi olduğu görülmüştür. Bunun yanında kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi beldelerden birçok sayıda mevâlinin³³¹ bulunduğu da tesbit edilmiştir.³³²

Buraya kadar Bilâl b. Rebâh'ın hayatı, hadis rivâyetindeki konumu ve kendisinden hadis rivâyet edenlerle ilgili bilgileri aktarmış olup ilgili tesbit ve değerlendirmeleri yapmış bulunmaktayız. Şimdi de onun *Müsned*'deki rivâyetlerinin incelenmesine geçeceğiz.

2. 3. Bilâl b. Rebâh'ın *Müsned*'deki Rivâyetleri

Hz. Peygamber'in (s.a.s) söz, fiil ve takrirlerinin bize intikalinde sahâbîlerin çok büyük önemi vardır. Zîrâ onlar hadîsin ilk taşıyıcıları olarak duru ve sıhhatli bir haberin muhatabıyla tanışmadan önceki ilk dağıtım merkezidir. Onlar nebevî gayenin sıhhatine halel gelmesin diye az hadis rivâyet ederek³³³ ilgili sorulara hemen cevap vermeyip bir başkasına havale ederek³³⁴ varsa hatalı olanları tashih ederek³³⁵ rivâyet ederken أو كما قال veya أو فوق ذاك gibi ihtiyatlı kelimeler kullanarak³³⁶ her hadîsi ince

Muhammed'dir. Yedinci fakih olarak üç isim üzerinde ihtilaf vardır. Bunlar, Ebû Bekîr b. Abdurrahman, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Sâlim b. Abdullah'tır. Bunların bazıları hadiste ön plandayken çoğu fıkıh alanında meşhur olmuştur. Cengiz Kallek, "Fukahâ-yi Seb'a", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIII, TDV Yay., İstanbul 1996, s. 214.

³³¹ Genel olarak sahib, ortak, âzat eden veya azat edilen anlamlarına gelen mevâlî kavramı ولي sülâsî fiilinden müştak olan ismi mefû'l bir kelimenin çoğulu olup ismi fâil ile ortak kullanılagelmiş bir kelimedir. Söz konusu kavram, birçok türüyle birlikte farklı anlamlandırılmasının yanında arap olmayan müslümanlar için kulanıldığı görülmektedir (Firûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed, *Beşâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut tsz, I, 32).

³³² Tesbit edebildiğimiz mevâlî talebeleri şunlardır; Mekke'den Ata b. Ebî Rebâh, Medine'den Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Kubeysa b. Züeyb, Ebû Bekîr b. Abdurrahman, Eslem el-Adevî Mevlâ Ömer, Kûfe'den Mesruk b. Ecda, Esved b. Yezîd, Süveyd b. Gafele, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Şüreyh b. Hânî el-Hârisî, Abdullah b. Ma'kil, Basra'dan Hasan el-Basrî, Ebû Osman en-Nehdî, Abdullah b. Zeyd, Şam'dan, Ebû İdrîs el-Havlânî.

³³³ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 29.

³³⁴ Polat, *Hadis Araştırmaları*, İklim Yayınları, Kayseri 2017, s. 15.

³³⁵ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 30.

³³⁶ Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404, s. 549 vd.

ayrıntısına kadar mütâlaa ve müzâkere ederek³³⁷ ve en ufak bir değişikliğe dahî müsaade etmemekle son derece titiz davranarak³³⁸ adaletlerini tescil etmişlerdir.³³⁹

Tez konumuzu müsned çatısı altında belirlememizin nedenlerinden bir tanesi de hadislerin sonraki kuşaklara ulaştırmada ilk çıkış mercii olan sahâbî tabakasını ve onlara isnad edilen rivâyetleri yakından telakkî etmektir. Nasîbimize bu tabakalarda Hz. Peygamber'e (s.a.s) yakınlığıyla bilinen sahâbîlerden Bilâl b. Rebâh'ın isabet etmesi, şevkimizi daha da artırır hale getirmiştir. Zîrâ Hz. Ömer'in dahî efendimiz diye saygıyla nitelediği³⁴⁰ bu yıldız fazlasıyla ele alınıp satırlarda zikri geçmeyi hak ediyordur.

Bilâl b. Rebâh'ın rivâyetlerini ele alacağımız bu son bölümde girizgah olarak sahâbî kavramını tanıtmaktan öte onlar hakkında hadis rivâyetleri ile ilgili istatistiksel bilgiler vermek istiyoruz.

Kaynaklarda sahâbîlerin toplam sayısı ve içlerinden hadîs rivâyet edenlerin sayısı hakkında ihtilaf vardır.³⁴¹ Sahâbîlerin sayısı ile ilgili rakamları veren âlimler, o dönemde Müslümanların günden güne çoğaldığını göz önünde bulundurarak bu rakamları verdiğini görmekteyiz. Bu konuda İbn Hacer (ö. 852/1449) mûtemet eseri *el-İsâbe*'sinde mükerrer sayı hariç, 10.000 kadar sahâbî biyografisine yer vermiştir.³⁴² Bunların içinden yaklaşık 1000 kadar sahâbînin hadis rivâyet ettiği dikkat çekmektedir.³⁴³ Bu demek oluyor ki her sahâbînin Hz. Peygamber'den (s.a.s) hadis rivâyet edecek kadar bir mülâkatı olmamıştır. Bazıları bu işe kendini adanmış, bazıları ise doğal olarak imkânı gereği bu fırsatı yakalayamamıştır. Bakî b. Mahled, (ö. 276/889) *Müsned*'inde 1300 küsur,³⁴⁴ İbn Hazm, (ö. 456/1064) 999³⁴⁵ râvi

³³⁷ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 31.

³³⁸ Polat, *Hadis Araştırmaları*, İklim Yayınları, Kayseri 2017, s. 16.

³³⁹ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay., Ankara 2017, s. 150 vd.

³⁴⁰ Hâkim, *Müstedrek ale's-sahîhayn*, III, 320.

³⁴¹ İbn Hanbel'in talebesi Ebû Züra', sahâbîlerin nüfusu Tebuk Gazvesinde 70.000 iken bu sayının veda haccında 114.000'i bulduğunu aktarmaktadır. İmam Şâfiî Hz. Peygamber'i (s.a.s) görüp kendisinden hadis rivâyetinde bulunan 60.000 sahâbî olduğunu belirtmektedir. Ebû Mûsa el-Medîni ise bu sayının 100.000'i geçtiğini belirtmektedir (Hatîb, *el-Câmi'*, II, 293; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-İdâh*, s. 305; Şâkir, *el-Bâhisu'l-Hasîs şerhu ihtisâri ulumi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1418, s. 506).

³⁴² İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I, 87; VIII, 492.

³⁴³ Mustafa Karataş, *Hadislerin Artması ve Sayısı*, İşaret Yayınları, İstanbul 2006, s. 300 vd.

³⁴⁴ İbnü'l-Cevzî bu sayıyı 1060 olarak belirtmektedir (Şâkir, *el-Bâhisu'l-Hasîs şerhu ihtisâri ulumi'l-hadîs*, s. 507).

sahâbîyi zikrederken, İbn Hanbel bu sayıyı 1022 olarak kaydetmektedir.³⁴⁶ Sınıfının en geniş hacimli eseri olan Bakî b. Mahled'in *Müsned*'inden örneklendirmek daha kapsayıcı olacaktır. Müellifin eserinde; 500 kadar sahâbînin tek rivâyeti, 1032'nin iki rivâyeti, 80'ninin üç rivâyeti, 52'sinin dört rivâyeti, 32'sinin beş rivâyeti 26'sının altı rivâyeti, 27'sinin yedi rivâyeti, 18'nin sekiz rivâyeti, 11'nin dokuz rivâyeti, 60'nın ise on ile yirmi arası rivâyetlerinin olduğu belirtilmektedir.³⁴⁷ Bunun yanında yirminin üstünde rivâyeti bulunan sahâbî sayısının 123 olduğu da zikredilmektedir.³⁴⁸ Neticede itibari ile sahâbîler arasında hadîs rivâyetinin büyük çoğunluğunun 100 kadar sahâbînin aktif rivâyetiyle meydana geldiğini söylemek mümkündür.³⁴⁹

Sahâbî tabakasındaki mevcut rivâyetler hakkında elimizdeki hadislerle bir karşılaştırma yapacak olursak; en azından söz konusu tabakadaki hadis sayılarının mevcut hadislere nazaran daha az sayıda olduğundan söz edebiliriz. Bu durumun bazı nedenleri vardır. Bu nedenlerden bir tanesi de rivâyetteki iki ana omurga olan isnad ve metinde gerçekleşen bir takım değişikliklerdir. Rivâyetin isnad ve metninde gerçekleşen her farklılık ise yeni bir hadisi doğurmaya meydan sağlamıştır. Bu durum hadîs rivâyetinin değerini ve ne kadar hassas bir iş olduğunu göstermesinin yanında birçok hadîsin varlığından kaynaklı eleştiri mekanizmasını da beraberinde getirmiştir.

2. 3. 1. Rivâyetlerin Konu Bazlı Taksimi

Bu başlığımızda Bilâl b. Rebâh'ın *Müsned*'de bulunan rivâyetlerini konularına göre ayırarak işleyeceğiz. Bu rivâyetlerin tercemelerini verirken bazen hadîs metnini Bilâl b. Rebâh'tan naklederek bazen de daha doğru ifade edebileceğimiz bir râvinin ismi ile ifade ederek terceme yapacağız.

³⁴⁵ Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî, *Esmâu's-sahâbe vemâ li külli vâhidin minhum mine'l-aded*, thk. Musa'd Abdulmecid es-Sa'denî, el-Mektebetü's-Sâî, Riyâd tsz, s. 95.

³⁴⁶ Efendioğlu, "Sahâbe", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXV, TDV Yay., İstanbul 2008, ss. 491-500.

³⁴⁷ Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, s. 55.

³⁴⁸ Siddîki, *Hadis Edebiyatı*, s. 73.

³⁴⁹ Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, s. 56.

2. 3. 1. 1. Kitâbu'l-Vudû'

2. 3. 1. 1. 1. Birinci Hadîs

حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ مَسَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَالْخِمَارِ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre, “Allah Resûlü (s.a.s) mestler(i) ve sarık(ı)³⁵⁰ üzerine mesh etmiştir.”³⁵¹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Ebu Dâvud et-Tayalisi³⁵², *Müsned*'inde, İbn Ebî Şeybe, *Musannef*'inde,³⁵³ Müslim³⁵⁴ İbn Huzeyme³⁵⁵ ve İbn Hibbân,³⁵⁶ *Sahih*'lerinde, Tirmizî,³⁵⁷ Nesâî³⁵⁸ ve İbn Mace,³⁵⁹ *Sünen*'lerinde, Ebû Avâne,³⁶⁰ *Müstahrec*'inde, Bezzâr,³⁶¹ Rûyânî³⁶² ve Şâşî³⁶³ *Müsned*'lerinde, Taberânî, *Mu'cem*'inde,³⁶⁴ Hakîm, *Müstedrek*'inde³⁶⁵ ve Beyhakî, *Sünen*'inde³⁶⁶ tahrîc etmişlerdir.

³⁵⁰ Hadiste geçen خمار lafzı ‘Sarık’ anlamında kullanılmıştır (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 319).

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 317.

³⁵² Tayalisi, *Müsned*, II, 439, hadis no: 1212.

³⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 28, hadis no: 219.

³⁵⁴ Müslim, “Tahâret”, 2, hadis no: 275.

³⁵⁵ İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 91, hadis no: 180.

³⁵⁶ İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 152, hadis no: 1323.

³⁵⁷ Tirmizî, “Tahâret”, 1, hadis no: 101.

³⁵⁸ Nesâî, “Tahâret”, 1, hadis no: 104.

³⁵⁹ İbn Mace, “Tahâret”, 1, hadis no: 561.

³⁶⁰ Ebû Avâne, *Müstahrec*, I, 218, hadis no: 714,716,717.

³⁶¹ Bezzâr, *Müsned*, IV, 198, hadis no: 1360.

³⁶² Rûyânî, *Müsned*, II, 18, hadis no: 754.

³⁶³ Şâşî, *Müsned*, II, 353-355, hadis no: 949,950,952,955.

³⁶⁴ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 350, hadis no: 1061.

³⁶⁵ Hakîm, *Müstedrek*, I, 252, hadis no: 530.

³⁶⁶ Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, I, 101, hadis no: 288.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Ebû Muâviye (ö. 195/811): Asıl adı Muhammed b. Hâzım ed-Darîr el-Kûfi'dir. 9. tabakanın³⁶⁷ büyüklerinden olup sika³⁶⁸ bir râvidir. Bunun yanında vehimleri olduğu da zikredilmektedir.³⁶⁹

A'meş, (ö. 147/764): Asıl adı Süleyman b. Mihran el-Esedî el-Kâhilî Ebû Muhammed el-Kûfi'dir. Sika bir râvi olmakla beraber tedlis³⁷⁰ yaptığı da zikredilmektedir.³⁷¹ İbn Hacer, onu 2. tabaka müdellisleri arasında zikretmektedir.³⁷²

Hakem, (ö. 113/731): Adı Hakem b. Uteybe Ebû Muhammed el-Kundî el-Kûfi'dir. Sika bir râvi olarak nitelendirilmektedir.³⁷³ İbn Hanbel onu insanların en güvenilirli olmakla ta'dil etmiştir.³⁷⁴ Bununla beraber tedlis yaptığı da zikredilmektedir.³⁷⁵

Abdurrahman b. Ebî Leyla el-Ensârî, (ö. 83/702): Medîneli tâbiîndendir. İkinci tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.³⁷⁶ Hz. Ömer'den hadîs rivâyet ettiği ile ilgili ihtilaf olduğu zikredilmektedir.³⁷⁷

Ka'b b. Ucre, (ö. 52/672): Adı Ka'b b. Ucre b. Ümeyye b. Adiy b. el-Bedevî'dir.³⁷⁸ Medineli sahabeden olup künyesi Ebû Muhammed'tir.

³⁶⁷ Bir hadîs terimi olarak tabaka; Bir birine yaş ve isnatta veya yalnız isnatta yakın olan kimseler için kullanılır (Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 146).

³⁶⁸ Sika terimi; Adâlet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan râvî için kullanılan bir sîgadır. Zehebî ve Irâkî'ye göre ta'dilin 2. İbn Hacer'e göre ise 3. mertebesinde olan râvîlere izâfe edilir (Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 146).

³⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 475.

³⁷⁰ Bir râvinin, karşılaştığı şeyhten işitmeden, yahutta çağdaşı olmakla beraber karşılaşmadığı şeyhten işitmiş gibi rivâyet ettiği hadislerle mudelles denir. Bu şekilde yapılan rivâyet şekline ise tedlis adı verilir (Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 103).

³⁷¹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 185.

³⁷² İbn Hacer, *Ta'rîfu ehl-i takdis bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlis*, Mektebetü'l-Menâr, Umman, 1403, s. 33.

³⁷³ İbn Hibbân *es-Sikât*, IV, 144; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 175.

³⁷⁴ Cemâluddîn el-Hanbelî Yusuf b. Hasan b. Ahmed, *Bahru'd-dem fi men tekelleme fîhi el-imâm Ahmed bimedh ev zem*, thk. Abdurrahmân es-Sûveyfî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413, s. 44.

³⁷⁵ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehl-i takdis bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlis*, s. 30.

³⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 301.

³⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 349.

³⁷⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, V, 448.

İsnâdın Hükümü

Bu hadîsin, tüm râvilerinin sika olduğu göz önünde bulundurularak isnâdının sahih olduğu söylenebilir.³⁷⁹

2. 3. 1. 1. 2. İkinci Hadîs

حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَا حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ
ابْنُ جَعْفَرٍ فِي حَدِيثِهِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى، وَعَبْدَ الرَّزَّاقِ، أَنْبَأَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ
الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ بِلَالٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ
وَالْخِمَارِ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre, “Allah Resûlü (s.a.s) mestler(i) ve sarık(1) üzerine mesh etmiştir.”³⁸⁰

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin Ebu Muaviye tariki ile gelen 1 nolu hadiste tahrîci yapılmıştır.

Bu hadiste tahvil³⁸¹ bulunmakta olup rivâyetin isnad dağılımı aşağıdaki şekildedir.

1. Birinci sened: Veki', → Şu'be, → Hakem, → Abdurrahman b. Ebî Leyla
2. İkinci sened: Muhammed b. Ca'fer, → Şu'be, → Hakem, Abdurrahman b. Ebî Leyla
3. Üçüncü sened: Abdurrezzâk → Süfyân, → A'meş, → Hakem, Abdurrahman b. Ebî Leyla

³⁷⁹ Şuayb el-Arnaud, bu hadîsin isnâdının sahih olduğunu ilgili yerdeki 1 nolu dipnotta belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 317).

³⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 328.

³⁸¹ Hadîs terimlerinde Tahvil; bir hadis metninin müteaddit senetlerinin birinden diğerine geçme, sened değiştirme şeklinde tanımlanmıştır. Bu geçiş bazen و (Vâv-ı Tahvil) harfî ile bazen de ح (Hâu'l-Havâle veya Muhmele manasında olan Ha) harfî ile gösterilmektedir (Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 148).

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Muhammed b. Ca'fer, (ö. 193/ 808): Adı Muhammed b. Ca'fer el-Hüzelî el-Basrî'dir. 9. tabakadan olup sika bir râvidir.³⁸² Bunun yanında kendisinde gaflet olduğu zikredilmektedir.³⁸³ Şu'be'den aldığı hadislerde ise güvenilir olduğunu zikredilmektedir.³⁸⁴ İbn Hanbel ise Şu'be'nin ashâbı içinde ondan daha az hatalı bir kişi olmadığını belirtmektedir.³⁸⁵

Veki', (ö. 197/813): Adı Veki' b. Cerrâh b. Adiy b. Feres Ebû Süfyân er-Kûfî'dir. İbn Hanbel'in hocalarındandır. 9. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.³⁸⁶ İbn Hanbel ise ilmi çok iyi kavrayıp muhafaza ettiğini belirterek onu medhetmiştir.³⁸⁷

Şu'be, (ö. 160/776): Adı Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Atekî Ebû'l-Bistâm el-Vâsitî'dir. 7. tabakadan olup sika bir râvidir.³⁸⁸ Sevrî onu Emîru'l-Mü'minîn fi'l-Hadîs olarak nitelendirmektedir.³⁸⁹ İbn Hanbel ise onun zamanında Hadîste Şu'be gibi bir âlim olmadığını belirterek onu medhetmiştir.³⁹⁰

Süfyân, (ö. 161/ 777): Adı Süfyân b. Said b. Mesruk es-Sevrî Ebû Abdullah el-Kûfî'dir. 7. tabakadan olup sika bir râvidir.³⁹¹ Tedlis yaptığı zikredilmektedir. İbn Hacer onu müdellislerin ikinci tabakasında zikretmiştir.³⁹²

Abdurrezzâk, (ö. 211/826): Meşhur Musannef sahibi Abdurrezzâk b.Hemmam el-Himyerî'dir. 9. tabakadan olup sika bir râvidir.³⁹³ Ömrünün sonuna

³⁸² İbn Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, III, 171.

³⁸³ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 472.

³⁸⁴ Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehl-i'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duâfâi ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdulalîm Abdulazîm, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1405, II, 234.

³⁸⁵ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 135.

³⁸⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 219; IX, 39; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 581.

³⁸⁷ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 167.

³⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 266.

³⁸⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 369.

³⁹⁰ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 74.

³⁹¹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 244.

³⁹² İbn Hacer, *Ta'rîfu ehl-i takdis bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*, s. 32.

³⁹³ İbn Hibbân *es-Sikât*, VIII, 412.

doğru âmâ olduğu zikredilmektedir. İbn Hanbel onun hicri 200 yılından sonraki rivâyetlerine îtibar edilmeyeceğini belirtmektedir.³⁹⁴

Hadîsin diğer râvileri olan A'meş, Hakem, Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın sika râviler oldukları yukarıda 1nolu hadiste zikredilmiştir.

İsnâdın Hükümü

Hadîsin senedinde inkıta' vardır.³⁹⁵ Abdurrahman b. Ebî Leyla Bilal b. Rebah'a yetişmemiştir.³⁹⁶ Ayrıca hadîsin senedinde Muhammed b. Ca'fer hakkında gaflete düştüğü zikredilmiştir. Fakat Muhammed b. Ca'fer'in Şu'be'den aldığı rivâyetlerde güvenilir bir râvi olduğu belirtilmiştir.³⁹⁷ Buna göre hadîsin diğer râvilerinin sika olduğu göz önünde bulundurularak isnâdının sahih olduğu söylenebilir.

2. 3. 1. 1. 3. Üçüncü Hadîs

حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، أَخْبَرَنَا الْأَعْمَشُ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُنَيْبَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي أَلَيْكَ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنْ بِلَالٍ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَالْخِمَارِ

Ka'b b. Ucre'den rivâyet edildiğine göre, "Bilal el-Habeşî, Allah Resûlü'nü (s.a.s) mestler(i) ve sarık(ı) üzerine mesh ettiğini görmüştür."³⁹⁸

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin Ebu Muaviye tariki ile gelen 1 nolu hadiste tahrîci yapılmıştır.

³⁹⁴ Alâî, Salahaddîn Ebu Saîd Halil, *el-Muhtelîtn*, thk. Ali Abdalbâsit Mezîd, Mektebetü'l-Hanecî, Kâhire 1414, s. 74.

³⁹⁵ İnkıta': Senedin muttasıl olmamasıdır. Senedin başında, ortasında veya sonunda bulunan kopukluktur. Hadîs istilâhında bu tür hadîse Munkatî' denir (Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-hadîs*, s.119).

³⁹⁶ Şuayb el-Arnaud, bu hadîsin isnâdında Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın Bilal b. Rebah'a yetişmediğini ilgili yerdeki 3 nolu dipnotta belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 318.)

³⁹⁷ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 234.

³⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 332.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

İbn Numeyr, (ö. 199/ 814): Asıl adı Abdullah b. Numeyr el-Hemdânî Ebû Hişâm el-Kûfi'dir. İbn Hanbel'in hocalarındandır. 9. tabakanın büyüklerinden olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.³⁹⁹

Hadîsin diğer râvileri olan A'meş, Hakem, Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın sika râviler oldukları yukarıda 1 nolu hadiste zikredilmiştir.

İsnâdın Hükümü

Yapılan isnâd araştırmasında senette bulunan tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁴⁰⁰

2. 3. 1. 1. 4. Dördüncü Hadîs

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْخَطَّابِيُّ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أَنَيْسَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ وَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسُحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَالْخِمَارِ

Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivâyet edildiğine göre, “Bilal el-Habeşî, Allah Resûlü'nü (s.a.s) mestler(i) ve sarık(1) üzerine meshettiğini görmüştür.”⁴⁰¹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin Ebu Muaviye tariki ile gelen 1 nolu hadiste tahrîci yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Abdulcebbâr b. Muhammed el-Hattâbî, (ö. 280/893): Hicri 280 yılında vefat etmiştir. İbn Hibban onu sika râviler arasında zikretmiştir.⁴⁰²

Ubeydullah, (ö. 180/796): Adı Ubeydullah b. Amr b. Ebu Vehb el-Esedî'dir. 8. tabakadan olup sika bir râvidir. Vehimleri olduğu zikredilmektedir.⁴⁰³

³⁹⁹ İbn Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, III, 371; İbn Hibbân *es-Sikât*, VII, 60; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 186; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 327.

⁴⁰⁰ Şuayb el-Arnaud, bu hadîsin isnâdının sahih olduğunu ilgili yerdeki 2 nolu dipnotta belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 332).

⁴⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 336.

⁴⁰² İbn Hibbân *es-Sikât*, VIII, 418.

Zeyd b. Ebî Üneyse, (ö. 119/737): Adı Zeyd b. Ebî Üneyse el-Cezerî Ebû Usâme'dir. 6. tabakadan olup sika bir râvidir. Ferd⁴⁰⁴ hadisleri olduğu zikredilmektedir.⁴⁰⁵ İbn Hanbel onu salih olarak niteleyip kendisinin bazı hadislerinde belirsizlik olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁶

Hadîsin diğer râvileri olan Hakem, Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın sika râviler oldukları yukarıda 1 nolu hadiste zikredilmiştir.

İsnâdın Hükümü

Bu hadîsin senedinde inkita' olduğunu yukarıda 2 nolu hadiste belirtmiştik. Ubeydullah b. Amr'ın bazı hadislerde vehmettiği gibi bu hadiste vehmetmemiştir. Ayrıca hadîs, Zeyd b. Ebî Üneyse'nin ferd hadislerinden değildir. Bununla beraber hadîsin tüm râvilerinin sika olduğu göz önünde bulundurularak isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁴⁰⁷

2. 3. 1. 1. 5. Beşinci Hadîs

حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو، وَيَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ، قَالَا حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ، عَنِ بِلَالٍ، قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre, “Allah Resûlü (s.a.s) mestler(i) üzerine mesh etmiştir.”⁴⁰⁸

⁴⁰³ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 373.

⁴⁰⁴ Hadîs usulünde Ferd hadîs; Güvenilir veya güvenilir olmayan bir râvînin, rivâyetiyle diğer râvîlerden teferrüd ettiği hadîstir. Râvî teferrüd ettiği rivâyetiyle, hıfzı kendisinden daha güçlü bir râvîye muhalefet etmiştir. Bu durumda rivâyeti zayıf veya munkur olur ve şâz ismini alır. Ya da muhalefet olmazsa râvî, hafız ve zâbittir rivâyet ise sahih kabul edilir (Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 130).

⁴⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 556.

⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İ'lel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs, Dâru's-Selefiyye, Hindistan 1988, s. 85; Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 58.

⁴⁰⁷ Şuayb el-Arnaud, bu hadîsin isnâdındaki râvîlerin sika olduklarını ilgili yerdeki 2 nolu dipnotta belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 336).

⁴⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 339.

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin Ebu Muaviye tariki ile gelen 1 nolu hadiste tahrîci yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Muaviye b. Amr, (ö. 214/ 829): Adı Muaviye b. Amr el- Ezdî el-Ma'nî Ebû Amr el-Bağdâdî'dir. İbnu'l-Kirmânî olarak tanınmaktadır. 9. tabakanın küçüklerinden olup sika bir râvidir.⁴⁰⁹ İbn Hanbel onu صدوق⁴¹⁰ lafzı ile nitelemektedir.⁴¹¹

Yahya b. Ebî Bekir, (ö. 208/823): Adı Yahya b. Ebî Bekir Nesr el-Kirmânî'dir. 9. tabakadan olup sika bir râvidir.⁴¹² İbn Hanbel'in onu medhettiği zikredilmektedir.⁴¹³

Zâide, (ö. 160/776): Adı Zâide b. Kudâme es-Sekafî Ebû Salt el-Kûfi'dir. 7. Tabakadan olup sika bir râvidir.⁴¹⁴ Kendisi için صدوق lafzı kullanılmıştır.⁴¹⁵ İbn Hanbel onu sika râviler arasında zikretmektedir.⁴¹⁶

Hadîsin diğer râvileri olan A'meş, Hakem, Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın sika râviler oldukları yukarıda 1 nolu hadiste zikredilmiştir.

İsnâdın Hükümü

Yapılan isnâd araştırmasında senette bulunan tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁴¹⁷

⁴⁰⁹ İbn Hibbân *es-Sikât*, IX, 167; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 386; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 538.

⁴¹⁰ Ta'dil lafızlarından olan صدوق terimi; râvînin rivâyet ettiği hadîsin yazılıp araştırılacağını ifade eden bir sîgadır. Zehebî ve Irâkî'ye göre ta'dilin 3. mertebesidir (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 132).

⁴¹¹ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 152.

⁴¹² İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 588.

⁴¹³ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 170.

⁴¹⁴ İbn Hibbân *es-Sikât*, VI, 339.

⁴¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 613.

⁴¹⁶ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 56.

⁴¹⁷ Şuayb el-Arnaud, bu hadîsin isnâdının sahih olduğunu ilgili yerdeki 1 nolu dipnotta belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 340).

2. 3. 1. 1. 6. Altıncı Hadîs

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ: " كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَعَلَى الْخِمَارِ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre, "Allah Resûlü (s.a.s) mestler(i) ve sarık(ı) üzerine mesh etmiştir."⁴¹⁸

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin Ebu Muaviye tariki ile gelen 1 nolu hadiste tahrîci yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Abdurrezzâk ve Süfyan'ın 2 nolu hadiste, A'meş, Hakem ve Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın ise 1 nolu hadiste sika râviler olduğunu zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Bu hadîsin senedinde inkita' olduğunu 2 nolu hadiste belirtmiştik. Senede bulunan râvilerin sika olduğundan yola çıkarak hadîsin isnadının sahih olduğu söylenebilir.

2. 3. 1. 1. 7. Yedinci Hadîs

حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَنْبَأَنِي الْحَكَمُ، قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَالْخِمَارِ

Bilal el-Habeşî'nin (r.a) rivâyet ettiğine göre, "Allah Resûlü (s.a.s) mestler(i) ve sarık(ı) üzerine mesh etmiştir."⁴¹⁹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin Ebu Muaviye tariki ile gelen 1 nolu hadiste tahrîci yapılmıştır.

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 340.

⁴¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 342.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Affân, (ö. 220/835): Adı Affân b. Müslim b. Abdullah el-Bâhilî Ebû Osman es-Saffâr el-Basrî'dir. 10. tabakanın büyüklerindedir. Sika bir râvidir.⁴²⁰ Bunun yanında vehimleri olduğu da zikredilmektedir.⁴²¹ Fakat Sebt b. Acemî onun vehimlerinin maradu'l-mevttte meydana geldiğini ve bu vehimlerin, onun güvenilirliğine zarar vermediğini belirtmektedir.⁴²² İbn Hanbel onun Şu'be'nin ashâbı içinde أخبرنا ve أنبأنا lafızlarını en çok kullanan kişi olduğunu belirtmektedir.⁴²³

Hadîsin diğer râvileri olan Şu'be'yi, 2 nolu hadiste Hakem ve Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın ise 1 nolu hadiste sika râviler olduğunu zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Bu hadîsin senesinde inkita' olduğunu yukarıda 2 nolu hadiste belirtmiştik. Senette bulunan diğer râvilerin sika olduğundan yola çıkarak hadîsin isnâdının, sahih olduğu söylenebilir.

Rivâyetlerin Lafız Farklılıkları

İlk yedi rivâyette benzer lafızlar olmakla beraber küçük lafız farklılıkları görülmüştür. Muaviye b. Amr'dan gelen rivâyette sarık lafzı olmaksızın, İbn Numeyr'den gelen rivâyette Bilâl b. Rebâh'ın Hz. Peygamber'in mestleri ve sarığı üzerine meshettiğini gördüğü şeklinde, diğer rivâyetlerde ise doğrudan Hz. Peygamber'in mestleri ve sarığı üzerine meshettiği rivâyet edilmiştir.

2. 3. 1. 1. 8. Sekizinci Hadîs

حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ يَعْنِي ابْنَ 424 سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ، عَنْ
بِلَالٍ، قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى الْمُوقِنِينَ وَالْخِمَارِ

⁴²⁰ İbn Hibbân *es-Sikât*, VIII, 522; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 30; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, s. 393.

⁴²¹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâi'r-ricâl*, VII, 105.

⁴²² Sebt b. el-Acemî, Burhaneddîn el-Halebî Ebû'l-Vefâ İbrahim b. Muhammed, *el-İhtibât bimen rumiye mine'r-ruvât bi'l-ihtilât*, thk. Alâuddîn Ali Rıza, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1988, s. 250.

⁴²³ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 109.

⁴²⁴ İbn Seleme diye dapt edilen râvî İbn Ebî Seleme'dir. İsimde hata edilmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 340).

Ebû İdrîs'ten rivâyet edildiğine göre, ‘‘Bilal el-Habeşî, Allah Resûlü'nü (s.a.s) ayakkabı(ları) ve sarık(ı) üzerine meshettiğini görmüştür.’’⁴²⁵

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Abdurrezzâk⁴²⁶ ve İbn Ebî Şeybe⁴²⁷ *Musannef*'lerinde, Bezzâr,⁴²⁸ *Müsned*'inde, İbn Huzeyme *Sahih*'inde,⁴²⁹ Taberânî, *Mu'cem*'inde⁴³⁰ ve Beyhakî, *Sünen*'inde,⁴³¹ tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hammâd, (ö. 167/ 783): Adı Hammâd b. Seleme b. Dînar el-Basrî Ebû Seleme'dir. 8. tabakanın büyüklerinden olup sika bir râvidir.⁴³² Vehimleri olduđu⁴³³ ve ömrünün sonuna doğru hıfzı değiştigi zikredilmektedir.⁴³⁴ İbn Hanbel onu sika olarak nitelemektedir.⁴³⁵

Eyyûb, (ö. 131/ 748): Adı Eyyûb b. Ebî Temîme Keysân es-Sehtiyânî Ebû Bekir el-Basrî'dir. Sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁴³⁶ Şu'be onu, fakihlerin efendisi olmakla niteleyerek methetmiştir.⁴³⁷

Ebû Kilâbe, (ö. 104/ 722): Adı Ebû Kilâbe Abdullah b. Zeyd b. Amr Ebû Kilâbe el-Basrî'dir. Sika bir râvi olmakla beraber birçok Mürsel hadis⁴³⁸ rivâyeti vardır.⁴³⁹

⁴²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 340.

⁴²⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 187, hadis no: 732.

⁴²⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 162, hadis no: 1868.

⁴²⁸ Bezzâr, *Müsned*, IV, 212, hadis no: 1378:

⁴²⁹ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme en-Neysâbüri, *Sahih*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut tsz, I, 95, hadis no: 189.

⁴³⁰ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 362, hadis no: 1114.

⁴³¹ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, I, 102, hadis no: 289.

⁴³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 141.

⁴³³ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, I, 590.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 178.

⁴³⁵ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 45.

⁴³⁶ İbn Hibbân *es-Sikât*, VI, 53; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 117.

⁴³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 133.

⁴³⁸ Mürsel hadis: Tâbiînün sahabe'yi atlayarak rivâyet ettiği hadistir. Mürsel hadisler, Nevevi'nin de kaydettiği gibi birçok meşhur hadisçilerle, İmam Şâfi'ye, fıkıh ve usûl âlimlerine göre zayıftır.

Ebû İdrîs, (ö. 80/699): Adı Ebû İdrîs Âizullah. b Abdullah Ebû İdrîs el-Havlânî'dir. Muhadramdan olup sika bir râvî olduğu zikredilmektedir.⁴⁴⁰

Senetteki diğer râvi olan Affân'ın sika râvi olduğunu 7 nolu hadiste zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Ebu İdrîs'in Bilal b. Rebâh'tan rivâyeti mürseldir.⁴⁴¹ Tirmizî, Ebû Kilâbe'nin tarifindeki râvilerin Ebû İdrîs'i zikretmediklerini dolayısıyla Hammâd'ın bu hadiste yanıldığını belirtmektedir.⁴⁴² Diğer râvilerin sika olmasıyla beraber bu hadîsin isnadının sahih olduğu söylenebilir.⁴⁴³

Rivâyetlerin Şemaları

Ele aldığımız rivâyetlerin isnadları ile ilgili şemaları ilgili yerlerde ayrı bir başlıkta oluşturduk. Bu rivâyetlerin şemalarını oluştururken; aynı rivâyetlerdeki ortak râvilerin bulunduğu senedleri birarada verdik. Bunun dışında bazı rivâyetlerin içeriğinin farklı olmasından ve çok sayıda senedlerin aynı zemine alınması sonucu doğacak karışıklıktan dolayı bazı senedleri ayrı bir şemada oluşturduk. Oluşturduğumuz bu şemaları ise bölüm başlıkları ya da ilgili hadis numaralarına göre başlıklandırdık.

Bununla beraber, İmam Mâlik, Ebû Hanife ve diğer bazı imamlar, mahrecinin bilinmesi ve musned olsun mursal olsun, başka bir yönden rivâyet edilmesiyle onun sahih olacağını ileri sürmüşlerdir. (Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 99).

⁴³⁹ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 2; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 58.

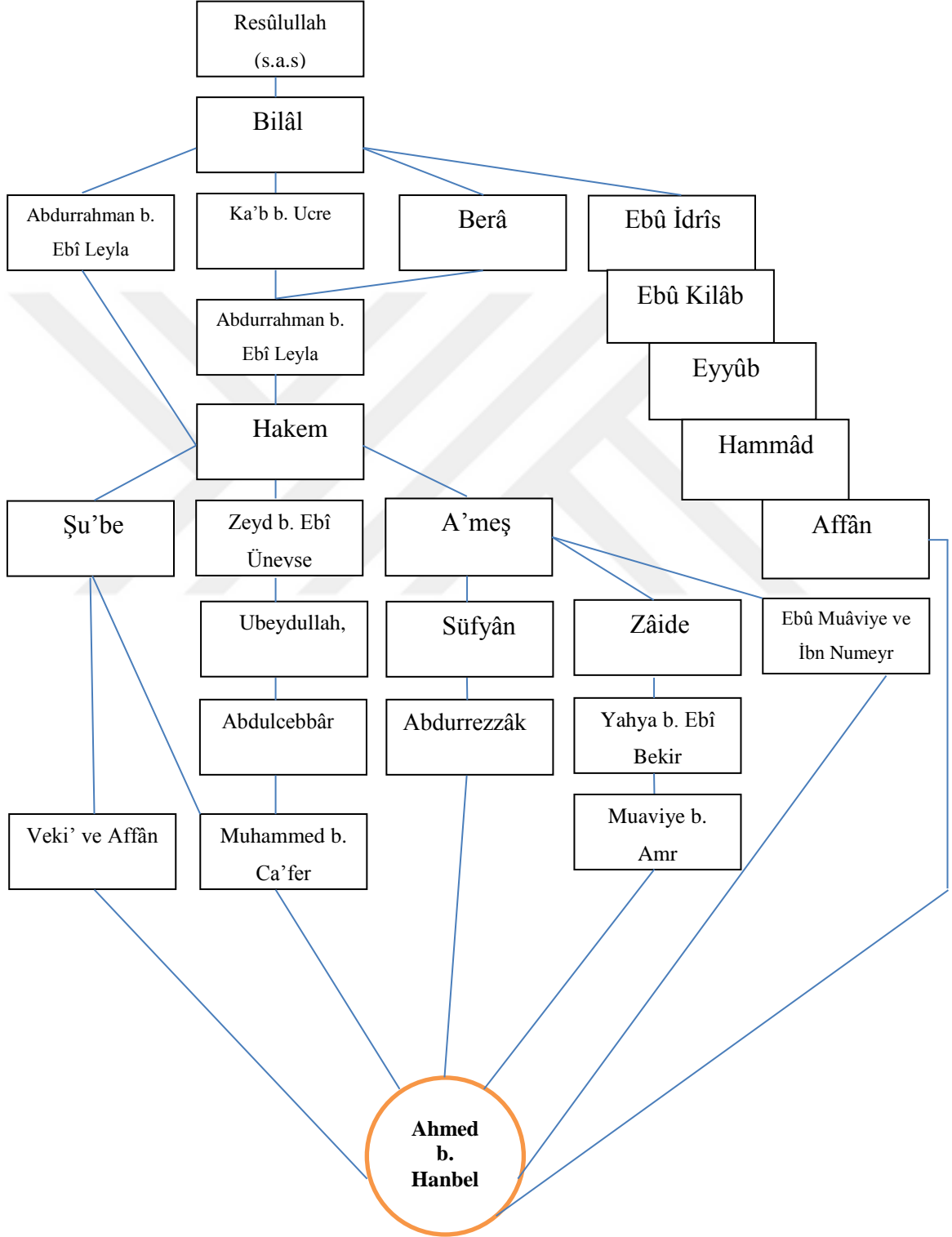
⁴⁴⁰ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 277; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 289.

⁴⁴¹ Salâhuddîn Ebû Saîd Halîl Alâî, *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1986, s. 205.

⁴⁴² Tirmizî, *İtelü'l-Kebîr*, thk. Subhî Sâmirâî, Âlemu'l-Kütüb Mektebetü'l-Nahda, Beyrut 1409, s. 54.

⁴⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 341.

Kitabu'l-Vudû'daki İlk Sekiz Rivâyetin İsnâd Şeması

2. 3. 1. 1. 9. Dokuzuncu Hadîs

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، وَعَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَا أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ حَفْصِ بْنِ عُمَرَ، أَخْبَرَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ، يَسْأَلُ بِأَلَا كَيْفَ مَسَحَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْخُفَّيْنِ؟ قَالَ تَبَرَّرَ ثُمَّ دَعَا بِمِطْهَرَةٍ - أَي: إِدَاوَةٍ -، فَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ مَسَحَ عَلَى خُفَيْهِ وَعَلَى خِمَارِ الْعِمَامَةِ، قَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ، ثُمَّ دَعَا بِمِطْهَرَةٍ بِالْإِدَاوَةِ

Ebû Abdurrahman'dan rivâyet edildiğine göre, Abdurrahman b. Avf Bilal el-Habeşî'ye "Allah Resûlü (s.a.s) mestler(i) üzerine nasıl meshettiğini sordu. O da Allah Resûlü (s.a.s) abtestini bozdu. Sonra bir ibrik istedi. -Yani su kabı- elini ve yüzünü yıkadı. Sonra mestlerini ve sarığın örtüsüne meshetti dedi." Abdurrezzâk şöyle dedi: "Sonra bir kap su istedi."⁴⁴⁴

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Abdurrezzâk, *Musannef*'inde,⁴⁴⁵ Taberânî, *Mu'cem*'inde,⁴⁴⁶ tahrîc etmişlerdir.

Bu hadiste tahvil bulunmakta olup rivâyetin isnad dağılımı aşağıdaki şekildedir.

1. Birinci sened: Muhammed b. Bekir, → İbn Cüreyc, → Ebû Bekir b. Hafs b. Ömer, → Ebû Abdullah, → Ebu Abdurrahmân, → Abdurrahmân b. Avf
2. İkinci Sened: Abdurrezzâk, → İbn Cüreyc, → Ebû Bekir b. Hafs b. Ömer, → Ebû Abdullah, → Ebu Abdurrahmân, → Abdurrahmân b. Avf

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Muhammed b. Bekir, (ö. 204/819): Adı Muhammed b. Bekir b. Osman el-Bursânî Ebû Osman el-Basrî'dir. 9. tabakadan olup sika bir râvidir.⁴⁴⁷ İbn Hibbân

⁴⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 325.

⁴⁴⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 187, hadis no: 734.

⁴⁴⁶ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 359, hadis no: 1099.

onu sika râviler arasında zikretmiştir.⁴⁴⁸ Bunun yanında kendisi için صدوق lafzı kullanılmıştır.⁴⁴⁹ İbn Ebî Hâtim onun sıdk mahallinde⁴⁵⁰ olduğunu belirterek kendisi için شيخ⁴⁵¹ lafzı kullanmıştır.⁴⁵²

İbn Cüreyc, (ö. 150/767): Adı Abdulmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc el-Ümevî'dir. 6. tabakadan olup sika bir râvidir. Kendisi için tedlis yaptığı ve Mürsel rivâyetleri olduğu zikredilmektedir.⁴⁵³ Dârutknî, onun çoğu zaman tenkit edilen râvilerden tedlis yaptığını belirtmektedir.⁴⁵⁴

Ebû Bekir b. Hafs b. Ömer, (ö. 67/ 686): Adı Abdullah b. Hafs b. Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs ez-Zührî Ebû Bekir el-Medenî'dir. 5. tabkadan olup sika bir râvidir.⁴⁵⁵ İbn Hanbel onu sika olarak nitelemektedir.⁴⁵⁶

Ebû Abdullah, (ö. ?/): 6. tabakadan olup meçhul bir râvidir. Benî Teym kabilesinin mevlâsı olduğu zikredilmektedir.⁴⁵⁷

Ebu Abdurrahmân, (ö. ?/): 2. tabakadan olup meçhul bir râvidir. Adının Müslim b. Yesâr olduğu rivâyet edilmektedir.⁴⁵⁸

Abdurrahmân b. Avf, (ö. 32/652): Adı Abdurrahmân b. Avf b. Abdulhâris el-Kuraşî ez-Zührî'dir. Cennetle müjdelenen meşhur sahâbedir.⁴⁵⁹

⁴⁴⁷ Zehebî, *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû rivâyetun fi'l-kütübü's-sitte*, thk. Muhammed Avâme Ahmed Muhammed Nemr, Dâru'l-Kıble, I-II, Cidde 1413, II, 160.

⁴⁴⁸ İbn Hibbân *es-Sikât*, VII, 442.

⁴⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 470.

⁴⁵⁰ Hadis terimlerinde kullanılan bu tabir; صدوق lafzının murâdifî olup bu lafızla nitelenen râvînin hadislerinin tetkik edilmek üzere yazılabileceğine delâlet eder (Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 55).

⁴⁵¹ شيخ lafzı, kendisinde unutkanlığın çok olduğu yaşlı kimse için kullanılan bir sîgadır (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 144).

⁴⁵² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 212.

⁴⁵³ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 363.

⁴⁵⁴ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehl-i takdis bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*, s.41.

⁴⁵⁵ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 563; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 338; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 300.

⁴⁵⁶ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 181.

⁴⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 325; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 655.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 655.

⁴⁵⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, IV, 290.

Senedin diğer râvisi olan Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın sika râvi olduğunu 2 nolu hadiste zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yapılan isnad araştırmasında senetteki râvilerden Ebû Abdullah ve Ebû Abdurrahmâ'nın meçhul râviler olduğu, diğer râvilerin ise sika oldukları tesbit edilmiştir. Senetteki meçhul râvilerden dolayı bu hadîsin isnadının zayıf olduğu söylenebilir.⁴⁶⁰

2. 3. 1. 1. 10. Onuncu Hadîs

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَفْصٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: كُنْتُ قَاعِدًا مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، فَمَرَّ بِلَالٌ، فَسَأَلَهُ عَنِ الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَّيْنِ، فَقَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْضِي حَاجَتَهُ، فَأَتِيهِ بِالْمَاءِ، فَيَتَوَضَّأُ، وَيَمْسَحُ عَلَى الْعِمَامَةِ، وَعَلَى الْخُفَّيْنِ

Ebû Abdullah'tan rivâyet edildiğine göre Ebû Abdurrahman şöyle demiştir: Ben Abdurrahman b. Avf ile otururken Bilal geçti. Bilal'e mestler üzerine mesh hakkında sordu. O da Allah Resûlü (s.a.s) hâcetini giderir su getirilir ve abdest alırdı sonra da mestleri(nin) ve sarığı(nın) üzerine mesh ederdi dedi.⁴⁶¹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadisi tahrîci 9 nolu hadiste yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hadîsin senesinde bulunan râvilerden Muhammed b. Ca'fer ve şu'be'nin, sika oldukları 2 nolu hadiste, Ebû Bekir b. Hafs'ın sika, Ebû Abdullah ve Ebû Abdurrahman'ın meçhul oldukları, Abdurrahman b. Afv'in ise sahabeden olduğu 9 nolu hadiste zikredilmiştir.

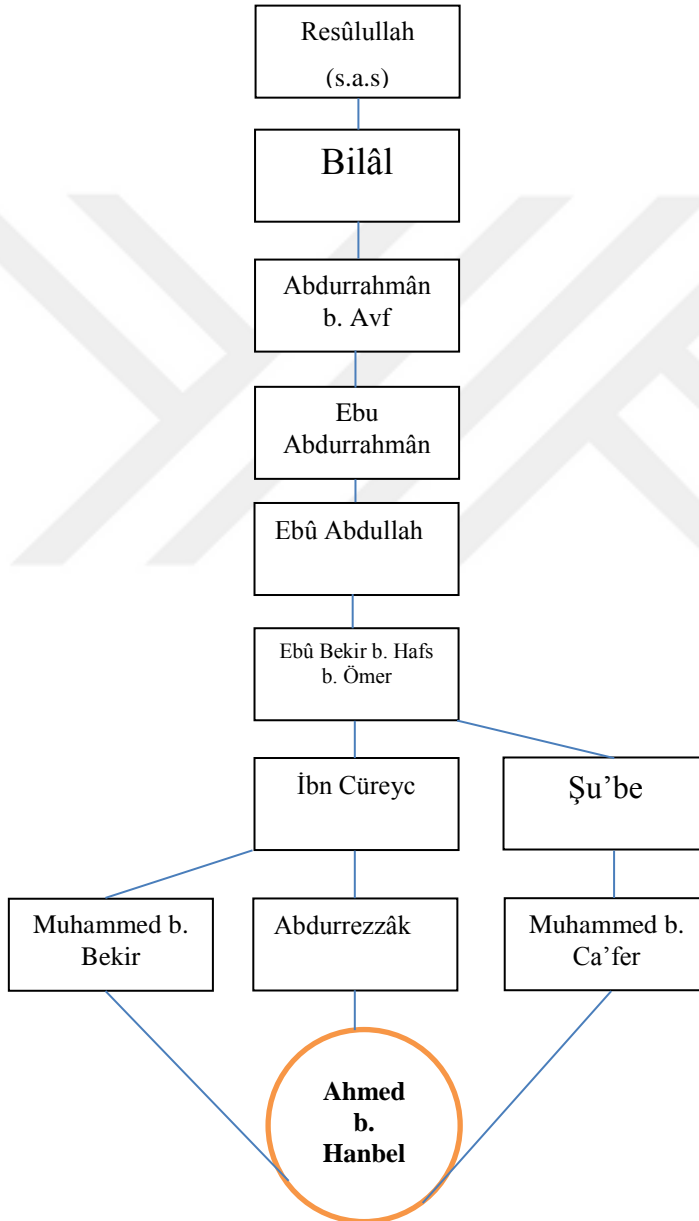
⁴⁶⁰ şuayb el-Arnaud, bu hadîsin isnâdının zayıf olduğunu ilgili yerdeki 1 nolu dipnotta belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 325).

⁴⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 331.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasına göre senetteki meçhul râvilerin varlığından hadisin isnadının zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

Rivâyetlerin İsnâd Şeması (9 ve 10 nolu hadisler)

2. 3. 1. 1. 11. Onbirinci Hadîs

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعِيدٍ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَاشِدٍ، قَالَ سَمِعْتُ مَكْحُولًا، يُحَدِّثُ عَنْ نُعَيْمِ بْنِ خِمَارٍ، عَنْ بِلَالٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ امْسَحُوا عَلَى الْخَفَّيْنِ وَالْخِمَارِ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre “Allah Resûlü (s.a.s) “ mestler ve sarık üzerine meshedin” diye buyurmuştur.⁴⁶²

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadisi Bezzâr⁴⁶³ ve Şâşî⁴⁶⁴ *Müsned*'lerinde, Taberânî, *Mu'cem*'inde⁴⁶⁵ tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hişâm b. Saîd, (ö. ?): Adı Hişâm b. Saîd Tâlakânî Ebû Ahmed el-Bezzâr'dır. 9. tabakanın küçüklerindedir. صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir.⁴⁶⁶ Yahya b. Maîn onu kendisinden rivâyet edilmeyeceğini ifade ederek tenkit etmiştir.⁴⁶⁷ İbn Hanbel,⁴⁶⁸ İbn Hibbân⁴⁶⁹ ve Zehebî⁴⁷⁰ ise sika râvi olduğunu belirtmektedirler.

Muhammed b. Râşid, (ö. 60/ 680): Adı Muhammed b. Râşid, el-Mekhûlî ed-Dimeşkî'dir. Kendisi için صدوق lafzı kullanılmıştır. Ayrıca vehimleri olduğu zikredilmektedir. Hicri 60 yılından sonra vefat etmiştir.⁴⁷¹ Ukaylî, zayıf râviler arasında zikretmektedir.⁴⁷² İbn Hibbân onu, hadisçi yönü olmadığını ifade ederek tenkit etmiştir.⁴⁷³ İbn Hanbel⁴⁷⁴ ve Zehebî⁴⁷⁵ ise onu sika olarak nitelemektedirler.

⁴⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 325.

⁴⁶³ Bezzâr, *Müsned*, IV, 214, hadis no: 1380.

⁴⁶⁴ Şâşî, *Müsned*, II, 366, hadis no: 970.

⁴⁶⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 352-361, hadis no: 1069, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1109, 1110.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s. 572.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkin*, thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 1406, s. 175.

⁴⁶⁸ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 164.

⁴⁶⁹ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 500.

⁴⁷⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 336.

⁴⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 253; İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s. 478.

⁴⁷² Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebir*, IV, 65.

⁴⁷³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkin*, thk. Mahmud İbrâhim Zâyid, Dâru'l-Va'y, I-III, Halep 1396, II, 253.

İbn Adî onun sika bir râvi olduğunu ve rivâyetlerinde bir sakınca olmadığını belirtmektedir.⁴⁷⁶

Mekhûl, (ö. 110/ 728): Adı Mekhûl eş-Şâmî Ebû Abdullah'tır. 5. tabakadan olup sika bir râvidir.⁴⁷⁷ Birçok Mürsel rivâyetleri vardır.⁴⁷⁸ İbn Hacer onu ikinci tabaka müdellisleri arasında zikretmektedir.⁴⁷⁹ Ancak rivâyet ettiği sahabeler arasında Nuaym b. Himâr'ın olmadığı zikredilmektedir.⁴⁸⁰ İbn Hanbel de Mekhul'un tedlis yaptığına işaret etmektedir.⁴⁸¹

Nuaym b. Himâr(ö. 110/ 728): Şam ehlinden olup sahabeler arasında zikredilmektedir. İsminde ihtilaf edilmiştir. İbn Hacer, isminin Nuaym b. Hemmâr olmasının daha uygun olduğunu belirtmektedir.⁴⁸²

İsnâdın Hükümü

Yapılan isnad araştırmasında senetteki râvilerden Mekhûl'un rivâyet ettiği sahabeler arasında Nuaym b. Himâr'ın olmadığı,⁴⁸³ belirtilmiştir. Fakat diğer bir rivâyette doğrudan Nuaym b. Himâr'ın Mekhûl'e rivâyet ettiğini ifade eden أخبره ifadesi geçmektedir. Bu bilgiye göre işitmenin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Buna göre bu hadîsin isnâdının kavî olduğunu söylenebilir.⁴⁸⁴

2. 3. 1. 1. 12. Onikinci Hadîs

حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ، مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَاشِدٍ، حَدَّثَنَا مَكْحُولٌ، عَنْ نَعِيمِ بْنِ خِمَارٍ، عَنْ
بِلَالٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ امْسَحُوا عَلَى الْخَفَّيْنِ وَالْخِمَارِ

⁴⁷⁴ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 136.

⁴⁷⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 170.

⁴⁷⁶ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâi'r-ricâl*, VII, 421.

⁴⁷⁷ İbn Hacer, *Takribu't-tehzîb*, s. 545.

⁴⁷⁸ Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 285.

⁴⁷⁹ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehl-i takdis bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlis*, s.41.

⁴⁸⁰ Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 285.

⁴⁸¹ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 155.

⁴⁸² İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, VI, 364.

⁴⁸³ Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 285.

⁴⁸⁴ Şuayb el-Arnaud, ilgili yerdeki 2 nolu dipnotta bu hadîsin isnâdının kavî olduğunu belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 325).

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre “Allah Resûlü (s.a.s) “ mestler ve sarık üzerine meshedin” diye buyurmuştur.⁴⁸⁵

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin tahrîci 11 nolu hadiste yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Ebû Saîd, (ö. 197/ 813): Adı Abdurrahman b. Abdullah b. Ubeyd el-Basrî Ebû Saîd Mevlâ Benî Hâşim'dir. 9. tabakadan olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. Yanılgıları olduğu zikredilmektedir.⁴⁸⁶ İbn Hanbel onun çoğu kez yanıldığını belirtmektedir.⁴⁸⁷ Ukaylî,⁴⁸⁸ onu zayıf râviler arasında, İbn Hibbân⁴⁸⁹ ise sika râviler arasında zikretmektedir.

Hadîsin senesinde bulunan diğer râvilerden Muhammed b. Râşid'in sadûk, Mekhûl'un sika ve Nuaym b. Himâr'ın ise sahabeden olduğu 892 nolu hadiste zikredilmiştir.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasına göre bu hadîsin isnâdının kavî olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁹⁰

2. 3. 1. 1. 13. Onüçüncü Hadîs

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَاشِدٍ، أَخْبَرَنِي مَكْحُولٌ، أَنَّ نَعِيمَ بْنَ خِمَارٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ بِلَالَ،
أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ امْسَحُوا عَلَى الْخُفَّيْنِ وَالْخِمَارِ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre “Allah Resûlü (s.a.s) “ mestler ve sarık üzerine meshedin” diye buyurmuştur.⁴⁹¹

⁴⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 326.

⁴⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 344.

⁴⁸⁷ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 96.

⁴⁸⁸ Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebir*, II, 341.

⁴⁸⁹ İbn Hibbân *es-Sikât*, VIII, 374.

⁴⁹⁰ Şuayb el-Arnaud, ilgili yerdeki 2 nolu dipnotta sened hakkında değerlendirmede bulunup bu hadîsin isnadının kavî olduğunu belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 325).

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin tahrîci 11 nolu hadiste yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Bu Hadîsin senedinde bulunan râvilerden Abdurrezzâk'ın, 2 nolu hadiste sika, Muhammed b. Râşid'in sadûk, Mekhûl'un sika ve Nuaym b. Himâr'ın ise sahâbeden olduğu 11 nolu hadiste zikredilmiştir.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasına göre bu hadîsin isnâdının kavî olduğunu söyleyebiliriz.

2. 3. 1. 1. 14. Ondördüncü Hadîs

حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَاشِدٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ نَعِيمِ بْنِ خِمَارٍ، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ امْسَحُوا عَلَى الْخُفَّيْنِ وَالْخِمَارِ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre, “Allah Resûlü (s.a.s) mestler ve sarık üzerine mesh edin diye buyurmuştur.”⁴⁹²

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin tahrîci 11 nolu hadiste yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hâşim b. Kâsım, (ö. 207/822): Adı Hâşim b. Kâsım b. Müslim Ebû'n-Nadr el-Leysî'dir. 9. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁴⁹³ İbn Hanbel onun sika olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁴

Hadîsin senedinde bulunan diğer râvilerden Muhammed b. Râşid'in sadûk, Mekhûl'un sika ve Nuaym b. Himâr'ın ise sahâbeden olduğu 11 nolu hadiste zikredilmiştir.

⁴⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 327.

⁴⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 334.

⁴⁹³ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, s. 570.

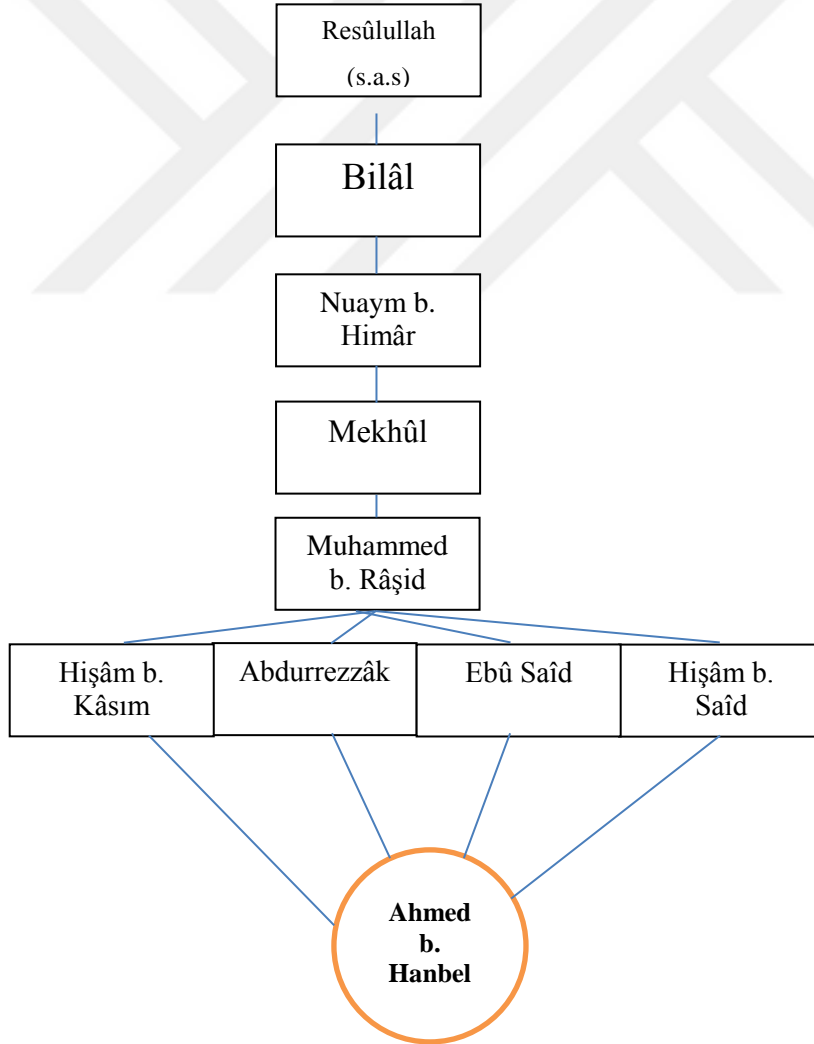
⁴⁹⁴ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 163.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki râvilerden Mekhûl'un irsalde bulunmasından hadîsin isnâdının zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

Buraya kadar Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlere baktığımız zaman Kitâbu'l-Vudû başlığı altında düzenlediğimiz toplam 14 rivâyetin olduğu görülmektedir. Bu rivâyetlerin tamamı ise mestler ve sarık üzerine mest etmek ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu rivâyetler hakkında değerlendirmemizi ise ileride ayrı bir başlıkta yapacağız.

Rivâyetlerin İsnâd Şeması (11,12,13,14 nolu hadisler)

2. 3. 1. 2. Kitâbu'l-Ezân

2. 3. 1. 2. 1. Birinci Hadîs

حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، وَأَبُو أَحْمَدَ، قَالَا حَدَّثَنَا أَبُو إِسْرَائِيلَ، قَالَ أَبُو أَحْمَدَ فِي حَدِيثِهِ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ لَا أُتَوِّبَ فِي شَيْءٍ مِنَ الصَّلَاةِ إِلَّا فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ وَقَالَ أَبُو أَحْمَدَ فِي حَدِيثِهِ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَدْنَتَ فَلَا تُتَوِّبَ

Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivâyet edildiğine göre, Bilal el-Habeşî, şöyle demiştir: “Allah Resûlü (s.a.s) bana sabah namazı dışında tesvîb⁴⁹⁵ yapmamamı emretti.” Ebû Ahmed'in hadisinde ise (şöyle geçmektedir) ‘Allah Resûlü (s.a.s) bana ezan okuduğun zaman tesvîb yapma buyurdu.’⁴⁹⁶

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadisi Abdurrezzâk⁴⁹⁷ ve İbn Ebî Şeybe⁴⁹⁸ *Musannef*'lerinde, İbn Mâce⁴⁹⁹ ve Tirmizî⁵⁰⁰ *Sünen* 'lerinde, Bezzâr⁵⁰¹ *Müsned* 'inde, Taberânî,⁵⁰² *Mu'ceminde*, Beyhakî⁵⁰³ ve Dârakutnî,⁵⁰⁴ *Sünenler* 'inde tahrîc etmişlerdir.

Bu hadiste tahvil bulunmakta olup rivâyetin isnad dağılımı aşağıdaki şekildedir.

1. Birinci sened: Hasan b. Rebi', → Ebû İsrâîl, → Hakem, → Abdurrahman b. Ebî Leyla

⁴⁹⁵ Tesvîb: Sabah ezanında hayye ale'l-felâh'tan sonra es-salâtu hayrun mine'n-nevm sözünün iki defa tekrarlanmasıdır (Çetin, “Ezan”, *DİA*, Cilt XII, ss. 43-45).

⁴⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 337.

⁴⁹⁷ Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 473, hadis no: 1824.

⁴⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 307, hadis no: 9302.

⁴⁹⁹ İbn Mâce, “Ezân”, 3, hadis no: 715.

⁵⁰⁰ Tirmizî, “Salat”, 2, hadis no: 198.

⁵⁰¹ Bezzâr, *Müsned*, IV, 208, hadis no: 1372,1373.

⁵⁰² Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 357, hadis no: 1092.

⁵⁰³ Beyhakî, *Sünenü'l-kübra*, I, 624, hadis no: 1988.

⁵⁰⁴ Dârakutnî, “Salât” 3, hadis no: 947.

2. İkinci sened: Ebû Ahmed, → Ebû İsrâîl, → Hakem, → Abdurrahman b. Ebî Leyla

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hasan b. Rebi', (ö. 195/811): Adı Hasan b. Rebi' Ebû Âlâ el-Kûfi'dir. 10. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 220 yılında vefat etmiştir.⁵⁰⁵ İclî onu sika râviler arasında zikretmektedir.⁵⁰⁶

Ebû İsrâîl, (ö. 169/785): Asıl adı İsmâil b. Halîfe el-Absî Ebû İsrâîl el-Kûfi'dir. 7. tabakadan olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. Hafızasının zayıf olduğu zikredilmektedir. Hirî 169 yılında vefat etmiştir.⁵⁰⁷ Yahya b. Maîn onu صالح olarak nitendirmiştir.⁵⁰⁸ Şîî eğilimli olduğu zikredilmektedir.⁵⁰⁹ Zayıf ravîler arasında olduğu belirtilmiştir. İbn Hanbel hadislerinin yazılabileceğini, İbn Ebî Hâtim ise hüccet olarak alınamayacağını, İbn Adî ise sika râviler muhalif rivâyetlerde bulunduğunu belirtmektedir.⁵¹⁰

Hadîsin senesinde bulunan diğer râvilerinden Ebû Ahmed'in Kitâbu's-Savn 2 nolu hadiste, Hakem ve Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın ise Kitâbu't-Tahâret'te 1 nolu hadiste sika râviler olduklarını yukarıda zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senette Ebû İsrâîl dışındaki tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Ebû İsrâîl'in sika râviler muhalefet ettiği, hafızının zayıf olduğu belirtilerek cerhedilmiştir. Fakat hadislerinin yazılabileceği ve itibar olarak alınabileceği görülmüştür. Bununla beraber Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın Bilal b. Rebâh'a yetişmemiştir. Tirmizî ise Ebû İsrâîl'in bu hadisi Hakem'den işitmediğini belirtmiştir.⁵¹¹ Dolayısıyla hadisin senesinde inkita'

⁵⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 161.

⁵⁰⁶ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 293.

⁵⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 107.

⁵⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 166.

⁵⁰⁹ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 180.

⁵¹⁰ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 490.

⁵¹¹ Tirmizî, "Salat", 2, hadis no: 198.

oluşmuştur. Bu bigilerden yola çıkarak bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.⁵¹²

2. 3. 1. 2. 2. İkinci Hadîs

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي زَيْدٍ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ
بِلَالٍ، قَالَ أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ لَا أُتَوِّبَ إِلَّا فِي الْفَجْرِ

Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivâyet edildiğine göre, Bilal el-Habeşî, şöyle demiştir: “Allah Resûlü (s.a.s) bana sabah namazı dışında tesvîb yapmamamı emretti.”⁵¹³

2. 2. 1. 1. 1. Rivâyetin Tahrîci

Bu hadisi Beyhakî,⁵¹⁴ *Sünen* 'inde tahrîc etmiştir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Ali b. Âsım, (ö. 201/817): Adı Ali b. Âsım b.Süheyb el-Vâsıtî et-Teymî'dir. 9. tabakadan olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. Hicrî 201 yılında vefat etmiştir.⁵¹⁵

Yahya b. Maîn onu zayıf bir râvi olarak nitelendirmektedir.⁵¹⁶ İbn Hanbel hakkında hata yaptığını belirtmektedir.⁵¹⁷ İbn Hanbel diğeri bir rivâyette onu صدوق olarak, nitelendirmektedir.⁵¹⁸ İclî onu sika râviler arasında zikretmektedir.⁵¹⁹

Ebû Zeyd Atâ b. Sâib, (ö. 136/753): Adı Ata b. Sâib Ebû Muhammed el-Kûfî es-Sekaffî'dir. 5. tabakadan olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. Rivâyetleri karıştırdığı zikredilmektedir. Hicrî 136 yılında vefat etmiştir.⁵²⁰ İbn Hanbel onu sika olarak,⁵²¹ İbn Ebî Hâtim ise محل الصدق lafzı ile niteleyerek; önceki rivâyetlerinin

⁵¹² Şuayb el-Arnaud, bu hadîsin isnâdının zayıf olduğunu ilgili yerdeki 1 nolu dipnotta belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 337).

⁵¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 339.

⁵¹⁴ Beyhakî, *Sünen*, I, 624, hadis no: 1989.

⁵¹⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, s. 403.

⁵¹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil Fî duafâi'r-ricâl*, VI, 409.

⁵¹⁷ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 81.

⁵¹⁸ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 490.

⁵¹⁹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 9.

⁵²⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, s. 391.

⁵²¹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 22.

sahih olduğunu, son zamanlarında ise rivâyetleri karıştırdığını belirtmektedir.⁵²² İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmiştir.⁵²³ Buhârî, önceki rivâyetlerinin sahih olduğunu belirtmektedir.⁵²⁴

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senette bulunan ravilerden Ali b. Âsım ve Ebû Zeyd Ata b. Sâib'in صدوق olarak nitelendirilmiştir. Her iki râvi de hataya düşüp rivâyetleri karıştırdığı buna rağmen hadislerinin yazılabileceği ve itibar olarak alınabileceği görülmüştür. Bununla beraber Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan dolayı hadisin senedinde inkita' oluşmuştur. Bu bigilerden yola çıkarak bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir. Ayrıca Şuayb el-Arnaud, Ali b. Âsım ile Ebû Zeyd Ata b. Sâib arasında da inkita olduğunu belirtmektedir.⁵²⁵

2. 3. 1. 2. 3. Üçüncü Hadîs

حَدَّثَنَا أَبُو قَطْنٍ، قَالَ ذَكَرَ رَجُلٌ، لِشُعْبَةَ الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ بِلَالٍ فَأَمَرَنِي أَنْ أُنُوبَ فِي
الْفَجْرِ وَنَهَانِي عَنِ الْعِشَاءِ فَقَالَ شُعْبَةُ وَاللَّهِ مَا ذَكَرَ ابْنُ أَبِي لَيْلَى، وَلَا ذَكَرَ إِلَّا إِسْنَادًا ضَعِيفًا، قَالَ
أُظُنُّ شُعْبَةَ قَالَ: كُنْتُ أَرَاهُ رَوَاهُ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ مُسْلِمٍ

Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivâyet edildiğine göre, Bilal el-Habeşî, şöyle demiştir: “Allah Resûlü (s.a.s) bana sabah namazında tesvîb yapmamı emretti. Yatsı namazında ise beni (tesvîb yapmaktan) nehyetti” Ş’ube: “Hakem, ancak Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan zayıf bir isnad ile rivâyette bulunmuştur dedi. İbn Hanbel: ‘Sanırım Ş’ube şunu demek istedi: ‘Bana öyle geliyor ki Hakem, bu hadîsi İmran b. Müslim’den rivâyet etti.’⁵²⁶

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadisin tahrîci 1 nolu hadiste yapılmıştır.

⁵²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dil*, VI, 334.

⁵²³ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 201.

⁵²⁴ İbn Adî, *el-Kâmil Fî duafâi'r-ricâl*, VII, 73.

⁵²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 339. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

⁵²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 339.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Ebû Katan, (ö. 200/815): Asıl adı Amr b. el-Katan b. el-Heysem el-Kutâi Ebû Katan el-Basrî'dir. 9. tabakanın küçüklerinden olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 200 yılı başlarında vefât etmiştir.⁵²⁷ İbn Hanbel onun sika bir râvi olduğunu belirtmektedir.⁵²⁸

Hadîsin senedinde Hakem ve Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın arasında bulunan râvi mübhemdir. Kim olduğu belli değildir. Diğer râvilerinden Hakem ve Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın sika olduklarını Kitâbu't-Tahâret'te 1 nolu hadiste zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

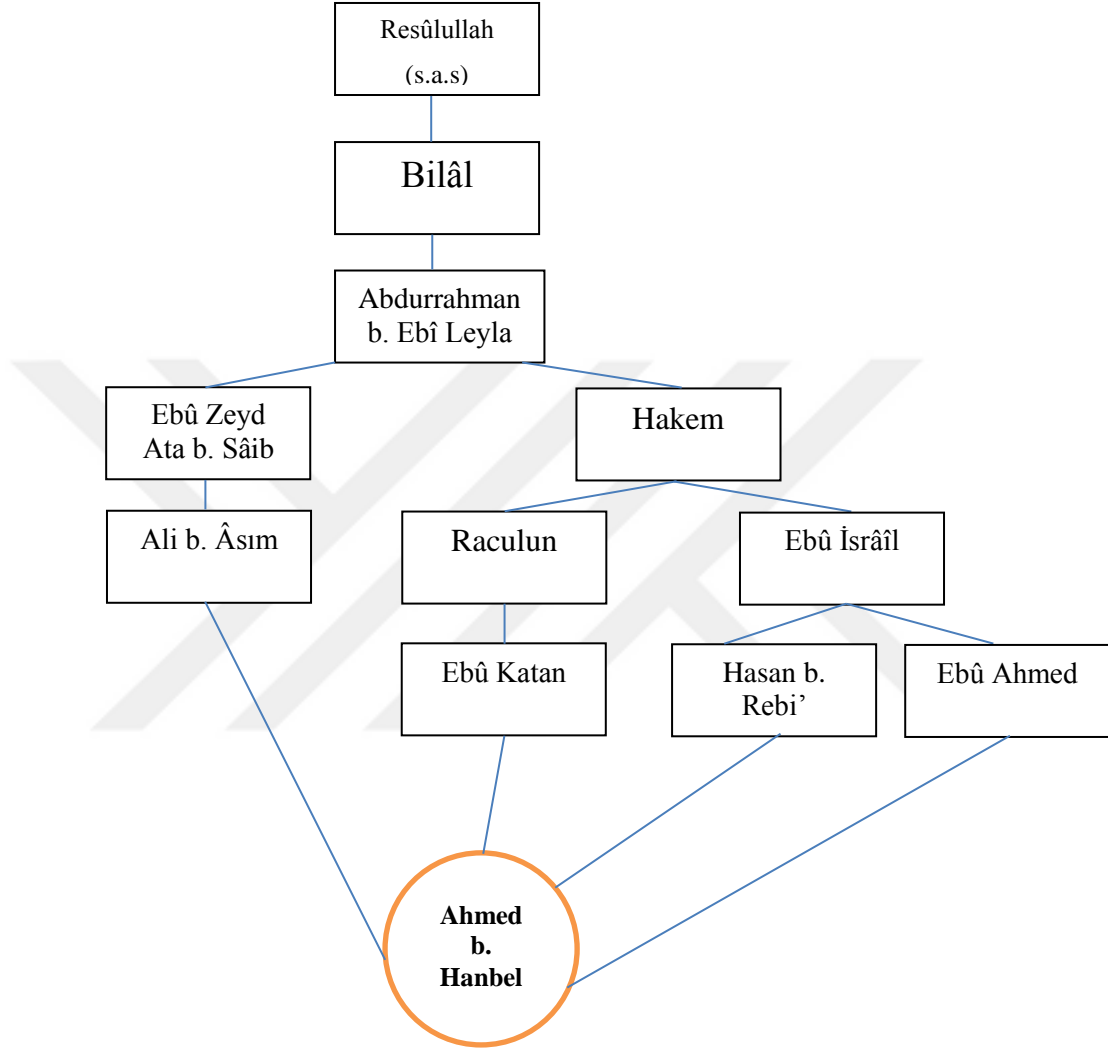
Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki mübhem ravi dışında tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Hakem ve Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın arasında bulunan bu râvinin İmrân b. Müslim olduğu zikredilse de Şu'be tarafından hadîsin zayıf olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan dolayı hadisin senedinde inkita' oluşmuştur. Bu bilgilerden yola çıkarak bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.

Buraya kadar Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlere baktığımız zaman Kitâbu'l-Ezân başlığı altında düzenlediğimiz toplam 3 rivâyetin olduğu görülmektedir. Bu 3 rivâyet ise sabah namazında uygulanan tesvîb ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda tesvîb kavramının anlamına değinmiştik. Bunun ile ilgili gerekli değerlendirmemizi de ileride ayrı bir başlıkta yapacağız.

⁵²⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, s. 428.

⁵²⁸ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 120.

Kitâbu'l-Ezânda Bulunan Rivâyetlerin İsnâd Şeması

2. 3. 1. 3. Kitâbu's-Salât

2. 3. 1. 3. 1. Birinci Hadîs

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضَيْلٍ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، عَنْ أَبِي عُمَانَ، قَالَ قَالَ بِلَالٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا تَسْبِقْنِي

بِأَمِينٍ

Ebu Osman'dan rivâyet edildiğine göre, Bilal el-Habeşî, (Namaz kılınacakken veya kılındığında) Allah Resûlü'ne (s.a.s) : “Ya Resûlallah (s.a.s) âmine yetişmem için (onun sevabını kazanmak için) bana süre tanıyın” demiştir.⁵²⁹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Abdurrezzâk⁵³⁰ ve İbn Ebî Şeybe⁵³¹ *Musannef*'lerinde, Ebû Dâvud⁵³² *Sünen*'inde, Bezzâr⁵³³ ve Şâşî⁵³⁴ *Müsned*'lerinde, İbn Huzeyme *Sahih*'inde,⁵³⁵ Taberânî, *Mu'cem*'inde⁵³⁶ ve Beyhakî, *Sünen*'inde,⁵³⁷ tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Muhammed b. Fudayl, (ö. 195/811): Adı Muhammed b. Fudayl b. Gazvân ed-Dabbî Ebû Abdurrahman el-Kûfî'dir. 9. tabakadan olup صدوق olarak nitelendirilmiştir.⁵³⁸ İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmektedir.⁵³⁹ Yahya b. Maîn⁵⁴⁰ onu sika olarak, İbn Ebî Hâtim شيخ olarak niteleyerek onun çok yanıldığını belirtmektedir.⁵⁴¹ İbn Hanbel onun Şîf olduğunu ve rivâyetlerinin ise iyi olduğunu belirtmektedir.⁵⁴²

Âsım, (ö. 140/757): Adı Âsım b. Süleyman el-Ehvel Ebû Abdurrahman el-Basrî'dir. 4. tabakadan olup sika bir râvidir. Hicri 140 yılından sonra vefat ettiği zikredilmektedir.⁵⁴³ İbn Hanbel onu sika olarak nitelemektedir.⁵⁴⁴

⁵²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 315.

⁵³⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 96, hadis no: 2636.

⁵³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 187, hadis no: 7957.

⁵³² Ebû Dâvud, *Salât*, 2, hadis no: 937.

⁵³³ Bezzâr, *Müsned*, IV, 210, hadis no: 1375.

⁵³⁴ Şâşî, *Müsned*, II, 370, hadis no: 976.

⁵³⁵ İbn Huzeyme *Sahîh*, I, 287, hadis no: 573.

⁵³⁶ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 366, hadis no: 1124.

⁵³⁷ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 36, hadis no: 2299.

⁵³⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, s. 502.

⁵³⁹ İbn Hibbân *es-Sikât*, IX, 84.

⁵⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 58.

⁵⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 58; Zehebî, *Zikru esmâi men tukullime fihi ve hüve muvessekun*, thk. Muhammed Şekûr, Mektebetü'l-Menâr, Zerka' 1406, s. 167.

⁵⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 57.

⁵⁴³ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, s. 285.

⁵⁴⁴ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 80.

Ebû Osman (ö. 100/718): Asıl adı Abdurrahman b. Mül Ebû Osman en-Nehdî'dir. 2. tabakanın büyüklerinden olup muhadramdır. Sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁵⁴⁵

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki râvilerden Ebû Osman en-Nehdî'nin Bilâl b. Rebâh' yetişmediği görülmüştür. Ayrıca Şuayb el-Arnaud bu hadisin Mürsel olduğunu belirtmiştir. Buna göre bu hadîsin isnâdının zayıf olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁴⁶

2. 3. 1. 3. 2. İkinci Hadîs

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، - قَالَ شُعْبَةُ: كَتَبَ إِلَيَّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ،
قَالَ قَالَ بِلَالٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَسْبِقْنِي بِأَمِينٍ

Ebu Osman'dan rivâyet edildiğine göre, Bilal el-Habeşî (Namaz kılınacakken veya kılındığında) Allah Resûlü'ne (s.a.s) “Ya Resûlallah (s.a.s) âmine yetişmem için (onun sevabına yetişmem için) bana süre tanıyın” demiştir.⁵⁴⁷

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin tahrîci 1 nolu hadiste yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hadîsin senesinde bulunan râvilerden Muhammed b. Ca'fer ve Şu'be'nin, Kitâbu't-Tahâret'te 2 nolu hadiste, Âsım ve Ebû Osman'nın ise 1 nolu hadiste sika oldukları zikredilmiştir.

İsnâdın Hükümü

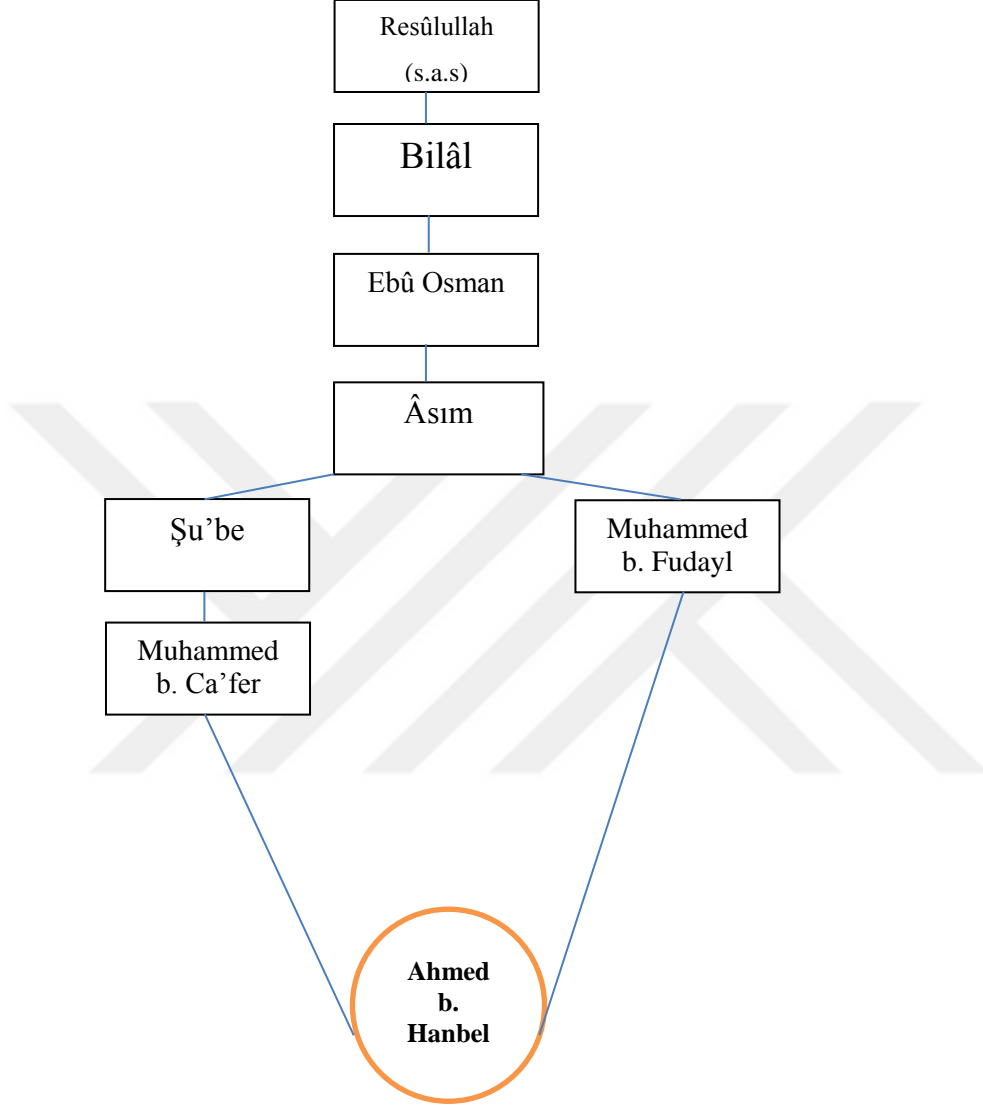
Yukarıda yapılan isnad araştırmasına göre bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.

⁵⁴⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 52; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 351.

⁵⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 325. Hadisin isnadı ile ilgili değerlendirme 2 nolu dipnotta yapılmıştır.

⁵⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 343.

Rivâyetlerin İsnâd Şeması (1 ve 2 nolu hadisler)

2. 3. 1. 3. 3. Üçüncü Hadîs

حَدَّثَنَا أَبُو الْمُغِيرَةِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنِي أَبُو زِيَادَةَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زِيَادَةَ الْكِنْدِيُّ، عَنْ بِلَالٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّهُ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤَدِّنُهُ بِصَلَاةِ الْعَدَاةِ، فَشَعَلَتْ عَائِشَةُ بِلَالًا بِأَمْرِ سَأَلَتْهُ عَنْهُ حَتَّى فَضَحَهُ الصُّبْحُ، وَأَصْبَحَ جِدًّا، قَالَ فَقَامَ بِلَالٌ فَأَذَنَهُ بِالصَّلَاةِ، وَتَابَعَ بَيْنَ أَدَانِهِ، فَلَمْ يَخْرُجْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا خَرَجَ فَصَلَّى بِالنَّاسِ، أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ شَعَلَتْهُ بِأَمْرِ سَأَلَتْهُ عَنْهُ حَتَّى أَصْبَحَ جِدًّا، ثُمَّ إِنَّهُ أَبْطَأَ عَلَيْهِ بِالْخُرُوجِ فَقَالَ إِنِّي رَكَعْتُ رَكْعَتِي الْفَجْرِ قَالَ يَا

رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّكَ قَدْ أَصْبَحْتَ جِدًّا قَالَ لَوْ أَصْبَحْتُ أَكْثَرَ مِمَّا أَصْبَحْتُ، لَرَكَعْتُهُمَا وَأَحْسَنْتُهُمَا
وَأَجْمَلْتُهُمَا

Ubeydullah b. Ziyâde el-Kindî'den rivâyet edildiğine göre, Bilal el-Habeşî “Sabah namazını haber vermek için Allah Resûlü’nün (s.a.s) yanına gittiğinde Âişe onu bir soruyla meşgul etti. Tâki sabah oldu ve hava iyice aydınlandı. el-Kindî şöyle dedi: Bilal (r.a) Allah Resûlü’ne (s.a.s) namaz vaktini haber verdi. (Sonra) vaktin geldiğini bir daha bildirdi. Fakat Allah Resûlü (s.a.s) (dışarı) çıkmadı. Çıktığında ise insanlara namaz kıldırdı. (Sonra) Bilal, Allah Resûlü’ne (s.a.s) Âişe’nin kendisini bir soruyla meşgul ettiğini ve bundan dolayı havanın iyice aydınlandığını söyledi. Allah Resûlü (s.a.s) çıkmak için yavaş davrandı. (Çıkınca) da Ben sabah namazının iki rekâtını (sünneti) kıldım. buyurdu. Bilal, Allah Resûlü’ne (s.a.s): ‘Ya Resûlallah (s.a.s) vakti geçirdin.’ dedi. O da: “Eğer sabah etseydim (vakti geçirseym) bundan (geciktirmemden) daha fazla sabahlardım. (geciktirirdim) Onu (Sabah namazını) kılar ve de en güzel bir şekilde edâ ederdim buyurdu.”⁵⁴⁸

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Ebû Dâvud⁵⁴⁹ ve Beyhakî,⁵⁵⁰ *Sünen* ’lerinde, İbn Asâkir, *Târihu dîmeşk*’de,⁵⁵¹ Bezzâr⁵⁵² ise *Müsned* ’inde, tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Ebû Muğîre, (ö. 112/730): Asıl adı Abdulkuddüs b. el-Haccâc el-Havlânî Ebû Muğîre el-Hımsî’dir. 9. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicri 112 yılında vefat etmiştir.⁵⁵³ Ebû Muğîre’nin صدوق lafzı ile nitelendirildiği de zikredilmektedir. İbn Ebî Hâtim, onun hadislerinin yazılabileceğini belirtmiştir.⁵⁵⁴

Abdullah b. Âlâ, (ö. 164/780): Adı Abdullah b. Âlâ b. Zebr ed-Dîmeşkî’dir. 7. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicri 164 yılında vefat

⁵⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 334.

⁵⁴⁹ Ebû Dâvud, “Salât”, 2, hadis no: 1257.

⁵⁵⁰ Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, II, 662. “Salât”, 3, hadis no: 4157.

⁵⁵¹ İbn Asâkir, *Târihu Dîmeşk*, XXXVII, 430.

⁵⁵² Bezzâr, *Müsned*, IV, 215, hadis no: 1381.

⁵⁵³ İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehziib*, s. 360.

⁵⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VI, 56.

etmiştir.⁵⁵⁵ İbn Hanbel, Abdullah b. Âlâ'nın hadîs rivâyetinde orta halli bir râvi olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁶

Ebû Ziyâde, (ö. ?): Asıl adı Ubeydullah b. Ziyâd Ebû Ziyâde el-Kindî ed-Dımeşkî'dir. 3. tabakadan olup sika bir râvidir.⁵⁵⁷ Bilâl b. Rebâh'tan rivâyet ettiği hadislerin mürsel olduğu zikredilmektedir.⁵⁵⁸

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında, Ebû Ziyâde'nin Bilâl b. Rebâh'a yetişmediği dolayısıyla hadîsin munkatı' olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.

İsnâdın Şeması

Resûlullah (s.a.s)
Bilâl
Ebû Ziyâde
Abdullah b. Âlâ
Ebû Muğîre

**Ahmed
b.
Hanbel**

⁵⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 317.

⁵⁵⁶ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 89.

⁵⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 71.

⁵⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 371.

2. 3. 1. 3. 4. Dördüncü Hadîs

حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ لَمْ يَكُنْ يَنْهَى
عَنِ الصَّلَاةِ، إِلَّا عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، فَإِنَّهَا تَطْلُعُ بَيْنَ قَرْنَيْ الشَّيْطَانِ

Târik b. Şihâb'ın rivâyet ettiğine göre, Bilal el-Habeşî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber ancak güneşin doğuşunda namazın kılınmasını engellerdi. Çünkü güneş şeytanın iki boynuzu arasında doğar.”⁵⁵⁹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Ebû Dâvud et-Tayâlisî,⁵⁶⁰ *Müsned*’inde, İbn Ebî Şeybe⁵⁶¹ *Musannef*’inde, Rûyânî⁵⁶² ve Şâşî⁵⁶³ *Müsnedler*’inde, Taberânî, *Mu’cem*’inde⁵⁶⁴ tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Kays b. Müslim, (ö. 120/737): Adı Kays b. Müslim el-Cedelî Ebû Amr el-Kûfî’dir. 6. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁵⁶⁵ Hicri 120 yılında vefat etmiştir.⁵⁶⁶ İbn Hanbel onu sika olarak nitelemektedir.⁵⁶⁷

Târik b. Şihâb (ö. ?): Adı Târik b. Şihâb el-Ahmesî Ebû Abdullah el-Kûfî Hicri 83 yılında vefat etmiştir. Sahabe olduğu zikredilmektedir.⁵⁶⁸

Hadîsin diğeri râvisi olan Veki’ b. Cerrâh ve Şu’be’nin sika bir râvi olduklarını Kitâbu’t-Tahâret’te 2 nolu hadiste zikretmiştik.

⁵⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 321.

⁵⁶⁰ Tayâlisî, *Müsned*, II, 440, hadis no: 1213.

⁵⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 134, hadis no: 7359.

⁵⁶² Rûyânî, *Müsned*, II, 9, hadis no: 732.

⁵⁶³ Şâşî, *Müsned*, II, 371, hadis no: 977.

⁵⁶⁴ Taberânî, *Mu’cemu’l-kebîr*, I, 352, hadis no: 1070.

⁵⁶⁵ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, II, 222; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 104.

⁵⁶⁶ İbn Hacer, *Takribu’t-tehzîb*, s. 458.

⁵⁶⁷ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru’d-dem*, s. 131.

⁵⁶⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, III, 414.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.

İsnâdın Şeması

Resûlullah (s.a.s)
Bilâl
Târık b. Şihâb
Kays b. Müslim
Şube
Veki'

Ahmed
b.
Hanbel

2. 3. 1. 3. 5. Beşinci Hadîs

حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا سَيْفُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا، قَالَ أَنِّي ابْنُ عُمَرَ وَهُوَ فِي مَنْزِلِهِ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ دَخَلَ الْكُعْبَةَ قَالَ فَأَقْبَلْتُ، قَالَ فَأَجِدُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ خَرَجَ وَأَجِدُ بِلَالًا قَائِمًا بَيْنَ الْبَابَيْنِ، فَقُلْتُ يَا بِلَالُ، هَلْ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْكُعْبَةِ؟ قَالَ نَعَمْ رَكَعَ رَكَعَيْنِ بَيْنَ هَاتَيْنِ السَّارِيَتَيْنِ، وَأَشَارَ لَهُ إِلَى السَّارِيَتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِكَ إِذَا دَخَلْتَ، قَالَ ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكُعْبَةِ رَكَعَيْنِ

Seyf b. Süleyman'dan rivâyet edildiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: İbn Ömer evindeyken ona “Allah Resûlü (s.a.s) Kâbe'den çıkmış denildi. İbn Ömer yetiştim (fakat) Allah Resûlü (s.a.s) çıkmıştı. dedi. Bilal'e iki kabı arasında ayakta iken rastladım ve Allah Resûlü (s.a.s) Kâbe'de (namaz) kıldı mı? dedim. O da

direkleri işaret ederek ‘‘Evet Kâbe’ye girdiğinde Şu solundaki iki direk arasında iki rekât (namaz) kıldı. Sonra (Kâbe’den) çıktı ve Kâbe’ye karşı iki rekât (namaz) daha kıldı. dedi.’’⁵⁶⁹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi, Buhârî⁵⁷⁰ *Sahihinde*, Nesâî⁵⁷¹ *Süneninde* İbn Huzeyme,⁵⁷² *Sahihinde* ve Beyhâkî⁵⁷³ *Süneninde* tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

İbn Numeyr, (ö. 199/814): Asıl adı Abdullah b. Numeyr el-Hemdânî Ebû Hişâm el-Kûfî’dir. 9. tabakanın büyüklerinden olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicri 199 yılında vefat etmiştir.⁵⁷⁴

Seyf b. Süleyman, (ö. 156/772): Adı Seyf b. Süleyman el-Mahzûmî el-Mekkî’dir. 6. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicri 156 yılında vefat etmiştir.⁵⁷⁵

Mücâhid, (ö. 103/721): Adı Mücâhid b. Cebr Ebu’l-Haccâc el-Mahzûmî el-Kûfî’dir. Meşhûr tefsir âlimidir. 3. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁵⁷⁶

İbn Ömer (ö. 73/693): Adı Abdullah b. Ömer Ömer b. el-Hattâb el-Kuraşî el-Adevî’dir. Meşhûr sahabedir. Küçük yaşta babası Hz. Ömer (r.a) ile beraber Müslüman olmuştur.⁵⁷⁷

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁵⁷⁸

⁵⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 333.

⁵⁷⁰ Buhârî, ‘‘Teheccüd’’, 19, hadis no: 1171.

⁵⁷¹ Nesâî, ‘ ‘Menâsik’ ’ 8, hadis no: 3877.

⁵⁷² İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 334, hadis no: 3016.

⁵⁷³ Beyhakî, *Sünen*, II, 464, hadis no: 3786.

⁵⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 60; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, s. 327.

⁵⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 425; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, s. 262.

⁵⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 419; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, s. 520.

⁵⁷⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, IV, 155, vd.

2. 3. 1. 3. 6. Altıncı Hadîs

حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ شُجَاعٍ ، حَدَّثَنِي خُصَيْفٌ ، عَنْ مُجَاهِدٍ ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ، أَنَّهُ سَأَلَ بِلَالَ ، فَأَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ جَعَلَ الْأَسْطُوَانَةَ عَنْ يَمِينِهِ ، وَتَقَدَّمَ قَلِيلًا وَجَعَلَ الْمَقَامَ خَلْفَ ظَهْرِهِ

Bilal el-Habeşî'nin (r.a) rivâyet ettiğine göre, “Allah Resûlü (s.a.s) (Kâbe’de) Sütünü sağına alıp biraz öne geçti ve makâm-ı (İbrâhim’i) de arkasına alarak iki rekât (namaz) kıldı.”⁵⁷⁹

2. 2. 1. 1. 1. Rivâyetin Tahrîci

Bu hadisi Bezzâr *Müsned*’inde,⁵⁸⁰ Taberânî ise *Mu’cem*’inde⁵⁸¹ tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Mervân b. Şuca’ (ö. 84/703): Adı Mervân b. Şuca’ Ebû Abdullah el-Ümevî’dir. 8. tabakadan olup صدوق olarak nitelendirilmiştir. Vehimleri olduğu zikredilmektedir.⁵⁸² Yahya b. Maîn,⁵⁸³ onu sika olarak nitelemektedir. İbn Hibbân, sika râviler arasında zikretmiştir.⁵⁸⁴ İbn Hanbel⁵⁸⁵ ve Ebû Dâvud⁵⁸⁶ kendisinde herhangi bir problem olmadığını belirtmiştir. İbn Ebî Hâtim bazı hadislerinin münker olduğunu fakat hadislerinin yazılabileceğini belirterek onu صالح olarak,⁵⁸⁷ Zehebî ise onu صدوق olarak⁵⁸⁸ nitelemektedir.

Husayf (ö. 137/754): Asıl adı Husayf b. Abdurrahman Ebû Avn el-Cezerî’dir. 8. tabakadan olup صدوق olarak nitelendirilmiştir. Hafızasının iyi olmadığı ve

⁵⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 334 (İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir).

⁵⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 332.

⁵⁸⁰ Bezzâr, *Müsned*, IV, 192, hadis no: 1349.

⁵⁸¹ Taberânî, *Mu’cemu’l-kebîr*, I, 344, hadis no: 1030.

⁵⁸² İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehziib*, s. 526.

⁵⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VIII, 274.

⁵⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VIII, 274.

⁵⁸⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 179.

⁵⁸⁶ Mizzî, *Tehziibu’l-kemâl*, XXVII, 397.

⁵⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VIII, 274.

⁵⁸⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 253.

hadisleri karıştırdığı zikredilmektedir.⁵⁸⁹ Yahya b. Maîn⁵⁹⁰ ve İbn Ebî Hâtim⁵⁹¹ onu صالح olarak İbn Hanbel⁵⁹² ضعیف الحديث olarak İclî,⁵⁹³ sika olarak nitelendirmektedir. İbn Hibbân ise onu صدوق olarak niteleyerek rivâyetlerinde çok hataya düştüğünü fakat sika râvilerle muhalefet etmediği durumlarda rivâyetinin kabul edileceğini belirtmektedir.⁵⁹⁴

Hadîsin diğer râvilerinden Mücâhid'in sika olduğunu 5 nolu hadiste zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senette bulunan râvilerden Mervân b. Şuca'nın vehimleri olduğu, Husayf'ın ise hafızasının zayıf olup hadisleri karıştırdığı görülmüş, bununla beraber صدوق olarak nitelendirilmişlerdir. Bu durumlar göz önünde bulundurularak bu hadîsin isnâdının hasen olduğu söylenebilir.

2. 3. 1. 3. 7. Yedinci Hadîs

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَهُوَ عَلَى نَاقَةٍ لِأَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، فَأَنَاحَ، يَعْنِي بِالْكَعْبَةِ، ثُمَّ دَعَا عُمَرَ بْنَ طَلْحَةَ بِالْمِفْتَاحِ، فَذَهَبَ يَأْتِيهِ بِهِ، فَأَبَتْ أُمُّهُ أَنْ تُعْطِيَهُ، فَقَالَ: لَتُعْطِيَنَّهُ أَوْ يَخْرُجَ بِالسَّيْفِ مِنْ صُلَيْبِي، فَدَفَعَتْهُ إِلَيْهِ، فَفَتَحَ الْبَابَ فَدَخَلَ وَمَعَهُ بِلَالٌ وَعُثْمَانُ وَأَسَامَةُ فَأَجَافُوا الْبَابَ عَلَيْهِمْ مَلِيًّا، قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَكُنْتُ رَجُلًا شَابًّا قَوِيًّا فَبَادَرْتُ النَّاسَ فَبَدَرْتُهُمْ، فَوَجَدْتُ بِلَالًا قَائِمًا عَلَى الْبَابِ، فَقُلْتُ: أَيَنْ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ بَيْنَ الْعَمُودَيْنِ الْمُقَدَّمَيْنِ، وَنَسِيتُ أَنْ أَسْأَلَهُ كَمْ صَلَّى؟

Nâfi'den rivâyet edildiğine göre, İbn Ömer şöyle demiştir: “Allah Resûlü, (s.a.s) fetih günü Üsâme b. Zeyd'e ait bir deve üzerinde idi. Deveyi çöktürdü. -Yani Kabe'de- (çöktürdü.) Sonra Osman b. Talha'yı (r.a) anahtar için (kapıyı açmak için) çağırdı. O da anahtarı Allah Resûlü'ne (s.a.s) götürmeye gitti. Annesi ise onu

⁵⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzi'b*, s. 193.

⁵⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 403.

⁵⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 404.

⁵⁹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 403.

⁵⁹³ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I, 335.

⁵⁹⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 287.

(anahtarı) vermeye razı olmadı. O da?: ‘Ya onu verirsin ya da kılıcım kınından çıkar (seni öldürürüm.) dedi.’ (Böyle olunca) anahtarı ona? verdi. Böylece kapıyı açtı ve Bilal, Osman ve Üsâme (r.anhm) ile beraber (Kabe’ye) girdi. (İnsanlar) Onlara dolu olan kapıyı (önünü) boşalttılar. İbn Ömer (r.a) şöyle dedi: Ben genç güçlü bir adam idim. İnsanlarla (aceleleşir) acele davranıp onlara baskın gelirdim. (O sıra) Bilal’e kapının önünde ayakta iken rastlayıp Allah Resûlü, (s.a.s) nerede (namaz) kıldı dedim. O da: ‘Öndeki iki direğin arasında (namaz kıldı) dedi.’ Kaç (rekât) kıldığımı ise sormayı unuttum.’⁵⁹⁵

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Abdurrezzâk, *Musannef*’inde,⁵⁹⁶ Humeydî,⁵⁹⁷ ve Dârimî,⁵⁹⁸ *Sünen*’lerinde, Buhârî,⁵⁹⁹ Müslim,⁶⁰⁰ İbn Huzeyme⁶⁰¹ ve İbn Hibbân⁶⁰² *Sahih*’lerinde, İbn Ebî Âsım,⁶⁰³ *el-Âhâd ve’l-Mesânî*’sinde, Tahavî,⁶⁰⁴ *Şerhu Meâni’l-Âsâr*’ında, Taberânî *Mu’cem*’inde⁶⁰⁵ ve Dârakutnî⁶⁰⁶ *İlel*’inde tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Süfyân, (ö. 198/813): Adı Süfyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân Meymûn el-Hilâlî el-Kûfî’dir. 8. tabakanın başında olup sika bir râvi olarak nitelendirilmektedir. Bununla beraber tedlîs yaptığı ve son zamanlarında hafızasının değiştiği zikredilmektedir.⁶⁰⁷ İbn Hacer onu 3. tabaka müdellisleri arasında⁶⁰⁸ İbn Hibbân ise sika râviler arasında zikretmektedir.⁶⁰⁹

⁵⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 344.

⁵⁹⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 80, hadis no: 9064.

⁵⁹⁷ Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr, *Müsnedu Humeydî*, thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî, Dâru’s-Sakâ, I-II, Dımeşk 1996, I, 236, hadis no: 149.

⁵⁹⁸ Dârimî, ‘‘Menâsik’’ 5, hadis no: 1908.

⁵⁹⁹ Buhârî, ‘‘Salât’’, 8, hadis no: 468.

⁶⁰⁰ Müslim, ‘‘Hac’’, 15, hadis no: 390/1390

⁶⁰¹ İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 331, hadis no: 3010.

⁶⁰² İbn Hibbân, *Sahih*, V, 598, hadis no: 2220.

⁶⁰³ İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve’l-Mesânî*, I, 205, hadis no: 267.

⁶⁰⁴ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed Tahavî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Âlemu’l-Kütüb, I-V, ysz 1414, I, 390.

⁶⁰⁵ Taberânî, *Mu’cemu’l-kebîr*, I, 344, hadis no: 1038.

⁶⁰⁶ Dârakutnî, *el-İlelu’l-vâridetu fi’l-ehâdîsi’n-nebeviyyeti*, thk. Mahfûz Rahmân Zeynullah es-Selefi, Dâru’t-Tayyibe, I-XV, Riyâd 1405, VII, 192, 193, 194.

⁶⁰⁷ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, IV, 253; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzib*, s. 245.

Nâfi', (ö. 198/813): Adı Nâfi' Ebû Abdullah Mevlâ İbn Ömer'dir. 3. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 117 yılında vefat etmiştir.⁶¹⁰ Hz. Âişe, Ebû Hureyre, İbn Ömer gibi birçok sahabeden hadis rivâyet etmiştir. Yahya b. Maîn onu sika olarak nitelemektedir.⁶¹¹ İbn Hibbân ise sika râviler arasında zikretmektedir.⁶¹² İbn Hanbel, Nâfi' hakkında yöneltilen soruya tebessüm edip onun hadîs bilgisini medhetmiştir.⁶¹³

Hadîsin diğeri râvilerinden Eyyûb'un sika olduğunu Kitâbu't-Tahâret'te 9 nolu hadiste zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika oldukları görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁶¹⁴

2. 3. 1. 3. 8. Sekizinci Hadîs

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنِي نَافِعٌ، عَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْبَيْتَ هُوَ وَبِلَالٌ وَأَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَعُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ، فَأَمَرَ بِلَالًا فَأَجَافَ عَلَيْهِمُ الْبَابَ، فَمَكَّنُوا سَاعَةً ثُمَّ خَرَجَ، فَلَمَّا فَتَحَ كُنْتُ أَوَّلَ مَنْ دَخَلَ، فَسَأَلْتُ بِلَالًا أَيَّنَ رَسُولُ اللَّهِ؟ قَالَ بَيْنَ الْعَمُودَيْنِ الْمُقَدَّمَيْنِ وَنَسِيتُ أَنْ أَسْأَلَهُ كَمْ صَلَّى؟

Nâfi'den rivâyet edildiğine göre, İbn Ömer şöyle demiştir: “Allah Resûlü, (s.a.s) Osman b. Talha, Üsâme b. Zeyd ve Bilal el-Habeşî ile beraber Kâbe'ye girdi ve Bilal'e (kapının önünü veya kabenin içini boşaltmasını) emretti. Bilal de onlara kapıyı (açtı) (kapının önünü) (kabenin içini) boşalttı. Onlar biraz orada (Kabe'de) kaldılar. Sonra Allah Resûlü, (s.a.s) (dışarı) çıktı. Kapıyı açtığı anda (Kabe'ye) ilk giren ben oldum. (Sonra) Bilal'e Allah Resûlü'nün (s.a.s) nerede namaz kıldığını

⁶⁰⁸ İbn Hacer, *Ta'rifu ehl-i takdis bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlis*, s. 32.

⁶⁰⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 403.

⁶¹⁰ İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s. 559.

⁶¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 452.

⁶¹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 467.

⁶¹³ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 160.

⁶¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 344. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

sordum. O da: Öndeki iki direğin arasında (namaz kıldı) dedi. Kaç rekât kıldığımı ise sormayı unuttum.⁶¹⁵

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin tahrîci 7 nolu hadiste yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Yahya b. Saîd, (ö. 198/813): Adı Yahya b. Saîd b. Ferrûh et-Temîmî el-Basrî el-Kattân'dır. 9. tabakanın büyüklerinden olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 198 yılında vefat etmiştir.⁶¹⁶ İbn Hanbel hocası Yahya b. Saîd'i her alana hâkim birisi olduğunu belirterek medhetmiştir.⁶¹⁷

Ubeydullah, (ö. 140/757): Adı Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Asım b. Ömer b. el-Hattâb'tır. 5. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 140 yılında vefat etmiştir.⁶¹⁸ İbn Hanbel Nâfi''in senesinde bulunan râviler hakkında kendisine sorulduğunda, Ubeydullah'ın Eyyûb ve Mâlikten daha sika olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁹

Hadîsin diğer râvilerinden Nâfi''in sika olduğunu 7 nolu hadiste zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika oldukları görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁶²⁰

2. 3. 1. 3. 9. Dokuzuncu Hadîs

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
دَخَلَ الْكَعْبَةَ وَعُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ وَأَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَبِلَالٌ قَدْ غَلَقَهَا، فَلَمَّا خَرَجَ سَأَلْتُ بِإِلَّاءِ مَاذَا صَنَعَ
النَّبِيُّ؟ قَالَ تَرَكَ عَمُودَيْنِ عَنِ يَمِينِهِ، وَعَمُودًا عَنِ يَسَارِهِ، وَثَلَاثَةَ أَعْمِدَةٍ خَلْفَهُ، ثُمَّ صَلَّى وَبَيْنَهُ وَبَيْنَ
الْقِبْلَةِ ثَلَاثَةُ أَدْرُعٍ

⁶¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 345.

⁶¹⁶ İbn Hacer, *Takribu't-tehzîb*, s. 591.

⁶¹⁷ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 171.

⁶¹⁸ İbn Hacer, *Takribu't-tehzîb*, s. 373.

⁶¹⁹ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 105.

⁶²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 346. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

Nâfi'den rivâyet edildiğine göre, İbn Ömer şöyle demiştir: “Allah Resûlü (s.a.s) Kabe'ye girdi. Osman b. Talha, Üsâme b. Zeyd ve Bilal el-Habeşî ise Kâbe'yi (kapısını) kapattılar. Allah Resûlü (s.a.s) çıktığında Bilal el-Habeşî'ye Allah Resûlü (s.a.s) ne yaptı diye sordum. O da: Kâbe'nin iki sütûnunu sağına, bir sütununu soluna, üç sütûnunu da arkasına aldı. Sonra namaz kıldı. Onunla kible arasında üç zirâ' mesafe vardı. dedi.”⁶²¹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin tahrîci 7 nolu hadiste yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Abdurrahmân, (ö. 198/813): Adı Abdurrahmân b. Mehdî b. Hasan el-Anberî Ebû Saîd el-Basrî'dir. İbn Hanbel'in hocalarındandır. 9. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁶²² Ali b. el-Medîni onu insanların en âlimi olduğunu belirterek methetmiştir.⁶²³ İbn Hibbân onu sika kişilerden rivâyet etmede usta birisi olduğunu belirtmektedir.⁶²⁴

Mâlik (ö. 179/795): Adı Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Medenîdir. 7 tabakadan olup meşhur el-*Muvatta* eserinin sahibidir. Altın silsile olarak bilinen Esahhu'l-Esânîd⁶²⁵ içerisinde yer alır. İbn Hacer hakkında güvenilir râvilerin büyüğü olduğunu belirtmiştir. Hicrî 179 yılında vefat etmiştir.⁶²⁶ İbn Hanbel, İbn Şihâb ez-Zührî ashabının en sağlam hadîs râvisinin Mâlik olduğunu belirterek onu medhetmiştir.⁶²⁷

Hadîsin diğer râvilerinden Nâfi''in sika olduğunu 7 nolu hadiste zikretmiştik.

⁶²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 327.

⁶²² İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 351.

⁶²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 251.

⁶²⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 373.

⁶²⁵ Altın silsile olarak bilinen Esahhu'l-Esânîd, Buhârî'ye göre Mâlik, Nâfi', İbn Ömer'dir (İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 516).

⁶²⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 516.

⁶²⁷ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 145.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika oldukları görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁶²⁸

2. 3. 1. 3. 10. Onuncu Hadîs

حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ سَأَلْتُ بِلَالَ: أَيَّنَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ دَخَلَ الْكَعْبَةَ؟ قَالَ كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِدَارِ ثَلَاثَةُ أَذْرُعٍ

Nâfi'den rivâyet edildiğine göre, İbn Ömer şöyle demiştir: “Bilal’e Allah Resûlü (s.a.s) Kâbe’ye girdiği zaman nerede namaz kıldı diye sordum. O da: Allah Resûlü (s.a.s) ile duvar arasında üç zira’ mesafe vardı dedi.”⁶²⁹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi İbn Huzeyme *Sahih*’inde,⁶³⁰ tahrîc etmiştir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hişâm b. Sa’d (ö. 160/776): Adı Hişâm b. Sa’d Ebû Saîd el-Medenî’dir. 7. tabakanın büyüklerinden olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. Vehimleri olduğu zikredilmektedir. Şîlikle itham edilmiştir. Hicrî 160 yılında vefat etmiştir.⁶³¹ İbn Hanbel rivâyetinde sağlam olmadığını belirtmiştir.⁶³² Yahya b. Maîn⁶³³ ve Nesâî⁶³⁴ onu ضعیف bir râvi olarak nitelemektedir. İclî ise rivâyetlerinin kabul edilebileceğini belirtmektedir.⁶³⁵

Hadîsin diğer râvilerinden Veki’’in Kitâbu’t-Tahâret’te 2 nolu hadiste ve Nâfi’’in 7 nolu hadiste sika olduklarını zikretmiştik.

⁶²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 327. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

⁶²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 329.

⁶³⁰ İbn Huzeyme *Sahih*, IV, 332, hadis no: 3011.

⁶³¹ İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, s. 516.

⁶³² Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru’d-dem*, s. 164.

⁶³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 61.

⁶³⁴ Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl*, XXX, 208.

⁶³⁵ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 328.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki 3 râvinin sika olduğu, Hişâm b. Sa'd'ın ise genel olarak zayıf olduğu görülmüştür. Fakat yukarıda sika râvilerin rivâyetleriyle hadîsin mütâbî⁶³⁶ ve şâhidlerinin⁶³⁷ de olduğu göz önünde bulundurularak bu hadîsin isnâdının hasen olduğu söylenebilir.⁶³⁸

2. 3. 1. 3. 11. Onbirinci Hadîs

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ عُمَرَ، حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ مُعَاوِيَةَ، حَجَّ فَأَرْسَلَ إِلَيَّ شَيْبَةَ بْنِ عُثْمَانَ أَنْ افْتَحْ بَابَ الْكَعْبَةِ، فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: فَجَاءَ ابْنُ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ مُعَاوِيَةُ هَلْ بَلَغَكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي الْكَعْبَةِ؟ فَقَالَ نَعَمْ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ الْكَعْبَةَ، فَتَأَخَّرَ خُرُوجُهُ فَوَجَدْتُ شَيْئًا فَذَهَبْتُ، ثُمَّ جِئْتُ سَرِيعًا، فَوَجَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَارِجًا، فَسَأَلْتُ بِلَالَ بْنَ رِبَاحٍ هَلْ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْكَعْبَةِ؟ قَالَ نَعَمْ رَكَعَ رَكَعَيْنِ بَيْنَ السَّارِيَيْنِ

Sâib b. Ömer İbn Ebî Müleyke'den rivâyet ettiğine göre, “Muaviye haccını eda edip Şeybe b. Osman'a Kabe'nin kapısını açması için haber gönderdi. O da: “Bana İbn Ömer lazım” diyerek cevap verdi. İbn Ömer gelince Muaviye ona ‘Allah Resûlü’nün (s.a.s) Kabe’de namaz kıldığına dâir sana bir haber ulaştı mı?’ dedi. İbn Ömer ‘Evet Allah Resûlü Kabe’ye girdi ve dışarıya çıkışı gecikti ben de bir şey buldum ve gittim. Sonra tekrar hızlıca geldim ‘Allah Resûlü’ne (s.a.s) çıkarken rastladım. Hemen Bilal b. Rebâh’a ‘Allah Resûlü (s.a.s) Kâbe’de namaz kıldı mı?’ diye sordum. O da “Evet şu iki sütun arasında iki rekât kıldı.” dedi.”⁶³⁹

⁶³⁶ Mütâbî: Ferd olarak bilinen bir hadisin râvisine, güvenilir olan ve rivâyeti kabul gören başka bir râvinin mutabeât ederek, diğerinin hocasından rivâyet ettiği aynı hadistir. (Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 130). Burada sika râvi derecesinde olmayan bir râvi, söz konusu rivâyette ferd kaldığında aynı hadisi sika bir râvinin, bu râvinin hocasından veya hocasının hocasından alması söz konusudur. Bu durumda sika râvinin rivâyeti, diğer râvinin rivâyetine mütâbî olmuş olur.

⁶³⁷ Şâhid: Ferd durumunda olan bir rivâyetin başka bir rivâyete mânâ bakımından benzerliği olarak ifade edilmektedir. Genel olarak mütâbî kavramıyla aynı anlamda kullanılmıştır. Fakat Mütâbî hem lafzın hem de mânânın aynı olmasıdır. Şâhid ise mananın aynı olmasıdır (Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 131).

⁶³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 330. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

⁶³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 319.

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Abdurrezzâk, *Musannef*'inde,⁶⁴⁰ Nesâî,⁶⁴¹ *Sünen*'inde, Şâşî⁶⁴² *Müsned*'inde tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Sâib b. Ömer (ö. ?): Adı Sâib b. Ömer b. Abdirrahman b. Sâib el-Mahzûmî'dir. 7. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁶⁴³ Yahya b. Maîn⁶⁴⁴ ve İbn Hanbel⁶⁴⁵ onu sika olarak nitelemektedir.

İbn Ebî Müleyke (ö. 117/735): Asıl adı Abdullah b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ebî Müleyke el-Medenî'dir. 3. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 117 yılında vefat etmiştir.⁶⁴⁶ İbn Ebî Hâtîm onu sika olarak nitelemektedir.⁶⁴⁷

Hadîsin diğeri râvisi olan Yahyâ b. Saîd'in sika olduğunu 8 nolu hadiste zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika oldukları görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁶⁴⁸

2. 3. 1. 3. 12. Onikinci Hadîs

حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، حَدَّثَنَا السَّائِبُ بْنُ عُمَرَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، أَخْبَرَنَا السَّائِبُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ ابْنِ أَبِي
مُلَيْكَةَ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ سَأَلْتُ بِلَالَ بْنَ رَاحٍ أَيْنَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ
دَخَلَ الْكَعْبَةَ؟ قَالَ بَيْنَ السَّارِيَيْنِ وَقَالَ ابْنُ بَكْرٍ سَجَدَتَيْنِ

⁶⁴⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 81, hadis no: 9065.

⁶⁴¹ Nesâî, ‘‘Menâsiku'l-Hac’’, hadis no: 2907.

⁶⁴² Şâşî, *Müsned*, II, 348, hadis no: 943.

⁶⁴³ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 228.

⁶⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, X, 189.

⁶⁴⁵ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 60.

⁶⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 312.

⁶⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, XV, 258.

⁶⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 319. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

Abdullah b. Ebî Müleyke'den rivâyet edildiğine göre, İbn Ömer şöyle demiştir: “Bilal b. Rebâh'a “Allah Resûlü (s.a.s) Kâbe'ye girdiği zaman nerede namaz kıldı diye sordum. O da: Şu iki sütûn arasında (namaz kıldı) dedi.” İbn Bekir -iki secde dedi.⁶⁴⁹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Bezzâr,⁶⁵⁰ *Müsnedinde*, Taberânî,⁶⁵¹ *Mu'cem* 'inde tahrîc etmişlerdir.

Bu hadiste tahvil bulunmakta olup rivâyetin isnad dağılımı aşağıdaki şekildedir.

1. Birinci Sened: Veki', → Sâib b. Ömer, → İbn Ebî Müleyke, → İbn Ömer
2. İkinci Sened: Muhammed b. Bekîr, → Sâib b. Ömer, → İbn Ebî Müleyke, → İbn Ömer

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Muhammed b. Bekîr, (ö. 204/819): Adı Muhammed b. Bekîr b. Osmân el-Bursânî el-Basrî'dir. 9. tabakadan olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. Rivâyet ettiği hadislerde bazen yanıldığı zikredilmektedir.⁶⁵² İclî,⁶⁵³ İbn Hibbân⁶⁵⁴ ve Zehebî⁶⁵⁵ onu sika olarak, İbn Hanbel⁶⁵⁶ صالح الحديث⁶⁵⁷ lafzıyla, İbn Ebî Hâtim⁶⁵⁸ ise sıdk mahallinde olduğunu belirterek شيخ lafzı ile nitelemektedir. Nesâî, onun sağlam bir râvi olmadığını belirtmektedir.⁶⁵⁹

⁶⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 329.

⁶⁵⁰ Bezzâr, *Müsned*, IV, 206, hadis no: 1370.

⁶⁵¹ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 344, hadis no: 1037.

⁶⁵² İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s. 470.

⁶⁵³ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 232.

⁶⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 442.

⁶⁵⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 160.

⁶⁵⁶ Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, XXXII, 536.

⁶⁵⁷ صالح الحديث terimi; hadisi rivâyet eden râvinin rivâyetinin itibâr için kullanılabileceğini ifade eden bir sîgadır. Zehebî ve Irâkî'ye göre ta'dilin 4. mertebesinde (Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 136).

⁶⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 212.

⁶⁵⁹ Zehebî, *el-Muğni fi'd-duafâ*, thk. Nureddîn İtr, yy., I-II, ysz tsz, II, 560.

Hadîsin diğerk râvilerinden Veki’’in Kitâbu’t-Tahâret’te 2 nolu hadiste, Sâib b. Ömer ve İbn Ebî Müleyke’nin 11 nolu hadiste sika olduklarını zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika oldukları görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁶⁶⁰

2. 3. 1. 3. 13. Onüçüncü Hadîs

حَدَّثَنَا رَوْحٌ، حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، حَدَّثَنِي ابْنُ عُمَرَ، قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمَ الْفَتْحِ، فَضَوْا طَوَافَهُمْ بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْبَيْتَ، فَعَفَلَ عَنْهُ ابْنُ عُمَرَ فَلَمَّا أَنْبَى بِدُخُولِهِ أَقْبَلَ يَرْكَبُ أَعْنَاقَ الرَّجَالِ، فَدَخَلَ يَقْتَدِي بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يُصَلِّي؟ فَتَلَقَّاهُ عِنْدَ الْبَابِ خَارِجًا فَسَأَلَ بِلَالًا الْمُؤَدِّنَ كَيْفَ صَنَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ دَخَلَ الْكُعْبَةَ؟ قَالَ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ حِيَالًا وَجْهَهُ، ثُمَّ دَعَا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ سَاعَةً، ثُمَّ خَرَجَ

Abdullah b. Ebî Müleyke’den rivâyet edildiğine göre, İbn Ömer şöyle demiştir: ‘‘Fetih günü olduğu zaman İnsanlar Kabe’yi tavaf edip Safâ ve Merve’de sa’y yaptılar. Sonra Allah Resûlü (s.a.s) Kabe’ye girdi. İbn Ömer(kendisi) ondan habersizdi. Allah Resûlü’nün (s.a.s) (Kâbe’ye) gireceği haber verilince Kalabalığı takib etmeye başladı. (İzdiham içinde oraya yönelmeye başladı) (İçeri) girdi. Allah Resûlü (s.a.s) nasıl (namaz) kılıyorsa ona uydu. Çıkarken kapıda onunla karşılaştı (ona yetişti) ve Müezzin Bilal’e (r.a) Allah Resûlü (s.a.s) Kabe’ye girdiği zaman nasıl yaptı (namaz kıldı.) diye sordu. Bilal el-Habeşî de Allah Resûlü (s.a.s) ön tarafında (yüzünün doğrultusuna) iki rekât kıldı. Sonra Allah’a (c.c) bir süre duada bulundu ve (dışarı) çıktı.’’ dedi.⁶⁶¹

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Taberânî,⁶⁶² *Mu’cem*’inde tahrîc etmiştir.

⁶⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 329. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

⁶⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 328.

⁶⁶² Taberânî, *Mu’cemu’l-kebîr*, I, 344, hadis no: 1036.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Ravh, (ö. 205/820): Adı Ravh b. Ubâde b. el-Alâ Ebu Muhammed el-Basrî'dir. 9. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 205 yılında vefat etmiştir.⁶⁶³ Yahya b. Maîn onu صدوق lafzı ile,⁶⁶⁴ İbn Hanbel ise صالح الحديث lafzı ile nitelemektedir.⁶⁶⁵

Osman b. Sa'd, (ö.?): Adı Osman b. Sa'd el-Kâtib Ebû Bekîr el-Basrî'dir. 5. tabakadan olup zayıf bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁶⁶⁶ Yahya b. Maîn⁶⁶⁷ onu ضعيف⁶⁶⁸ lafzı ile İbn Numeyr (ö. 234/849), شيخ lafzı ile Ebû Züra', (ö. 264/878) لين⁶⁶⁹ lafzı ile nitelendirmiştir.⁶⁷⁰ İbn Mürre,⁶⁷¹ (ö. 116/734) onun sika bir râvi olmadığını, İbn Adî ise zayıf bir râvi olmasının yanında hadîslerinin yazılabileceğini belirtmektedirler.⁶⁷²

Hadîsin diğer râvilerinden İbn Ebî Müleyke'nin 11 nolu hadiste sika olduğunu zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki 4 râviden üçünün sika, Osman b. Sa'd'ın ise zayıf olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.⁶⁷³

⁶⁶³ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 211.

⁶⁶⁴ İbn Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, IV, 263.

⁶⁶⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 498.

⁶⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 383.

⁶⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil Fî duafâi'r-ricâl*, VI, 287.

⁶⁶⁸ ضعيف terimi: Hakkında güvenilir olduğuna dâir herhangi bir ta'dil bulunmayan, bununla beraber adâlet ve zabt vasıfları münekkiter tarafından cerhedilmiş râviler için kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyeti itibâr için kullanılır (Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 163).

⁶⁶⁹ لين terimi: Râvinin rivâyetinin itibâr için kullanılabilirliğini ifade eden bir sîgadır (Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 58,89).

⁶⁷⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 153.

⁶⁷¹ Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, III, 34.

⁶⁷² İbn Adî, *el-Kâmil Fî duafâi'r-ricâl*, VI, 290.

⁶⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 328. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

2. 3. 1. 3. 14. Ondördüncü Hadîs

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، وَابْنُ بَكْرٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ عَنْ بِلَالٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِيهِ رَكَعَتَيْنِ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre, “Allah Resûlü (s.a.s) (Kabe'de) iki rekat namaz kılmıştır.”⁶⁷⁴

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Abdurrezzâk, *Musannef*'inde,⁶⁷⁵ Taberânî,⁶⁷⁶ *Mu'cem*'inde tahrîc etmişlerdir.

Bu hadiste tahvîl bulunmakta olup rivâyetin isnad dağılımı aşağıdaki şekildedir.

1. Birinci sened: Abdurrezzâk, → İbn Cüreyc, → Amr b. Dînâr, → İbn Ömer
2. İkinci sened: İbn Bekir, → İbn Cüreyc, → Amr b. Dînâr, → İbn Ömer

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Amr b. Dînâr, (ö. 126/743): Adı Amr b. Dînâr Ebû Muhammed el-Cumahî, el-Mekkî'dir. 4. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 126 yılında vefat etmiştir.⁶⁷⁷ İbn Hanbel ilim sahibi olduğunu belirterek Amr b. Dînâr'ı medhetmiştir.⁶⁷⁸

Hadîsin diğ er râvilerinden İbn Bekir ve İbn Cüreyc'in, Kitâbu't-Tahâret'te 9 nolu hadiste, Abdurrezzâk'ın, Kitâbu't-Tahâret'te 2 nolu hadiste sika olduklarını zikretmiştik.

⁶⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 333.

⁶⁷⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 79, hadis no: 9063.

⁶⁷⁶ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 343, hadis no: 1032.

⁶⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, s. 421.

⁶⁷⁸ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 117.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁶⁷⁹

2. 3. 1. 3. 15. Onbeşinci Hadîs

حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، حَدَّثَ عَنْ بِلَالٍ أَنَّ رَسُولَ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي الْبَيْتِ قَالَ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ لَمْ يُصَلِّ فِيهِ وَلَكِنَّهُ كَبَّرَ فِي
نَوَاجِيهِ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre, “Allah Resûlü (s.a.s) Kabe’de namaz kıldı. ” Amr b. Dînar şöyle dedi: İbn Abbâs, Allah Resûlü (s.a.s) Kabe’de namaz kılmadı fakat Kabe’nin etrafında tekbir getirdi dedi.⁶⁸⁰

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadisi İbn Hüzeyme,⁶⁸¹ *Sahih*’inde, Şâşî⁶⁸² *Müsned*’inde, Tahavî,⁶⁸³ *Şerhu Meâni’l-Âsâr*’ında, Taberânî,⁶⁸⁴ *Mu’cem*’inde tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hammâd b. Zeyd, (ö. 179/795): Adı Hammâd b. Zeyd b. Dirhem Ebû İsmâil el-Basrî el-Ezdî’dir. 8. tabakanın büyüklerinden olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 179 yılında vefat etmiştir.⁶⁸⁵ İbn Hanbel onu müslümanların imamı olduğunu ifade ederek medhetmiştir.⁶⁸⁶

Hadîsin senedinde bulunan diğer râvilerinden Affân’ın, Kitâbu’t-Tahâret’te 7 nolu hadiste, Amr b. Dînâr’ın 14 nolu hadiste sika râviler olduğunu zikretmiştik.

⁶⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 333. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

⁶⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 342.

⁶⁸¹ İbn Hüzeyme, *Sahih*, IV, 330, hadis no 3008.

⁶⁸² Şâşî, *Müsned*, II, 349, hadis no: 944.

⁶⁸³ Tahavî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I, 390, hadis no: 2287.

⁶⁸⁴ Taberânî, *Mu’cemu’l-kebîr*, I, 343, hadis no: 1033,1034.

⁶⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehziib*, s. 178.

⁶⁸⁶ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru’d-dem*, s. 44.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Bu bigilerden yola çıkarak bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁶⁸⁷

2. 3. 1. 3. 16. Onaltıncı Hadîs

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ صَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْتَ وَبِلَالٌ خَلْفَهُ، قَالَ: وَكُنْتُ شَابًّا فَصَعِدْتُ فَاسْتَقْبَلَنِي بِلَالٌ، فَقُلْتُ لَهُ مَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ هَاهُنَا؟ قَالَ فَأَشَارَ بِيَدِهِ أَيَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ

Nâfi'den rivâyet edildiğine göre, İbn Ömer şöyle demiştir: ‘‘Allah Resûlü, (s.a.s) Bilâl arkasında iken Kâbe’ye (üzerine) çıktı ve şöyle buyurdu: ‘ Ben gençken (Kâbe’ye) çıkmıştım.’ (Daha sonra) Bilâl bana döndü ona Allah Resûlü (s.a.s) orada (Kâbe’de) ne yaptım dedim. O da eli ile işaret ederek iki rekat (namaz) kıldı dedi.’⁶⁸⁸

Rivâyetin Tahrîci

İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* adlı eserinde bu hadisi, Ömer b. Şebbe’nin (ö. 262/875) *Kitâbu Mekke*’de aynı isnadla tahrîc ettiğini belirtmektedir.⁶⁸⁹

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

İshâk b. Yusuf, (ö. 195/810): Adı İshâk b. Yusuf b. Mirdâs Ezrâk el-Mahzûmî el-Vâsîfî’dir. 9. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 195 yılında vefat etmiştir.⁶⁹⁰ İbn Hanbel onun sika bir râvi olduğunu belirtmiştir.⁶⁹¹

İbn Ebî Revvâd, (ö. 158/774): Asıl adı Abdulaziz b. Ebî Revvâd Meymûn’dur. 7. tabakadan olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. Hicrî 158 yılında vefat etmiştir.

⁶⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 342. İlgili değerlendirme 2 nolu dipnotta geçmektedir.

⁶⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 343.

⁶⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî şerhu sahihi buhârî*, tlk. Abdulaziz b. Abdullah, Dâru’l-Ma’rife, I-XIII, Beyrut 1379, I, 500.

⁶⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehziib*, s. 104.

⁶⁹¹ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru’d-dem*, s. 21.

Vehimleri olduğu zikredilmektedir.⁶⁹² İbn Hanbel الحديث صالح lafzı ile İbn Ebî Hâtim ise صدوق lafzı ile nitelemektedir.⁶⁹³ İclî onu sika râviler arasında zikretmektedir.⁶⁹⁴

Hadîsin senesinde bulunan diğer râvilerden Nâfi''in sika olduğunu 7 nolu hadiste zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Bu bigilerden yola çıkarak bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir. Şuayb el-Arnaud ise hadîsin isnâdının kavî olduğunu belirtmektedir.⁶⁹⁵

2. 3. 1. 3. 17. Onyedinci Hadîs

حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ، عَنْ سَعِيدِ، يَعْنِي أَبَاهُ، قَالَ اعْتَمَرَ مُعَاوِيَةَ فَدَخَلَ الْبَيْتَ، فَأَرْسَلَ إِلَى ابْنِ عَمَرَ وَجَلَسَ يَنْتَظِرُهُ حَتَّى جَاءَهُ، فَقَالَ أَيْنَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ دَخَلَ الْبَيْتَ؟ قَالَ مَا كُنْتُ مَعَهُ، وَلَكِنِّي دَخَلْتُ بَعْدَ أَنْ أَرَادَ الْخُرُوجَ، فَلَقِيْتُ بِلَالًا فَسَأَلْتُهُ أَيْنَ صَلَّى؟ فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ صَلَّى بَيْنَ الْأُسْطُوَانَتَيْنِ " فَقَامَ مُعَاوِيَةَ فَصَلَّى بَيْنَهُمَا

Said b. As'tan rivâyet edildiğine göre Muaviye umre yaptı. Kabe'ye girdi. İbn Ömer'e (birisini) gönderdi ve gelene kadar oturup onu bekledi. (Gelince) Ona: Allah Resûlü, (s.a.s) Kâbe'ye girdiği gün nerede namaz kıldı dedi. O da: Allah Resûlü'nün (s.a.s) yanında değildim fakat tam (Kâbe'den) çıkarken (ben) girdim. Bilal ile karşılaştım ve ona: "Allah Resûlü (s.a.s) nerede namaz kıldı dedim o da bana şu iki sütûnun arasında namaz kıldığımı haber verdi. dedi." Muaviye de kalkıp o iki sütûn arasında namaz kıldı.⁶⁹⁶

⁶⁹² İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzi'b*, s. 357.

⁶⁹³ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 628.

⁶⁹⁴ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 96.

⁶⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 343. İlgili değerlendirme 3 nolu dipnotta geçmektedir.

⁶⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 334.

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Abdurrezzâk, *Musannef*'inde,⁶⁹⁷ Taberânî,⁶⁹⁸ *Mu'cem*'inde tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

İshâk b. Saîd b. Amr b. Saîd el-As (ö. 170/786): Adı İshâk b. Saîd b. Amr b. Saîd el-As es-Saîdî, el-Kûfî'dir. 7. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 170 yılında vefat etmiştir.⁶⁹⁹ Hakkında شيخ lafzı kullanıldığı da zikredilmektedir.⁷⁰⁰

Saîd (ö. 120/737): Adı Saîd b. Amr b. Saîd el-As el-Medenî ed-Dımeşkî'dir. 3. tabakanın küçüklerinden olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 120 yılında vefat etmiştir.⁷⁰¹

Hadîsin diğêr râvilerinden Hâşim b. Kâsım'ın sika bir râvi olduğunu Kitâbu't-Tahâret'te 14 nolu hadiste zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.⁷⁰²

⁶⁹⁷ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 79, hadis no: 9063.

⁶⁹⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 343, hadis no: 1032.

⁶⁹⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 239.

⁷⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 220.

⁷⁰¹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 239.

⁷⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 334. İlgili değêrlendirme 3 nolu dipnotta geçmektedir.

2. 3. 1. 3. 18. Onsekizinci Hadîs

حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ قُلْتُ لِبِلَالٍ لَيْلًا كَيْفَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرُدُّ عَلَيْهِمْ حِينَ كَانُوا يُسَلِّمُونَ عَلَيْهِ فِي الصَّلَاةِ؟ قَالَ: " كَانَ يُشِيرُ بِيَدِهِ

İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre, o Bilal el-Habeşî'ye (r.a) ‘‘Allah Resûlü (s.a.s) namazda insanlar kendisine selam verdiklerinde onlara nasıl karşılık verirdi?’ demiştir. Bilal el-Habeşî de: ‘Eli ile işaret ederdi.’ diye cevap vermiştir.⁷⁰³

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi İbn Sa’d,⁷⁰⁴ *et-Tabakât*’ında, Ebû Dâvud⁷⁰⁵ ve Tirmizî,⁷⁰⁶ *Sünen*’lerinde, İbnu’l-Cârûd,⁷⁰⁷ *el-Muntekâ*’sında, Bezzâr⁷⁰⁸ ve Şâşî⁷⁰⁹ *Müsned*’lerinde, Tahavî,⁷¹⁰ *Şerhu Meâni’l-Âsâr*’ında, Taberânî,⁷¹¹ *Mu’cem*’inde ve Beyhakî, *Sünen*’inde⁷¹² tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hadîsin senedinde bulunan râvilerinden Hişâm b. Sa’d’ın 10 nolu hadiste, صدوق lafzı ile nitelendirildiğini, Veki’’in Kitâbu’t-Tahâret’te 2 nolu hadiste, Nâfi’’in ise 7 nolu hadiste sika olduklarını zikretmiştik.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında senetteki râvilerden Hişâm b. Sa’d dışında tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Hişâm b. Sa’d’ın ise sika râviler

⁷⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 320.

⁷⁰⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, I, 189.

⁷⁰⁵ Ebû Dâvud, ‘‘Salat’’, 2, hadis no: 927.

⁷⁰⁶ Tirmizî, ‘‘Salat’’, 2, hadis no: 368.

⁷⁰⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Ali İbnu’l-Cârûd en-Neysâbüri, *el-Muntekâ mine’s-süneni’l-müsnedeti*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Müessesetü’l-Kitâbi’s-Sekafiyye, Beyrut 1408, s. 64, hadis no: 215.

⁷⁰⁸ Bezzâr, *Müsned*, IV, 194, hadis no: 1353.

⁷⁰⁹ Şâşî, *Müsned*, II, 351, hadis no: 947.

⁷¹⁰ Tahavî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I, 390, hadis no: 2616.

⁷¹¹ Taberânî, *Mu’cemu’l-kebîr*, I, 342, hadis no: 1027.

⁷¹² Beyhakî, *Sünenü’l-kübra*, II, 367, hadis no: 3403.

derecesinde olmadığımı zikretmiştik. Bu bigilerden yola çıkarak bu hadîsin isnâdının hasen olduğu söylenebilir.⁷¹³

İsnâdın Şeması

Resûlullah (s.a.s)
Bilâl
İbn Ömer
Nâfi
Hişâm b. Sa'd
Veki'

Ahmed
b.
Hanbel

Buraya kadar Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlere baktığımız zaman Kitâbu's-Salât başlığı altında düzenlediğimiz toplam 18 rivâyetin olduğu görülmektedir. Bu rivâyetlerin konu dağılımı ise genel olarak; namazda Fatiha Sûresi'nden sonra âmin demek, sabah namazının geç vakitte kılınması, güneşin doğuşunda namaz kılmanın nehyedilmesi, Kabe'de namaz kılınması ve namazda olan birisinin selâma karşılık vermesi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu konularla ilgili gerekli değerlendirmemizi ise ileride ayrı bir başlıkta yapacağız.

⁷¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 320. İlgili değerlendirme 2 nolu dipnotta geçmektedir.

2. 3. 1. 4. Kitâbu's-Savm

2. 3. 1. 4. 1. Birinci Hadîs

حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا أَبُو الْعَلَاءِ، وَمَحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنِ قَتَادَةَ، عَنِ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنِ بِلَالٍ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَفْطَرَ الْحَاجِمُ وَالْمَحْجُومُ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre, "Allah Resûlü (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Hacamat yapan da yaptıranda orucunu bozmuştur."''⁷¹⁴

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi İbn Ebî Şeybe⁷¹⁵ *Musannef*'inde, Bezzâr⁷¹⁶ ve Şâşî⁷¹⁷ *Müsned*'lerinde ve Taberânî, *Mu'cem*'inde⁷¹⁸ tahrîc etmişlerdir.

Bu hadiste tahvil bulunmakta olup rivâyetin isnad dağılımı aşağıdaki şekildedir.

1. Birinci sened: Yezîd b. Hârûn, → Ebû'l-Âlâ, → Katâde, → Şehr b. Havşeb
2. İkinci sened: Muhammed b. Yezîd, → Ebû'l-Alâ, → Katâde, → Şehr b. Havşeb

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Yezîd b. Hârûn, (ö. 106/724): Adı Yezîd b. Hârûn b. Zâzân es-Sülemî Ebû Hâlid el-Vâsîfî'dir. 9. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicri 106 yılında vefat etmiştir.⁷¹⁹

Ebû'l-Âlâ, (ö. 140/757): Asıl adı Eyyûb b. Miskin Ebû'l-Âlâ el-Kassâb el-Vâsîfî'dir. 7. tabakadan olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. Vehimleri olduğu

⁷¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 322.

⁷¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 307, hadis no: 9302.

⁷¹⁶ Bezzâr, *Müsned*, X, 95, hadis no: 4158.

⁷¹⁷ Şâşî, *Müsned*, II, 374, hadis no 981.

⁷¹⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, I, 365, hadis no: 1122.

⁷¹⁹ İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s. 606.

zikredilmektedir.⁷²⁰ İbn Hanbel kendisinde herhangi bir sakınca olmadığını belirtmiştir.⁷²¹ Müslim, Ahmed b. Sâlih'ten edindiği bilgiye göre onun sika bir râvi olduğunu belirtmektedir.⁷²² Ukaylî,⁷²³ onu zayıf râviler arasında İbn Hibbân⁷²⁴ ise sika râviler arasında zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim onu شيخ diye niteleyerek kendisinden hadis yazılabileceğini,⁷²⁵ İbn Adiy ise hadislerinin yazılabileceğini belirtmektedir.⁷²⁶ Zehebî ise onu sika olarak nitelemektedir.⁷²⁷

Katâde, (ö. 110/728): Adı Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî dir. 4. tabakanın başında gelir. Sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁷²⁸ İbn Hacer onu 3. tabaka müdellisleri arasında zikretmektedir.⁷²⁹ Yaklaşık hicri 110 yıllarında vefat ettiği zikredilmektedir. İbn Hanbel onu Basralıların en hâfızı olduğunu belirterek medhetmiştir.⁷³⁰

Muhammed b. Yezîd, (ö. 90/708): Adı Muhammed b. Yezîd el-Kelâî Ebû Yezîd el-Vâsıtî'dir. 9 tabakanın büyüklerinden olup sika bir râvi olarak nitelendirilmiştir.⁷³¹ Hicrî 190 yılında vefat ettiği zikredilmektedir.⁷³² İbn Hanbel onun hadîs rivâyetinde sağlam bir râvi olduğunu belirtmektedir.⁷³³

Şehr b. Havşeb (ö. 112/730): Adı Şehr b. Havşeb el-Eşa'rî eş-Şâmî'dir. 8. tabakadan olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. Birçok mürsel rivâyetinin olduğu ve çok vehmettiği zikredilmektedir.⁷³⁴ Yahya b. Maîn, İbn Hanbel ve İclî onun sika bir

⁷²⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 119.

⁷²¹ Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, I, 115.

⁷²² Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, III, 493.

⁷²³ Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, I, 115.

⁷²⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 60.

⁷²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 259.

⁷²⁶ İbn Adî, *el-Kâmil Fî duafâi'r-ricâl*, II, 16.

⁷²⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 262.

⁷²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 321; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 453.

⁷²⁹ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehl-i takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, s. 43.

⁷³⁰ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 129.

⁷³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 47.

⁷³² İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 514.

⁷³³ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 145.

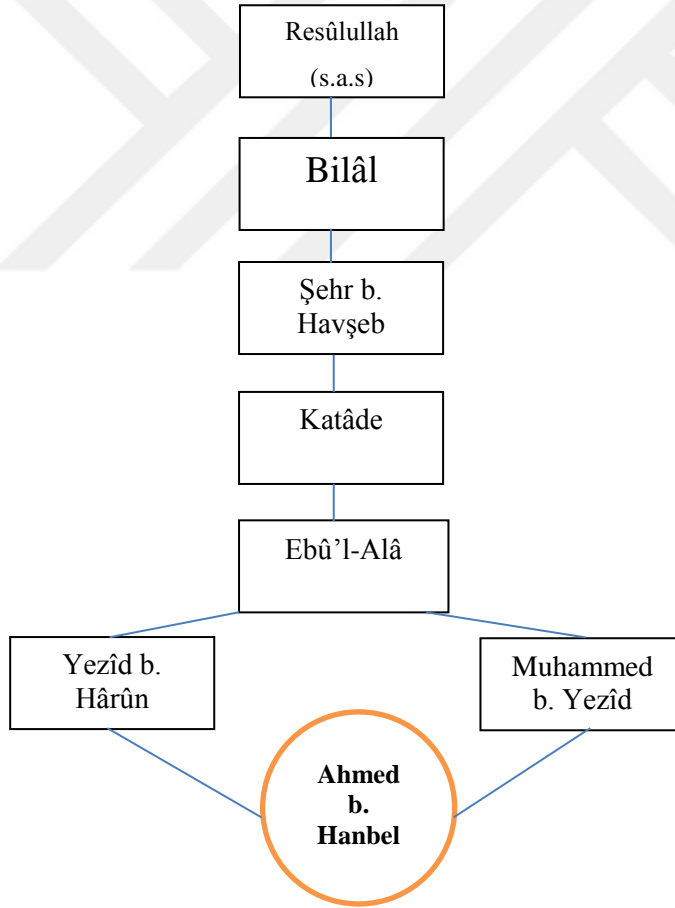
⁷³⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 269.

râvi olduğunu belirtmektedir.⁷³⁵ Nesâî⁷³⁶ ve İbn Adî⁷³⁷ ise onun güçlü bir râvi olmadığını ve rivâyetiyle delil getirilemeyeceğini belirtmektedir. İbn Ebî Hâtim, Şehr b. Havşeb'in Bilâl b. Rebâh'tan hadis işitmediğini belirtmektedir.⁷³⁸

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında, Şehr b. Havşeb'in Bilâl b. Rebâh'a yetişmediği tesbit edilmiştir. Hadîs munkatı'dır. Buna göre bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.⁷³⁹

İsnâdın Şeması

⁷³⁵ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 461; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 383.

⁷³⁶ Nesâî, *ed-Duâfâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrâhim Zâyid, Dâru'l-Vai', Haleb 1396, s. 56.

⁷³⁷ İbn Adî, *el-Kâmil Fî duafâi'r-ricâl*, V, 64.

⁷³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 382; Alâî, *Câmu't-tahsil*, s. 197.

⁷³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 322. İlgili değerlendirme 2 nolu dipnotta geçmektedir.

2. 3. 1. 4. 2. İkinci Hadîs

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، وَأَبُو أَحْمَدَ، قَالَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلِ الْمُزَنِيِّ، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُذِنُهُ بِالصَّلَاةِ - قَالَ أَبُو أَحْمَدَ: وَهُوَ يُرِيدُ الصِّيَامَ - فَدَعَا بِقَدَحٍ فَشَرِبَ وَسَقَانِي، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الْمَسْجِدِ لِلصَّلَاةِ، فَقَامَ يُصَلِّي بِغَيْرِ وُضْوءٍ يُرِيدُ الصَّوْمَ

Abdullah b. Ma'kıl el-Müzenî'den rivâyet edildiğine göre, Bilal el-Habeşî şöyle demiştir: ‘‘Namazı haber vermek için Allah Resûlü'nün (s.a.s) yanına gittim. Ebû Ahmed: ‘Orucu kastederek dedi.’ Allah Resûlü (s.a.s) ise bir bardak su isteyip içti ve bana da içirdi. Sonra da mescide namaza gitti. Orucu kastederek – abdestte gidmeden (abdest tazelemeden) namaza durdu.’’⁷⁴⁰

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Şâşî⁷⁴¹ *Müsned*'inde, Taberânî, *Mu'cem*'inde⁷⁴² tahrîc etmişlerdir.

Bu hadiste tahvil bulunmakta olup rivâyetin isnad dağılımı aşağıdaki şekildedir.

1. Birinci sened: Yahyâ b. Âdem, → İsrâîl, → Ebû İshâk, → Abdullah b. Ma'kil
2. İkinci sened: Ebû Ahmed, → İsrâîl, → Ebû İshâk, → Abdullah b. Ma'kil

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Yahyâ b. Âdem, (ö. 203/818): Adı Yahyâ b. Âdem b. Süleyman Ebû Zekeriya el-Kûfi'dir. 9. tabakanın büyüklerinden olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁷⁴³

⁷⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 322.

⁷⁴¹ Şâşî, *Müsned*, II, 368, hadis no: 972, 973, 975.

⁷⁴² Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, I, 355, hadis no: 1082,1083.

⁷⁴³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 252; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 587.

Ebû Ahmed, (ö. 203/818): Adı Muhammed b. Abdullah b. Zübeyr Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'dir. 9. tabakadan olup sika bir râvidir. Süfyân es-Sevrî'den rivâyet ettiği hadislerde yanıldığı zikredilmektedir.⁷⁴⁴ İbn Hanbel Ebû Ahmed'in rivâyetlerinde bir sakınca olmadığını belirtmektedir.⁷⁴⁵

İsrâîl, (ö. 160/776): Adı İsrâîl b. Yûnus b. Ebî İshâk el-Hemdânî Ebû Yûsuf el-Kûfî'dir. 7. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁷⁴⁶ İbn Hanbel onu sika olarak nitelemektedir.⁷⁴⁷

Ebû İshâk, (ö. 127/745): Adı Amr b. Abdullah b. Ubeyd Ebû İshâk es-Sebi'î'dir. 8. tabakadan olup sika bir râvidir.⁷⁴⁸ Son zamanlarında hadisleri karıştırdığı zikredilmektedir.⁷⁴⁹ İbn Hacer onu 3. tabaka müdellisleri arasında zikretmektedir.⁷⁵⁰ İbn Hanbel onu sika olarak nitelemektedir.⁷⁵¹

Abdullah b. Ma'kil, (ö. 88/706): Adı Abdullah b. Ma'kil b. Mukarrin el-Müzenî Ebû'l-Velîd el-Kûfî'dir. 8. Tabakanın büyüklerinden olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁷⁵² Âlâî, Abdullah b. Ma'kil'in Hz. Peygamberden (s.a.s) rivâyetinin mürsel olduğunu belirtmektedir.⁷⁵³

İsnâdın Hükmü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında, senetteki râvilerin sika olduğu görülmüştür. Ancak Şuayb el-Arnaud bu hadiste Abdullah b. Ma'kil'in Bilâl b.

⁷⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 487.

⁷⁴⁵ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 138.

⁷⁴⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 79. Zehebî, *Zikru esmâi men tukullime fihi ve hüve muvessekun*, s. 44; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 104.

⁷⁴⁷ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 21.

⁷⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 243.

⁷⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 423.

⁷⁵⁰ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehl-i takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, s. 42.

⁷⁵¹ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 118.

⁷⁵² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 37; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 324.

⁷⁵³ Âlâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 216.

Rebâh'tan sema' yoluyla rivâyetinin bilinmediğini belirtmiştir.⁷⁵⁴ Buna göre bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.

2. 3. 1. 4. 3. Üçüncü Hadîs

حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنِ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ
أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْذِنُهُ بِالصَّلَاةِ وَهُوَ يُرِيدُ الصِّيَامَ، فَشَرِبَ، ثُمَّ نَأَوَّلَنِي وَخَرَجَ
إِلَى الصَّلَاةِ

Abdullah b. Ma'kıl el-Müzenî'den rivâyet edildiğine göre, Bilal el-Habeşî şöyle demiştir: “Namazı haber vermek için Allah Resûlü'nün (s.a.s) yanına gittim. Allah Resûlü (s.a.s) ise Orucu kastederek (oruç tutmaya niyetlenerek) (su) içti sonra bana da uzattı ve namaza gitti.”⁷⁵⁵

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin tahrîci 2 nolu hadiste yapılmıştır.

2. 2. 1. 6. 4. Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Hüseyin b. Muhammed, (ö. 213/828): Adı Hüseyin b. Muhammed Ebû Ahmed et-Temîmî'dir. 9. tabakadan olup sika bir râvidir. Hicri 213 yılında vefat ettiği zikredilmektedir.⁷⁵⁶

Hadîsin senesinde bulunan diğer râvilerden İsrâîl, Ebû İshâk, Abdullah b. Ma'kil 2 nolu hadiste sika oldukları zikredilmiştir.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında, senetteki tüm râvilerin sika olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının sahih olduğu söylenebilir.

⁷⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 323. İlgili değerlendirme 1 nolu dipnotta geçmektedir.

⁷⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 327.

⁷⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 185; İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s. 423.

2. 3. 1. 4. 4. Dördüncü Hadîs

حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ بُرْقَانَ، عَنْ شَدَّادٍ، مَوْلَى عِيَّاضِ بْنِ عَامِرٍ، عَنْ بِلَالٍ أَنَّهُ جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْذِنُهُ بِالصَّلَاةِ فَوَجَدَهُ يَتَسَحَّرُ فِي مَسْجِدِ بَيْتِهِ

Şeddâd'tan rivâyet edildiğine göre, Bilal el-Habeşî ‘‘Namazı haber vermek için Allah Resûlü'nün (s.a.s) yanına gittiğinde onu evinin mescidinde sahur yaparken bulmuştur.⁷⁵⁷

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsin tahrîci 2 nolu hadiste yapılmıştır.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Ca'fer b. Burkân, (ö. 154/770): Adı Ca'fer b. Burkân Ebû Abdullah el-Kilâbî'dir. 7. Tabakadan olup صدوق lafzı ile nitelendirilmiştir. İbn Hanbel Ca'fer b. Burkân'ın İbn Şihâb ez-Zührî'den hadis işitmediğini belirtmektedir.⁷⁵⁸ Yahya b. Maîn ise onu sika olarak niteleyip ez-Zührî'den rivâyetinde zayıf olduğunu belirtmektedir.⁷⁵⁹ İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmektedir.⁷⁶⁰

Şeddâd Mevlâ İyâd b. Âmir (ö. ?): Adı Şeddâd Mevlâ İyâd b. Âmir el-Cezerî'dir. 4. tabakadan olup Mürsel rivâyetlerinin olduğu zikredilmektedir.⁷⁶¹ İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmektedir.⁷⁶² Yahya b. Saîd el-Kattan (ö.198/813) onun Ca'fer b. Burkân'dan rivâyeti dışında tanınmadığını ve meçhul bir râvi olduğunu belirtmektedir.⁷⁶³

Hadîsin diğ er râvisi olan Veki' b. Cerrâh'ın sika bir râvi olduğunu Kitâbu't-Tahâret'te 2 nolu hadiste zikretmiş tik.

⁷⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 330.

⁷⁵⁸ Alâî, *Câmiu't-tahsil*, s. 154.

⁷⁵⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 474; Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, V, 14.

⁷⁶⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 136.

⁷⁶¹ İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, s. 264.

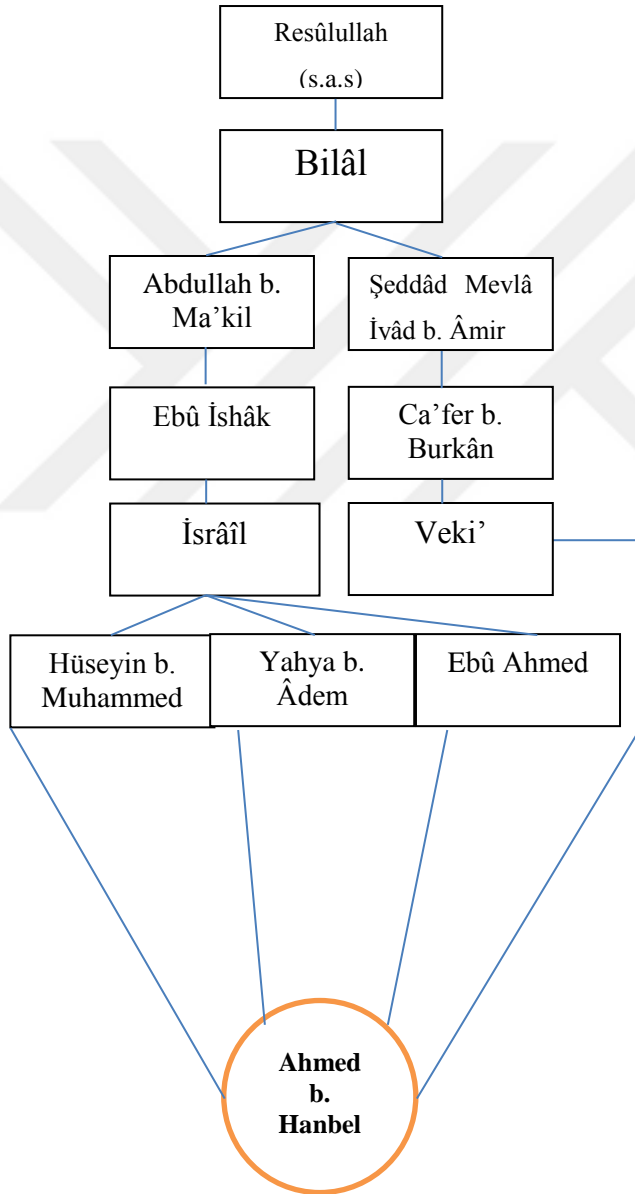
⁷⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 358.

⁷⁶³ Ebû Abdullah Alâuddîn el-Misrî, *İkmâlu tehzibi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhamed, I-XII, yy., ysz 1422, VI, 225.

İsnâdın Hükümü

Yukarıda yapılan isnad araştırmasında, Şeddâd'ın meçhul bir râvi olduğu ve Bilâl b. Rebâh'a yetişmediğini tesbit edilmiştir. Hadis munkatı'dır. Buna göre bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.⁷⁶⁴

İsnâdın Şeması (2,3 ve 4 nolu hadisler)

⁷⁶⁴ Bu hadîsin senedi hakkındaki değerlendirme Müsned'de ilgili yerdeki 2 nolu dipnotta geçmektedir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 330; Ebû Dâvud, *Sünen*, I, 147).

2. 3. 1. 4. 5. Beşinci Hadîs

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا ابْنُ لَهْيَعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنِ الصَّنَابِجِيِّ،
عَنْ بِلَالٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ

Bilal el-Habeşî'nin rivâyet ettiğine göre, “Allah Resûlü (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “ Kadir gecesi (ramazan ayının) yirmi dördüncü gecesindedir.”⁷⁶⁵

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi Ebû Dâvud et-Tayâlisî⁷⁶⁶ *Müsned*'inde, İbn Ebî Şeybe, *Musannef* inde,⁷⁶⁷ Bezzâr,⁷⁶⁸ Rûyânî⁷⁶⁹ ve Şâşî⁷⁷⁰ *Müsned* 'lerinde, Tahâvî, *Şerhu meâni 'l-âsâr*'ında,⁷⁷¹ ve Taberânî *Mu'cem*'inde⁷⁷² tahrîc etmişlerdir.

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

Mûsa b. Dâvûd (ö. 118/736): Asıl adı Mûsa b. Dâvûd ed-Dabbî Ebû Abdullah et-Tarsûsî'dir. Bağdat'ta yaşamış olup fakih ve zâhid bir râvidir. Hakkında صدوق lafzı kullanılmıştır. 9. tabakanın küçüklerinden olup vehimleri olduğu zikredilmektedir.⁷⁷³ İbn Sa'd⁷⁷⁴ ve İbn Hibbân⁷⁷⁵ gibi âlimler sika bir râvi olduğunu belirtmektedirler. İbn Ebî Hâtim onun için شيخ lafzını kullanmıştır.⁷⁷⁶

Ebû Lehîa' (ö. 174/790): Asıl adı Abdullah b. Lehîa Ukbe el-Hadramî'dir. 7 tabakadan olup صدوق olarak nitelendirilmektedir.⁷⁷⁷ Hakkında kitabının yandığı ve hadislerinin itibar için yazılabileceği zikredilmektedir.⁷⁷⁸ İbn Adî, onun hadislerinin

⁷⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 323.

⁷⁶⁶ Tayâlisî, *Müsned*, III, 622, hadis no: 2281.

⁷⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 325, hadis no: 1376.

⁷⁶⁸ Bezzâr, *Müsned*, IV, 211, hadis no: 1376.

⁷⁶⁹ Rûyânî, *Müsned*, II, 13, hadis no: 742.

⁷⁷⁰ Şâşî, *Müsned*, II, 367, hadis no: 971.

⁷⁷¹ Tahâvî, *Şerhu meâni 'l-âsâr*, III, 92, hadis no: 4642.

⁷⁷² Taberânî, *Mu'cemu 'l-kebîr*, I, 360, hadis no: 1102.

⁷⁷³ İbn Hacer, *Takrîbu 't-tehzi'b*, s. 550.

⁷⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, VII, 345.

⁷⁷⁵ İbn Hibbân *es-Sikât*, IX, 160.

⁷⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dil*, VIII, 141.

⁷⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbu 't-tehzi'b*, s. 319.

⁷⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dil*, V, 147.

hasen derecesinde olduğunu belirtmektedir.⁷⁷⁹ İbn Şâhîn,⁷⁸⁰ Nesâî⁷⁸¹ ve Dârekutnî⁷⁸² onun zayıf bir râvi olduğunu belirtmektedirler. İbn Hanbel ise onun çok hadîs rivâyet ettiğini ve hadîs rivâyetinde sağlam birisi olduğunu belirterek medhetmiştir.⁷⁸³

Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745): Adı Yezîd b. Ebî Habîb Ebû Recâ el-Mısırî'dir. 5 tabakadan olup sika bir râvidir.⁷⁸⁴ Mürsel rivâyetinin olduğu zikredilmektedir.⁷⁸⁵

Ebu'l-Hayr (ö. 90/708): Asıl adı Mersad b. Abdullah el-Yezenî'dir. İbn Sa'd⁷⁸⁶ ve İbn Hibbân,⁷⁸⁷ gibi âlimler onun sika bir râvi olduğunu belirtmektedirler.

Sünâbihî (ö. ?): Asıl adı Abdurrahman b. Üseyle el-Murâdî Ebû Abdullah es-Sünâbihî'dir. Tabîînin büyüklerinden olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir.⁷⁸⁸

İsnâdın Hükümü

Yapılan isnad araştırması sonucu hadîsin isnâdında Ebû Lehîa dışındaki râvilerin sika olduğu görülmüştür. Ebû Lehîa ise sika râviler derecesinde olmayıp صدوق olarak nitelendirilmiştir. Buna göre bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir. Şuayb el-Arnaud, Ebû Lehîa'nın hafızasının iyi olmadığından dolayı bu hadîsin isnâdının zayıf olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁹

⁷⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâi'r-ricâl*, V, 253.

⁷⁸⁰ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman İbn Şâhîn el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn* thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, yy., ysz, 1409, s. 118.

⁷⁸¹ Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, s. 64.

⁷⁸² Dârekutnî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Abdurrahîm Muhammed el-Kaşkarî, yy., I-III, ysz, 1404, II, 160.

⁷⁸³ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 89.

⁷⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 600.

⁷⁸⁵ Alâî, *Câmiu't-tahsil*, s. 300.

⁷⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 354.

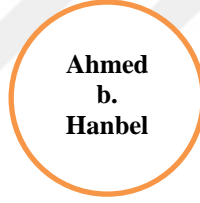
⁷⁸⁷ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 440.

⁷⁸⁸ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 262; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 342.

⁷⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 323. İlgili değerlendirme 2 nolu dipnotta geçmektedir.

İsnâdın Şeması

Resûlullah (s.a.s)
Bilâl
Sünâbihî
Ebu'l-Hayr
Yezîd b. Ebî Habîb
Ebû Lehîa'
Mûsa b. Dâvûd

Buraya kadar Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlere baktığımız zaman Kitâbu's-Savm başlığı altında düzenlediğimiz toplam 5 rivâyetin olduğu görülmektedir. Bu rivâyetlerin konu dağılımı ise genel olarak; hacamat yapan ve yaptıranın orucunun bozulması, sahur vakti ve kadir gecesinin 24'ncü gecede gerçekleşmesi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu konularla ilgili gerekli değerlendirmemizi ise ileride ayrı bir başlıkta yapacağız.

2. 3. 1. 5. Kitâbu Menâkib

2. 3. 1. 5. 1. Bilâl b. Rebâh İle İlgili Hadîs

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنِ الْجُرَيْرِيِّ، عَنِ أَبِي الْوَرْدِ بْنِ ثَمَامَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْدَاسٍ، قَالَ أَتَيْتُ الشَّامَ
أَتَيْتُهُ فَإِذَا رَجُلٌ غَلِيظُ الشَّفَتَيْنِ، أَوْ قَالَ ضَخْمُ الشَّفَتَيْنِ، وَالْأَنْفِ، إِذَا بَيَّنَّ يَدَيْهِ سِلَاحًا، فَسَأَلُوهُ وَهُوَ

يَقُولُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ، خُذُوا مِنْ هَذَا السَّلَاحِ وَاسْتَصْلِحُوهُ، وَجَاهِدُوا بِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ مَنْ هَذَا؟ قَالُوا بِلَالٌ

Ebu Verd b. Semâme'den rivâyet olunduğuna göre Amr b. Midrâs şöyle demiştir: “Bir ara Şam’a (bir gidişimde) gitmişim. Bir de (ne göreyim) baktım ki dudakları kalın (ya da) dudakları ve burnu iri bir adam. Elinde de bir silah var. Ona (bir şey hakkında) sordular. O da: “Ey insanlar bu silahı(tan) alın (silahlanın), çareyi bunda arayın ve Allah yolunda cihâd edin. Allah Resûlü (s.a.s) böyle buyurmuştur.” diyordu. İnsanlara bu kim diye sordum. Onlar da: “Bilal el-Habeşî dediler.”⁷⁹⁰

Rivâyetin Tahrîci

Bu hadîsi İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk* adlı eserinde Abdullah b. Ahmed b. Hanbel tarîkiyle tahrîc etmiştir.⁷⁹¹

Rivâyetin Ricâl Tenkîdi

İsmâil, (ö. 193/ 808): Adı İsmâil b. İbrahim b. Miksâm el-Esedî'dir. İbni Uleyye olarak tanınır. 8. tabakadan olup sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Hicrî 193 yılında vefat etmiştir.⁷⁹²

Cüreyrî, (ö. 144/761): Asıl adı Saîd b. İyâs el-Cüreyrî Ebû Mesû'd el-Basrî'dir. 5. tabakadan olup sika bir râvi olarak nitelendirilmiştir. Vefatına yakın rivâyet ettiği hadîsleri karıştırdığı zikredilmektedir. Hicrî 144 yılında vefat etmiştir.⁷⁹³ İbn Hanbel İsmâil b. İbrahim'den Cüreyrî'nin rivâyetleri karıştırmadığını işitmiştir.⁷⁹⁴

Ebû'l-Verd b. Semâme, (ö. ?/): Adı Ebû'l-Verd b. Semâme b. Hazn el-Kureyşî el-Basrî'dir. 6. tabakadan olup مقبول lafzı ile nitelendirilmiştir.⁷⁹⁵ Eyyûb ve

⁷⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 330.

⁷⁹¹ İbn Asâkir, *Târîhu dımeşk*, XXXXVI, 336.

⁷⁹² İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 105.

⁷⁹³ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 233.

⁷⁹⁴ Cemâluddîn el-Hanbelî, *Bahru'd-dem*, s. 61.

⁷⁹⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 682.

Abdurrahman b. Ümmü Bersun'dan hadis rivâyet ettiği zikredilmektedir.⁷⁹⁶ İbn Sa'd, onun az hadîs rivâyet ettiğini belirtmektedir.⁷⁹⁷ Zehebî onu شيخ lafzı ile nitelendirmiştir.⁷⁹⁸

Amr b. Mirdâs (ö. ?/): Adı Amr b. Mirdâs es-Sülemî'dir. Hakkında yeterli bir bilgi yoktur. Bilâl b. Rebâh'tan hadîs rivâyet ettiği zikredilmektedir.⁷⁹⁹ İbn Hibbân onu sika râviler arasında zikretmiştir.⁸⁰⁰

İsnâdın Hükümü

İsmâil b. İbrâhim'den gelen bu rivâyette Bilâl b. Rebâh ile ilgili bilgi aktarılmaktadır. Rivâyete göre Amr b. Mirdâs Şam'a gittiğinde eli silahlı, dudakları kalın, burnu iri bir adamla karşılaşmıştır. İnsanlar ona birtakım sorular yöneltmiş, O da insanlara Hz. Peygamber'in (s.a.s) Allah yolunda cihada teşvik ettiğini ifade ederek onları cihada teşvik etmiştir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatından sonra cihada çıkmak için Bilâl b. Rebâh, dönemin halifesi Hz. Ömer'den (r.a) izin isteyerek Şam'a göç ettiği ve orada birçok bölgenin fethine katıldığı zikredilmektedir.⁸⁰¹ Buradaki rivâyette de Bilâl b. Rebâh, Şam'da iken oradaki Müslümanlara Hz. Peygamber'den (s.a.s) öğrendiği bilgileri aktardığı görülmektedir.

Yapılan isnad araştırması sonucu hadîsin isnâdında bulunan râvilerden Ebû'l-Verd b. Semâme ile Amr b. Mirdâs'ın hakkında yeterli bilgi bulunmadığı, dolayısıyla meçhul râviler olduğu görülmüştür. Buna göre bu hadîsin isnâdının zayıf olduğu söylenebilir.⁸⁰²

⁷⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 451.

⁷⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 169.

⁷⁹⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 470.

⁷⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 261.

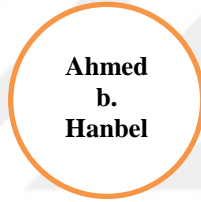
⁸⁰⁰ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 181.

⁸⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 178 vd.

⁸⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 330. İlgili değerlendirme 3 nolu dipnotta geçmektedir.

İsnâdın Şeması

Resûlullah (s.a.v)
Bilâl
Amr b. Mirdâs
Ebû'l-Verd
Cüreyrî
İsmâil

2. 4. Bilâl b. Rebâh'ın Rivâyet Ettiği Hadislerin Fıkhî Hükümlere Etkisi

Bu başlığımızda Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetleri muhteva açısından değerlendireceğiz. Zîrâ günümüze kadar hadislerin sıhhatine yönelik değerlendirmelerde üzerinde durulması gereken en önemli konulardan bir tanesi de muhteva tenkididir. Hadislerin sıhhatine yönelik yapılan değerlendirmelere baktığımız zaman onları anlamada doğrudan sened merkezli bir yöntem izlemek doğru kabul edilmemekte, bununla beraber muhteva açısından da bir değerlendirmenin yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.⁸⁰³ Bu bağlamda burada Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyetlerin muhteva açısından kullanılabilirliğini, mensûh olup olmadığını ele alacağız. Buna göre rivâyetlerin sahâbîler ve onlardan sonra gelen İslam âlimleri tarafından delil olarak tercih edilip edilmediğini ve bu rivâyetlerle amel edip etmediklerini ele alıp mezheblerin bu konudaki görüşlerini değerlendireceğiz.

⁸⁰³ Özçelik, “Farklı Fıkhî Hükümlerin Tezahüründe Hadislerin Rolü: Gaylân B. Seleme Rivâyeti Örneği”, *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 3 (25) Mardin 2019, ss. 1112-1131.

2. 4. 1. Kitâbu'l-Vudû'daki Rivâyetlerin Fıkhî Hükümlere Etkisi

2. 4. 1. 1. Mest ve Sarık Üzerine Meshetme

Sözlük anlamı olarak mesh, bir şey üzerinde eli gezdirmek ve sıvazlamaktır. İstilah anlamı ise abdest alınırken ıslak elleri baş, boyun ve kulaklara veya mest ve sargı üzerine sürmektir. Teyemmümde ise yüz ve kolları toprakla sıvazlamaktır.⁸⁰⁴ Buradaki mestler ve sarık üzerine meshetme ile ilgili rivâyetlere baktığımız zaman bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.s) mest ve sarık üzerine meshetmeyi emrettiği, bazılarında ise Bilâl b. Rebâh'ın Hz. Peygamber'in (s.a.s) mest ve sarık üzerine meshettiğini haber vermesi şeklinde rivâyet edildiği görülmektedir. Muaviye b. Amr tarikiyle gelen rivâyette ise sarık üzerine meshetme lafzı olmaksızın Hz. Peygamber'in (s.a.s) mestler üzerine meshettiği rivâyet edilmektedir. Fakat diğer rivâyetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.s) sarık üzerine meshettiği ve bunu emrettiği de görülmektedir. Bazı rivâyetlerde ise bu durum kısaca şeklinde geçmekte olup Bilâl b. Rebâh'a sorulan soru üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.s) hâcetini giderdiği sonra abdest için bir kab su isteyip elini ve yüzünü yıkadığı daha sonra mestleri ve sarığı üzerine meshettiği rivâyet edilmektedir.

Kurân-ı Kerim'de mesh hakkındaki naslara baktığımız zaman başın meshedilmesinin farz olması ile ilgili açık nassın bulunduğunu görürüz.⁸⁰⁵ Ancak mezhepler arasında başın meshedilmesinin farz olması noktasında ittifak varken miktarı hususunda ise ihtilaf oluşmuştur.⁸⁰⁶ Benzer ihtilaf mestler üzerine meshetme hakkında da söz konusudur. Bu ihtilafın sebebi, temelde abdest ayetindeki ayakları yıkama emri ile hadîslerde vârid olan meshin, tearuz etmiş olması ile ilgilidir. Binaenaleyh bir kısım âlime göre abdest ayeti, mesh ile ilgili hadîsleri neshetmiştir.⁸⁰⁷ Mestler üzerine meshi caiz görenler ise bu görüşe karşı Hz. Peygamber'in (s.a.s) mestler üzerine meshettiği ile ilgili Müslim'de geçen rivâyetin

⁸⁰⁴ Mehmet Erdoğan, 'Mesh' *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIX, TDV Yay., Ankara 2004, ss. 301-303.

⁸⁰⁵ Mâide, 5/6.

⁸⁰⁶ Mahmud Muhammed Şeltût, *Mukârenetü'l-mezâhib fi'l-fıkh*, Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul 2018, s. 15.

⁸⁰⁷ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Dâru'l-Hadîs, I-IV, Kâhire 1425, I, 25.

abdest ayetinden önce gelmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı âlimlere göre ise mesh ile ilgili gelen birçok sahih rivâyetin varlığı da mest üzerine meshetmenin cevazını göstermektedir.⁸⁰⁸ Cumhur, bunlardan yola çıkarak mestler üzerine meshetmeyi caiz görmüştür.⁸⁰⁹ Fakat meshin geçerliliği ve şekli gibi hususlarda ise başın mesh miktarındaki ihtilafta olduğu gibi görüş farklılıkları meydana gelmiştir.⁸¹⁰

İslam dini, mükellefe birçok konuda kolaylıklar sağladığı gibi ibâdetler konusunda da kolaylıklar sağlamıştır. Mesh üzerine meshetmek de mükellefe tanınan kolaylıklardan biridir. Allah Resûlü'nün seferde⁸¹¹ veya mukim iken⁸¹² mestler üzerine meshettiği uygulamaları bununla ilgili mükellefe tanınan kolaylığı göstermektedir.

Mestler üzerine mesh etmek ile ilgili benzer ihtilaf, sarık üzerine meshetmede de söz konusudur. Buna göre Hanefî mezhebi mestler üzerine meshetmenin caiz olduğunu söyleyip buna dair Muğîre b. Şu'be ile Cerir b. Abdullah'tan gelen rivâyeti delil olarak kullanmışlardır.⁸¹³ Fakat Bilâl b. Rebâh'ın rivâyetine yer vermemişlerdir. Ancak sarık üzerine mesh ile ilgili Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyeti kabul edip bir takım gerekçelerle bu rivâyetle amel etmeyi caiz görmemişlerdir.⁸¹⁴ Bu konuda delil olarak Nafi'den gelen bir rivâyette Safiyye binti Ebî Ubeyde'nin abdest alırken başörtüsünü çıkarıp başını meshettiği ve buna dayanarak sarık ve başörtüsü üzerine meshin caiz olmadığını öne sürmüşlerdir.⁸¹⁵ Meshi caiz görenlerin dayandıkları rivâyetlere ise bazı rivâyetlerde olduğu gibi kişiye özel durumlar olduğunu belirterek cevap vermişlerdir. Diğer rivâyetlerin ise neshedildiğini söyleyerek, sarık üzerine meshi caiz görmemişlerdir. Sarık üzerine meshi caiz görenler ise Hz. Peygamber'in

⁸⁰⁸ Müslim, "Tahâret", 2, hadis no: 272.

⁸⁰⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 25.

⁸¹⁰ Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî el-Hanefî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, thk. Mahmûd Adnân Dervîş, Dâru'l-Erkam, I-II, Beyrut ts, I, 39 vd.

⁸¹¹ Buhârî, "Vudû", 2, hadis no: 182.

⁸¹² Müslim, "Tahâret", 2, hadis no: 275.

⁸¹³ Muhammed b. Ahmed Şemsü'l-Eimme Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife I-XXX, Beyrut 1414, I, 97.

⁸¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 101.

⁸¹⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Muvatta*, thk. Abdulvehab Abdullatif, Mektebetü'l-İlmiyye, ysz, tsz, s. 45. Bu eser İmam Mâlik' in olup rivâyeti Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye aittir.

(s.a.s) alnı ve sarığı üzerine meshettiği hadisini öne sürmüş olup sarık üzerine yapılan meshi mestler üzerine meshetmeye kıyas etmişlerdir.⁸¹⁶

Mâlikî mezhebi mestler üzerine meshetme ile ilgili Bilâl b. Rebâh'tan Atâ b. Yesâr kanalıyla gelen rivâyeti delil olarak kullanmışlardır.⁸¹⁷ Rivâyete göre Usâme b. Zeyd'in, Bilâl b. Rebâh'a sorduğu soru üzerine o, Hz. Peygamber'in (s.a.s) hacetini giderip başını ve mestlerini mesh ettiğini kendisine haber vermiştir. Buradaki rivâyetin, sarık üzerine meshetmeye dâir herhangi bir bilgi olmadan rivâyet edildiği dikkat çekmektedir. Oysa 9 ve 10 nolu hadiste zikrettiğimiz Abdurrahman b. Avf kanalıyla gelen rivâyette ise sarık üzerine meshetme hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre Bilâl b. Rebâh'tan Atâ b. Yesâr kanalıyla gelen rivâyetin sadece mestler üzerine mesh etme ile ilgili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Mâlikiler, Bilâl b. Rebâh'tan gelen bu rivâyeti, mestler üzerine mesh yapılabileceğine delil olarak kullanmıştır.⁸¹⁸ Sarık üzerine meshetme hakkında ise sarık çıkarıldığı takdirde zarar görülecekse sarık üzerine meshetmenin caiz olduğunu söylemişlerdir.⁸¹⁹ Bu görüşlerine ise Muğîre b. Şu'be kanalıyla gelen Hz. Peygamber'in (s.a.s) mestleri ve başının ön kısmı ile birlikte sarığı üzerine meshettiği ile ilgili rivâyeti delil olarak getirmişlerdir.⁸²⁰

İmam Şâfiî, *el-Ümm* adlı eserinde Bilâl b. Rebâh'ın rivâyetini muttasıl orak Abdullah b. Nâfi' - Dâvud b. Kays – Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr - Usâme b. Zeyd kanalıyla rivâyet etmiştir. Söz konusu rivâyet yukarıda zikrettiğimiz Mâlikilerin de delil olarak aldığı rivâyetin aynısıdır. Dolayısıyla İmam Şâfiî Bilâl b. Rebâh'tan gelen bu rivâyeti, mestler üzerine mesh yapılabileceğine delil olarak kullanmıştır.⁸²¹ Sarık üzerine meshetme ile ilgili ise aynı şekilde Mâlikilerin de delil olarak aldığı Muğîre b. Şu'be kanalıyla gelen rivâyeti delil olarak kullanmıştır. Buna göre İmam Şâfiî, sarık üzerine meshetmenin ancak başın bir kısmını da meshetmekle caiz olacağını

⁸¹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 20.

⁸¹⁷ İbn Abdulberr, *et-Temhîd*, XI, 144.

⁸¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, I-VIII, Beyrut 1410, I, 48.

⁸¹⁹ Erdoğan, 'Mesh'' *DİA*, Cilt XXIX, ss. 301-303.

⁸²⁰ İbn Abdulberr, *et-Temhîd*, XI, 159 vd.

⁸²¹ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 48.

belirtmiştir.⁸²² Bu bilgilere göre Mâlikî ve Şâfiîler, sarık üzerine meshetme ile ilgili doğrudan Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlere yer vermeksizin başka senedlerle gelen benzer rivâyetleri kullandıkları anlaşılmaktadır.

Hanbelî mezhebi ise mestler üzerine meshetme ile ilgili delil olarak getirdikleri rivâyetlerde Bilâl b. Rebâh'ın rivâyetine yer vermeksizin birçok rivâyet zikretmiştir. Buhârî'de Amr b. Ümeyye kanalıyla gelen rivâyet ise bunlardan bir tanesidir.⁸²³ Sarık üzerine meshi ise birçok sahâbînün uygulamalarını öne sürerek bazı şartlarla birlikte caiz görmüşlerdir. Ancak konuyla ilgili Bilâl b. Rebâh'ın rivâyetine yer vermemişlerdir. Bu konuda birçok rivâyetin yanında Muğîre b. Şu'be' kanalıyla gelen Hz. Peygamberin mestler ve sarık üzerine meshettiği rivâyetini delil olarak kullanmışlardır.⁸²⁴

Yukarıda zikrettiğimiz hususlara göre mestler ve sarık üzerine meshetme ile ilgili Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlerin birçok varyantının olduğu tesbit edilmiştir. Söz konusu rivâyetlerin muttasıl olarak geldiği ve muhtevalarının da sahih olduğu görülmüştür. Buna göre bazı âlimler mestler üzerine meshetme ile ilgili Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetleri delil olarak kullanmışken bazıları ise farklı tariklerle gelen rivâyetleri delil olarak benimsemişlerdir. Sarık vb şeylere meshetme meselesinde ise Hanefî mezhebi hariç diğer mezhebler söz konusu uygulamayı caiz olarak görmüşlerdir. Delil olarak ise Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlere yer vermeksizin farklı varyantlarla gelen rivâyetleri kullanmışlardır.

Sonuç olarak Bilâl b. Rebâh'tan gelen bu rivâyetlerin muhteva açısından sahih olduğu; onun, mestler üzerine meshetme ile ilgili rivâyetlerinin kullanıldığı, ancak sarık vb. şeyler üzerine meshetme ile ilgili rivâyetlerinin ise kullanılmadığı görülmüştür.

⁸²² Şâfiî, *el-Ümm*, I, 41.

⁸²³ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Mektebetü'l-Kâhire, I-X, ysz 1388, I, 206.

⁸²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 219.

2. 4. 2. Kitâbu'l-Ezân'daki Rivâyetlerin Fıkhî Hükümlere Etkisi

2. 4. 2. 1. Sabah Ezanında Yapılan Tesvîb

Sözlükte tesvîb, dönmek, namaza çağırarak, farz namazlardan sonra nafile ibadet yapmak gibi anlamlara gelmektedir.⁸²⁵ Hattâbî bu kavramın, bir şeyi haber vermek, kişinin arkadaşını, düşmanın tehlikesinden veya korktuğu bir şeyden dolayı geri çevirmek olarak ifade edip daha sonraları sesin yükseltildiği hertürlü îlan için kullanıldığını belirtmektedir. Bununla beraber tesvîbin, farz namazına başlarken getirilen ikâmet anlamına geldiği de zikredilmektedir.⁸²⁶ Ayrıca ikâmet yapılırken hayya ale'l-felah lafzından sonra kad kâmeti's-salah lafzını söylemenin de tesvîb olduğu zikredilmektedir.⁸²⁷ Tesvîbin ıstılahta meşhur olan manası ise sabah ezanında hayye ale'l-felâh'tan sonra es-salâtu hayrun mine'n-nevm sözünün iki defa tekrarlanması olarak ifade edilmiştir.⁸²⁸ Buradaki tesvîbten maksat ise meşhur mana olan, sabah ezanındaki zikredilen ziyade lafızlardır.

Söz konusu rivâyetlere baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.s) Bilâl b. Rebâh'a sabah namazında tesvîb yapmasını, sabah namazı dışındaki namazlarda ise tesvîb yapmamasını emrettiğini görmekteyiz. Diğer rivâyette ise Hz. Peygamber (s.a.s) Bilâl b. Rebâh'a sabah namazında tesvîb yapmayı emredip yatsı namazında ise nehyettiği görülmektedir. Ebû Ahmed'ten gelen rivâyette ise sabah ezanı lafzı geçmeksizin, Hz. Peygamber'in (s.a.s) Bilâl b. Rebâh'a ezan okuduğu zaman tesvîb yapmamasını emrettiği rivâyet edilmiştir. Burada hadîsin, ilk bakışta diğer vakitlerin ezanlarını da kapsar nitelikte rivâyet edildiği görülse de diğer rivâyetlere baktığımız zaman tesvîbin sabah namazı dışındaki namazlarda yasaklandığı anlaşılmaktadır. Bir rivâyete göre bir kişinin öğle veya ikinci namazında tesvîb yaptığı İbn Ömer'e haber verilir. O da bunun üzerine o kişiye yaptığı tesvîbin bida't olduğunu ve böyle yapmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁸²⁹ İbn Ömer'in burada uygun görmediği

⁸²⁵ *Mu'cemu'l-vesît*, I, 125.

⁸²⁶ Ebû Süleyman Muhammed b. İbrahim Hattâbî, *Meâlimu's-sünen şerhu süneni ebî dâvud*, Matbaa'tü'l-İlmiyye, I-IV, Halep 1932, I, 155.

⁸²⁷ Ebu'l-Hasan es-Sindî, *Fethu'l-vedûd fi şerhi süneni ebî dâvud*, thk. Muhammed Zeki el-Havlî, Mektebetu Edvâi'l-Menâr, I-IV, Riyad 1431, I, 354.

⁸²⁸ Çetin, "Ezan", *DİA*, Cilt XII, ss. 43-45.

⁸²⁹ Ebû Dâvud, "Salât", 2, hadis no: 532.

tesvîbin, sabah namazı dışındaki namzlarda yapılan ya da ikâmet getirilirken yapılan tesvîb olduğu muhtemel olsa da diğer rivâyetlerin açıklığından yola çıkarak tesvîbin, sabah ezanında yapılması gerektiği, bunun dışında yapılan tesvîbin ise nehyedildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikredilen rivâyetlere baktığımız zaman bunların sened açısından sahih olmadığı görülmektedir. Ancak sabah ezanında ezan lafızlarına es-salâtu hayrun mine'n-nevm lafızlarını eklemek suretiyle ifade edilen tesvîble ilgili rivâyetlerin temel hadis kaynaklarımızda muttasıl ve sahih olarak rivâyet edilen varyantları mevcuttur. Ebû Mahzûre kanalıyla gelen rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.s) ezan lafızlarını ona öğretirken sabah namazı vaktinde es-salâtu hayrun mine'n-nevm lafızlarını da öğrettiği rivâyet edilmektedir.⁸³⁰ Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyette ise es-salâtu hayrun mine'n-nevm lafızlarının sünnet olduğu rivâyet edilmiştir.⁸³¹ Tirmizî, İbn Ömer'in sabah ezanına söz konusu ziyade lafızları ekleyerek okuduğunu zikretmektedir.⁸³² Tâbiînden Saîd b. Müseyyeb, Hasan Basrî ve İbn Sîrîn gibi âlimler bu uygulamanın sünnet olduğunu belirtmişlerdir.⁸³³ Bunun yanında Beyhakî'nin *Sünen*'inde tesvîbin Bilâl b. Rebâh'a özgü bir uygulama olduğunu içeren bir rivâyet zikredilmektedir. Saîd b. Müseyyeb kanalıyla gelen bu rivâyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.s) uykuda olduğunu haber alan Bilâl b. Rebâh, yüksek sesle es-salâtu hayrun mine'n-nevm lafızlarını okumuş ve böylece bu ifade takrîri bir sünnet olarak ortaya çıkmıştır.⁸³⁴ Benzer rivâyet Abdullah b. Zeyd kanalıyla muttasıl olarak da rivâyet edilmiştir.⁸³⁵ Muttasıl olarak gelen diğer bir rivâyette ise Bilâl b. Rebâh, sabah ezanını okurken söz konusu lafızları ekleyerek okuduğu rivâyet edilmiştir.⁸³⁶

Hanefî mezhebinde bu konu hakkındaki görüşlere baktığımız zaman tesvîbin caiz olduğunu görülmektedir. Nitekim Hanefîler, Bilâl b. Rebâh'tan gelen bir

⁸³⁰ İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 200, hadis no 385; Dârakutnî, "Salât", 3, hadis no: 903.

⁸³¹ İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 202, hadis no: 386.

⁸³² Tirmizî, "Salât", 2, hadis no: 198.

⁸³³ İbn Abdalberr, *et-Temhîd*, XXIV, 30.

⁸³⁴ Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, I, 622, hadis no: 1982.

⁸³⁵ İbn Abdalberr, *et-Temhîd*, XXIV, 23.

⁸³⁶ Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, I, 624, hadis no: 1989.

rivâyeti delil olarak kullanmışlardır. Rivâyete göre Bilâl b. Rebâh, Hz. Peygamber'e (s.a.s) namaz vaktini haber vermeye gelince Hz. Âişe Hz. Peygamber'in (s.a.s) uykuda olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Bilâl b. Rebâh, es-salâtu hayrun mine'n-nevm lafızlarını okumuştur. Bilâl b. Rebâh tarafından gerçekleştirilen bu uygulama ise Hz. Peygamber'in (s.a.s) onayını kazanmıştır.⁸³⁷ Mâliki mezhebinde ise tesvîbîn sünnet olduğu görülmektedir. Delil olarak ise Enes b. Mâlik ve Ebû Mahzûre kanalıyla gelen rivâyet ile Bilâl b. Rebâh'ın da içinde bulunduğu Abdullah b. Zeyd kanalıyla gelen rivâyeti zikretmişlerdir.⁸³⁸

İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in (s.a.s) Ebû Mahzûre'ye mâlum ezan lafızları dışında ziyade bir lafız öğretmediğini ifade ederek sabah ezanında yapılan tesvîbin uygun olmadığını belirtmiştir.⁸³⁹ Bu görüşü kavî-i cedide göredir. Kavî-i kadimdeki görüşünde ise tesvîbin varlığından bahsetmiştir.⁸⁴⁰ Hanbelî mezhebi ise tesvîbin meşru' olduğunu söyleyerek Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyeti⁸⁴¹ delil olarak kullanmıştır.⁸⁴²

Zikredilen bu bilgilere göre Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlerin muhteva açısından herhangi bir probleminin olmadığı görülmektedir. Buna göre Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlerin muhtevalarının sahih olduğu ve İslam alimleri tarafından benimsenip delil olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüz bazı alimleri ise bu uygulamanın hükmünün nasla sabit olduğunu ifade etmektedir. İbn Bâz, Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatta iken Bilâl b. Rebâh'a öğrettiği ezan lafızları içinde es-salâtu hayrun mine'n-nevm lafızlarının da olduğunu söyleyerek bu uygulamanın sünnet olduğunu belirtmiştir.⁸⁴³

⁸³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 130.

⁸³⁸ İbn Abdulberr, *et-Temhîd*, XXIV, 23-30.

⁸³⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 104.

⁸⁴⁰ İbn Abdulberr, *et-Temhîd*, XXIV, 29.

⁸⁴¹ İbn Mâce, "Ezân", 3, hadis no: 715. Bkz. Bu tez, Kitabu'l-Ezân 3 nolu hadis.

⁸⁴² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 296.

⁸⁴³ Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, *Mecmûu' fetâvâ*, yy., I-XXX, ysz tsz, X, 334-342.

2. 4. 3. Kitâbu's-Salât'taki Rivâyetlerin Fıkhî Hükümlere Etkisi

2. 4. 3. 1. Namazda Fatiha Sûresi'nden Sonra Âmin Demek (1 ve 2 Nolu Hadisler)

Kaynaklara baktığımız zaman âmin kelimesine çeşitli anlamlar yüklendiği görülmektedir. Begavî, (ö. 516/1122) âmin kelimesini; işit ve icâbet et anlamında bir talep lafzı olduğunu belirterek Allah'ın kullarını bela ve âfetlerden koruduğu bir mühür olarak ifade etmektedir.⁸⁴⁴ Namazda veya dua yaparken âmin demenin fazileti ile ilgili ise birçok rivâyet vardır. Bununla ilgili bir rivâyette Hz. Peygamber (s.a.s) “*İmam âmin dediğinde sizler de ona eşlik edin. Şüphesiz kimin âmin demesi meleklerin âmin demesine denk gelirse geçmiş günahları bağışlanır.*” buyurmaktadır.⁸⁴⁵ Buradaki rivâyetlere baktığımız zaman Bilâl b. Rebâh'ın bu fazilete erişmek için Hz. Peygamber'den (s.a.s) kendisini beklemesini istediğini görmekteyiz. Hadis âlimleri buradaki beklemeden maksadın, âmin demenin faziletine nâil olmak olduğunu belirtmektedirler.⁸⁴⁶ Bilâl b. Rebâh'ın Hz. Peygamber'den (s.a.s) kendisine süre tanınmasını da iki şekilde te'vil etmişlerdir. Birincisi: Bilâl b. Rebâh, Fâtiha sûresine Hz. Peygamber'in (s.a.s) birinci sektesinde başlamış, Hz. Peygamber (s.a.s) zammı sûreye başladığında ise o, henüz Fâtiha sûresini tamamlayamamış, dolayısıyla geri kalmıştır. Cemaat ile birlikte âmin diyerek onun sevabı ve bereketine nâil olabilmek için ise Hz. Peygamber'in (s.a.s) Fâtiha sûresini tamamlayacak kadar kendisine süre tanınmasını istediğini ifade etmişlerdir. İkincisi te'vil ise Bilâl b. Rebâh, safların arkasında müezzinlik yaptığı yerde ikâmet getirmiş, kad kâmeti's-salah lafzını zikrettiği esnâda Hz. Peygamber (s.a.s) iftitah tekbiri getirmiştir. Bundan dolayı Bilâl b. Rebâh bir kısım kıraate yetişememiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den (s.a.s) Fâtiha Sûresini tamamlayacak kadar kendisini beklemesini istemiştir.⁸⁴⁷

⁸⁴⁴ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesu'd Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaud, Mektebetü'l-İslâmî, I-XV, Beyrut 1983, III, 63.

⁸⁴⁵ Buhârî, “Ezân”, 10, hadis no: 780.

⁸⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 317.

⁸⁴⁷ Halîl Ahmed Seheranfûrî, *Bezlü'l-mechûd fi halli süneni ebî dâvud*, thk. Takyüddîn en-Nedvî, Merkezu's-Şeyh Ebi'l-Hasan en-Nedvî Li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, I-XIV, Hindistan 2006, IV, 454.

Bilâl b. Rebâh'tan gelen bu rivâyetlerin sened açısından zayıf olduğu görülmektedir. Ancak bununla ilgili muteber hadis kaynaklarında vârid olan sahih rivâyetlere⁸⁴⁸ baktığımız zaman söz konusu rivâyetlerin, Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlerle muhteva açısından örtüştüğü anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili ise fıkıh kitaplarında müstakil bablar oluşturulmuştur.⁸⁴⁹ Bunun yanında bu uygulama ile ilgili fıkıh alimleri arasında tekbirin nerede getirileceği ve te'mînin açıktan mı yada gizli mi söyleneceği ile ilgili ihtlaf dışında herhangi bir ihtilafın olmadığı görülmektedir.⁸⁵⁰ Nitekim alimler arasında Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyet ile Enes b. Mâlîk'ten gelen rivâyet ihtilaf konusu olmuştur. Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyete göre Bilâl b. Rebâh bir kısım kıraate yetişemeyip Hz. Peygamber'den (s.a.s) Fâtiha Sûresini tamamlayacak kadar kendisini beklemesini istemiştir. Bilâl b. Rebâh'tan gelen bu rivâyeti delil olarak alan Hanefî mezhebi, iftitah tekbiri yerinin ikamet tamamlanmadan önce olacağını ifade etmişlerdir. Mâlîki ve Şâfiî mezhebi ise iftitah tekbirinin ancak ikamet tamamlandıktan sonra olacağını ifade etmişlerdir. Delil olarak ise Enes b. Mâlîk'ten gelen rivâyeti öne sürmüşlerdir. Rivâyete göre Hz. Peygamber'den (s.a.s) tekbir getirmeden önce cemaate dönmüş ve sahâbîlere saflarını sıklaştırmalarını telkin etmiştir.⁸⁵¹

Bu bilgilerden yola çıkarak Bilâl b. Rebâh'tan gelen bu rivâyetlerin muhteva açısından sahih olduğunu ve alimler tarafından fikhî hükümlerde delil olarak kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz.

2. 4. 3. 2. Sabah Namazının Geç Vakitte Kılınması (3 Nolu Hadis)

Zikredilen rivâyette sabah namazı ve onunla ilgili bilgilerin bulunduğu bir kısım aktarıldığını görmekteyiz. Rivâyete göre Bilâl b. Rebâh, Hz. Peygamber'e (s.a.s) namaz vaktinin geldiğini haber vermiştir. Cevap alamayınca vaktin geldiğini tekrar bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) ise hemen çıkmayıp biraz gecikmiş, çıktığında da insanlara namazı kıldırmıştır. Bilâl b. Rebâh, Hz. Peygamber'e (s.a.s) vakti geçirdiğini dolayısıyla namazın sünnetini vaktinde eda etmediğini düşünerek

⁸⁴⁸ Buhârî, "Ezân", 10, hadis no: 780; Müslim, "Salât", 4, hadis no: 72.

⁸⁴⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 131.

⁸⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 32.

⁸⁵¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 156 vd.

endişesini dile getirmiştir. Hadis şerh kitaplarına baktığımızda Bilâl b. Rebâh'ın vaktin darlığı ve farz namazının öneminden dolayı Hz. Peygamber'in (s.a.s) ilk sünneti terkettiğini düşündüğü belirtilmektedir. Fakat namaz vakti haber verilince Hz. Peygamber'in (s.a.s) uyanık olduğu ve ilk sünneti zamanında kılmış olduğu da zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) "Eğer vakti geçirseymdim bundan daha fazla geciktirirdim" sözünden anlaşılan ise sabah namazı vaktinde namaz kılınabilecek kadar ziyade vaktin var olmasıdır. Dolayısıyla bu rivâyete göre sabah namazının vakit içinde hava aydınlanıncaya kadar kılınabileceği anlaşılmaktadır. Bu görüş Hanefî mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanefî mezhebi bu konu ile ilgili delil olarak doğrudan Bilâl b. Rebâh'tan gelen bu rivâyeti zikretmemiştir. Ancak Bilâl b. Rebâh'tan gelen başka bir rivâyeti delil olarak kullanmışlardır. Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s) sahâbîlere sabah namazı vaktini hava aydınlanana kadar ertelemelerini telkin etmiş ve bunun kendileri için iyi ve sevabının büyük olacağını buyurmuştur. Bu görüşü benimseyen Hanefiler, sabah vaktinin son vakte yakın kılınmasının daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Gerekçe olarak ise bu vakitte cemaatin fazlalaşacağını dolayısıyla sevabın da artacağını ileri sürmüşlerdir. Namaz kılınan yerde güneş doğana kadar beklemenin ise mendup olduğunu söylemişlerdir.⁸⁵²

2. 4. 3. 3. Güneşin Doğuşunda Namaz Kılmanın Nehyedilmesi (4 Nolu Hadis)

Hz. Peygamber'den (s.a.s) merfû olarak gelen bu rivâyette, güneşin doğduğu zaman namaz kılınmayacağı ile ilgili bilgi rivâyet edilmiştir. Rivâyette geçen "Güneş şeytanın iki boynuzu arasında doğar" sözü de hadîs âlimleri tarafından farklı yorumlanmıştır. Bazı âlimler bunu, güneşin doğuşu ile şeytan arasında bir ilişkiye bağlayarak; güneşin doğduğunda şeytanın ona yaklaştığını, yükseldiğinde ise ondan uzaklaştığını, batışının da aynı şekilde olduğunu belirtmektedir. Bazıları ise o vaktin, şeytanın işine güç kattığı vakit olduğunu, söz konusu vakitte ise onun insanları güneşe tapmaya veya farklı şeylere yönlendirmeye yönelik bir imkân elde ettiğini belirtmişlerdir. Bunun yanında burada namazını güneşin doğuşuna kadar ertelemek

⁸⁵² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 146.

için şeytanın insanı oyalayıp amelini süslü gösterdiği ifade edilerek bir teşbihin varlığından da söz edilmektedir.⁸⁵³ İbn Hacer ise bu durumu güneşin doğuşuna şahid olan bir kişinin, şeytanın orada dikilerek beklediğini dolayısıyla güneşe şahid olurken şeytana da şahid olacağı şeklinde açıklamıştır.⁸⁵⁴

Hadis kaynaklarımızda namaz kılmanın mekruh olduğu vakitlerle ilgili farklı rivâyetler zikredilmiştir. Ukbe b. Âmir el-Cüheni'den gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.s) yükselene kadar güneşin doğuşunda, zevâl noktasına gelene kadar tepe noktasında ve güneşin batışında olmak üzere üç vakit namaz kılınmasını nehyetmiştir.⁸⁵⁵

Fıkıh alimleri arasında söz konusu vakitte namaz kılmanın mekruh olduğu ile ilgili görüş birliği vardır. Hanefî mezhebi konu ile ilgili birçok rivâyete yer vermekle birlikte Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyete benzer nitelikte bir rivâyet zikretmiştir.⁸⁵⁶ Mâlikiler ise görüşlerine delil olarak Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyeti zikretmişlerdir.⁸⁵⁷ İmam Şâfiî, söz konusu vakitte namaz kılmanın mekruh olduğunu ifade ederek delil olarak Ebû Hureyre'den gelen rivâyeti zikretmektedir.⁸⁵⁸ Hanbeli mezhebi ise görüşlerine delil olarak Ukbe b. Âmir'den gelen rivâyeti⁸⁵⁹ öne sürmüşlerdir. Ancak burada hangi namazın kılınıp kılınmayacağı ile ilgili ihtilaf söz konusudur. Buna göre Hanefî mezhebinde bu vakitte hiçbir namaz kılınmazken,⁸⁶⁰ Diğer mezheplere göre söz konusu vakitte kaza namazı kılınabilmektedir.⁸⁶¹

Sonuç olarak Bilâl b. Rebâh'tan gelen ilgili hadîslerin sened bakımından sahih olduğu görülmektedir. Söz konusu rivâyetler, içerik açısından da temel hadis

⁸⁵³ Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, I, 130 vd.

⁸⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu sahihi buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, I-XIII, Beyrut 1379, VI, 340.

⁸⁵⁵ Müslim, "Salâtu'l-Müsâfirîn", 6, hadis no: 831.

⁸⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 151.

⁸⁵⁷ İbn Abdulberr, *et-Temhîd*, XIII, 30.

⁸⁵⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 172.

⁸⁵⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 85.

⁸⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 150.

⁸⁶¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Vakit", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXXII, TDV Yay., İstanbul 1989, ss. 488-491.

kaynaklarındaki rivâyetlerle⁸⁶² örtüşmektedir. Buna göre bu rivâyetlerin muhtevasının sahih olduğunu söyleyebiliriz.

2. 4. 3. 4. Kabe’de Namaz kılınması (5 ile 17 numara arasındaki hadisler)

Bu konuyla ilgili buradaki rivâyetlere baktığımızda muhtelif lafız farklılıklarıyla beraber genel olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s) Kâbe’de kıldığı namaz ile ilgili farklı rivâyetlerin aktarıldığını görmekteyiz. Biz burada zikredilen rivâyetleri meydana gelen lafız farklılıkları üzerinden değerlendirmeye çalışacağız.

İbn Numeyr’den gelen rivâyette İbn Ömer, Hz. Peygamber’in (s.a.s) Kâbe’de namaz kıldığını Bilâl b. Rebâh’a sormuş, O da Kâbe’ye girdiğinde soldaki iki direk arasında iki rekât kılıp çıktığını ve Kâbe’ye karşı iki rekât daha kıldığını haber vermiştir. Mervan b. Şuca’ tan gelen rivâyette İbn Ömer, Hz. Peygamber’in (s.a.s) nerede namaz kıldığını Bilâl b. Rebâh’a sormuş, O da sütunu sağına, makâm-ı ibrahîmi de arkasına alarak iki rekât namaz kıldığını haber vermiştir. Süfyân ve Yahya b. Saîd’ten gelen rivâyette İbn Ömer, Hz. Peygamber’in (s.a.s) nerede namaz kıldığını Bilâl b. Rebâh’a sormuş, O da iki direğin arasında namaz kıldığını haber vermiştir. Kaç rekât kıldığını ise sormayı unutmuştur. Abdurrahman’dan gelen rivâyette İbn Ömer, Hz. Peygamber’in (s.a.s) Kâbe’de ne yaptığını Bilâl b. Rebâh’a sormuş, O da Hz. Peygamber (s.a.s) ile kible arasında üç zirâ’ mesafe olduğunu Kâbe’nin iki sütûnunu sağına, bir sütununu soluna, üç sütûnunu da arkasına alarak namaz kıldığını söylemiştir. Veki’’den gelen rivâyette İbn Ömer, Hz. Peygamber’in (s.a.s) nerede namaz kıldığını Bilâl b. Rebâh’a sormuş, O da ‘Hz. Peygamber (s.a.s) ile duvar arasında üç zira’ mesafe vardı’ diye cevap vermiştir. Yahya b. Saîd’ten gelen diğer bir rivâyette Muaviye’nin hac yapıp İbn Ömer’e Hz. Peygamber’in (s.a.s) Kâbe’de namaz kıldığını sormuştur. O da Bilâl b. Rebâh’tan aldığı bilgiye göre iki sütûn arasında iki rekât kıldığını Muaviye’ye haber vermiştir. Hişâm b. Kâsım’dan gelen rivâyette ise Muaviye’nin umre yaptığı zikredilmektedir. Muhammed b. Bekir ve Veki’’den gelen diğer rivâyette İbn Ömer, Bilâl b. Rebâh’a Hz. Peygamber’in (s.a.s) nerede namaz kıldığını sormuş O da iki sütûn arasında kıldığını haber vermiştir. Ravh’dan gelen rivâyette fetih günü insanlar Kâbe’yi tavaf edip Safâ ve

⁸⁶² Buhârî, ‘‘Mevâkîtu’s-salât’’, 9, hadis no: 588; Müslim, ‘‘Salâtu’l-Müsâfirîn’’, 6, hadis no: 831.

Merve'de sa'y yapmıştır. İbn Ömer ise Bilâl b. Rebâh'ı görüp ona Hz. Peygamber'in (s.a.s) ne yaptığını sormuştur. O da iki rekât kılarak duada bulunduğunu ve sonra dışarı çıktığını haber vermiştir. Abdurrezâk ve İbn Cüreyc'ten gelen rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kâbe'de iki rekât namaz kıldığı zikredilmektedir. Affân'dan gelen rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kâbe'de namaz kılmayıp onun etrafında tekbir getirdiği zikredilmektedir. İshâk b. Yûsuf'dan gelen rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kâbe'nin üzerine çıkmış, İbn Ömer ise Bilâl b. Rebâh'ı görüp ona Hz. Peygamber'in (s.a.s) ne yaptığını sormuş, O da eli ile işaret ederek iki rekât namaz kıldığını haber vermiştir.

2. 4. 3. 5. Namazda Olan Birisinin Selâma Karşılık Vermesi (18 Nolu Hadis)

Hişâm b. Sa'd'tan gelen söz konusu rivâyette, Hz. Peygamber'in (s.a.s) namazda kendisine selam verildiğinde insanlara nasıl karşılık verdiğini içeren bir bilgi aktarılmaktadır. Kaynaklara baktığımız zaman namaz kılan birisinin selam alması ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu görmekteyiz. İbn Ömer, bir kişinin namazdayken kendisine verilen selâmı, işaretle alabileceğini belirtmiştir.⁸⁶³ Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyette ise Hz. Peygamber, (s.a.s) namazdayken kendisine selam verildiğinde, işitilene kadar selâma karşılık vermiştir. Saîd b. Müseyyeb, Hasan el-Basrî ve Katâde gibi bazı fakihler, bu rivâyete dayanarak, namazda selâma karşılık vermenin herhangi bir sakıncası olmadığını belirterek, namaz kılan birisinin selam almasına ruhsat vermişlerdir.⁸⁶⁴

Hanefî fakihlerinden Tahâvî, (ö. 321/933) Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyeti *Meâni'l-âsâr*'ında zikretmiştir.⁸⁶⁵ Ancak Hanefiler, Ebû Saîd el-Hudrî ile Abdullah b. Mesûd kanalıyla gelen rivâyeti delil olarak kullanmıştır. Onlara göre daha önce var olan bu uygulama sonraki zamanlarda nesh olmuştur.⁸⁶⁶ El ile yapılan işaretin ise namazı bozacağı belirtilmiştir.⁸⁶⁷

⁸⁶³ Hattâbî, *Meâlümü's-sünen*, I, 219.

⁸⁶⁴ Hattâbî, *Meâlümü's-sünen*, I, 218 vd.

⁸⁶⁵ Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 453.

⁸⁶⁶ Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 451.

⁸⁶⁷ Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 454.

Mâliki mezhebinde namazda iken işaretle selama karşılık verilebileceğine dair görüş belirtilmektedir. Delil olarak ise İbn Ömer kanalıyla gelen Bilâl b. Rebâh'ın rivâyetine benzer içerikli bir rivâyet öne sürülmüştür.⁸⁶⁸

İmam Şâfiî (ö. 204/820) namazda selama karşılık verilemeyeceğini ifade ederek bununla ilgili Abdullah b. Mesûd kanalıyla gelen rivâyeti delil olarak kullanmıştır. Söz konusu rivâyette Hz. Peygamber, (s.a.s) daha önce namazda iken selama karşılık verirken daha sonra bu uygulamayı terkettiği zikredilmektedir.⁸⁶⁹ Burada Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyetin Abdullah b. Mesûd kanalıyla gelen rivâyetten önce vârid olduğu anlaşılabilir. Bununla ilgili bir rivâyette Muaviye b. Hakem, namazda benzer bir eylemde bulunmasına rağmen Hz. Peygamber'in (s.a.s) onun namazını iade etmesini emretmediği zikredilmektedir.⁸⁷⁰ Abdullah b. Mesûd kanalıyla gelen rivâyette ise Hz. Peygamber (s.a.s) namazdayken İbn Mesûd ona selam vermiş fakat Hz. Peygamber (s.a.s) onun selamına karşılık vermemiştir. Buna göre Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyetin Abdullah b. Mesûd kanalıyla gelen rivâyetle mensuh olduğu söylenebilir.

Hanbeli fakihlerinden İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğni* adlı eserinde namazda iken el ile işaretle selam verilebileceğine dair görüş belirtilmektedir. Delil olarak ise Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyet öne sürülmüştür.⁸⁷¹ Tirmizî, Bilâl b. Rebâh'tan gelen bu rivâyetin ise sahih olduğunu belirtmiştir.⁸⁷²

Zikredilen bu bilgilere göre fakihlerin büyük çoğunluğu, namaz esnasında selâma karşılık verilmeyeceğinde görüş ittifak ettiği anlaşılmaktadır. Ata b. Ebî Rebâh, İbrâhim en-Nehâî ve Süfyân es-Sevrî gibi fakihler, namaz kılan birisinin ancak namazı tamamladıktan sonra kendisine verilen selâmı alabileceğini belirtmişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre de selâm veya işaretle de olsa namazda dışardan gelen selâma karşılık verilmez. Hattâbî ise Hz. Peygamber'in, (s.a.s) namazdayken İbn Mesûd'un kendisine verdiği selâma, namazı tamamladıktan sonra karşılık

⁸⁶⁸ İbn Abdulber, *et-Temhîd*, XI, 109.

⁸⁶⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 146.

⁸⁷⁰ Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 451.

⁸⁷¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 15-16.

⁸⁷² İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 16.

verdiği rivâyetine dayanarak namazda selâma karşılık vermenin uygun olmadığını, namazı tamamladıktan sonra alınan selâmın ise sünnet olduğunu belirtmiştir.⁸⁷³

Sonuç olarak Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetin sened ve muhteva açısından sahih olduğu görülmüştür. Söz konusu rivâyet, bazı alimler tarafından delil olarak kullanıldığı bazıları tarafından ise birtakım sebeplerden ötürü nesh edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

2. 4. 4. Kitâbu's-Savm'daki Rivâyetlerin Fıkhî Hükümlere Etkisi

2. 4. 4. 1. Hacamat Yapan ve Yaptıranın Orucunun Bozulması (1 Nolu Hadis)

Yezîd b. Hârûn ve Muhammed b. Yezîd kanalıyla gelen bu rivâyette, hacamat tedâvisi yapan ve yaptıran bir kişinin orucunun bozulacağı ile ilgili bir bilgi aktarılmaktadır. Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s) hacamat tedâvisi yapan ve yaptıranın orucunun bozulduğunu ifade etmiştir. Âlimler hacamat yapan ve yaptıran bir kişinin orucunun bozulması hakkında farklı görüşler beyan etmiştir. Bazı âlimler, hacamat yapan ve yaptıran kişinin orucunun bozulacağını belirtmiştir. İbn Hanbel, hacamat yaptıran kişinin orucunun bozulacağını ifade ederek kaza yapması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁷⁴ Ata b. Ebî Rebâh'a göre ise hacamat yaptıran kişiye hem kaza hem de keffâret gerekir. Saîd b. Müseyyeb ve İbrâhim en-Nehaî ise kişiye bitkinlik vereceğinden dolayı hacamat yaptırmayı mekruh görmüşlerdir. Süfyân es-Sevrî, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi âlimler ise oruçlunun hacamat yaptırmada bir sakınca olmadığını belirtmişlerdir. Bununla ilgili Buhârî'de geçen bir rivâyette, Hz. Peygamber'in (s.a.s) oruçlu iken hacamat tedâvisi yaptırdığı zikredilmektedir.⁸⁷⁵ Bu rivâyetler arasında ilk bakışta bir teâruz görünse de âlimler bunları birlikte değerlendirmişlerdir. Buna göre hacamat tedâvisi yapan kişinin, kanı özel bir âletle çektiğini, bundan dolayı ağzına kanın girme tehlikesi olduğunu, hacamat yaptıranın ise vücudundan kanın alınması ile bitkin düşeceğini ifade etmişlerdir. Bundan dolayı her ikisinin de orucunun tehlikeye girebileceğini belirtmişlerdir. Diğer rivâyette ise Hz. Peygamber'in (s.a.s) oruçlu iken hacamat tedâvisi yaptırdığı zikredilmektedir.

⁸⁷³ Hattâbî, *Meâlümu's-sünen*, I, 218 vd.

⁸⁷⁴ Hattâbî, *Meâlümu's-sünen*, II, 110.

⁸⁷⁵ Buhârî, "Savm", 30, hadis no: 1939.

Bu rivâyete göre ise âlimler hacamat yaptıran bir kişinin orucunun bozulmayacağı kanaatine varmışlardır.⁸⁷⁶

Hanefî mezhebinde hacamat yaptıran kişinin orucu bozulmayacağı belirtilmiştir. Delil olarak ise Enes b. Mâlik ve İbn Abbâs'tan gelen rivâyeti öne sürmüşlerdir. Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s) ramazan ayında hacamat tedavisi yapmıştır. Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyeti ise te'vîl etmişlerdir. Onlara göre söz konusu rivâyet vârid olduğunda insanlar hacamat yapmaya ihtiyaç duymuşlardır. Bundan dolayı Hz. Peygamber onlara ruhsat vermiştir. Bunun yanında Hanefîler, söz konusu rivâyette hacamat yapan ve yaptıran kişinin orucunun bozulacağından maksadın, orucun tamamen bozulmayacağı, sevabının azalacağını belirtmişlerdir.⁸⁷⁷ Maliki mezhebinde ise hacamat yapması veya yaptırması kişinin orucunun bozulmasına sebep değildir. Bu görüşlerine delil olarak da Hişam b. Urve kanalıyla gelen rivâyeti kullanmışlardır. Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyeti ise sened bakımından problemlili görüp onunla amel etmemişlerdir.⁸⁷⁸

İmam Şâfiî'nin İbn Ömer kanalıyla rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.s) oruçlu iken hacamat tedâvisi yaptırdığı, daha sonra da bunu terkettiği zikredilmektedir. Ayrıca Bilâl b. Rebâh'tan gele rivâyete de yer veren İmam Şâfiî, sened açısından olsa gerek bu rivâyetle amel etmemiştir. Buna göre oruçlu iken hacamat yaptırmamayı daha uygun bulurken yaptıran kişinin ise orucunun bozulmayacağını ifade etmiştir.⁸⁷⁹ Hanbeli mezhebi ise hacamat yapan ve yaptıran kişinin orucunun bozulacağını belirtmiştir. Delil olarak ise Bilâl b. Rebâh'tan gelen benzer rivâyeti öne sürdükleri görülmektedir. Onlara göre söz konusu rivâyet 12 kişi kanalıyla gelmiştir. İbn Hanbel'e göre bu rivâyetlerden en sahihi Şeddâd b. Evs'in hadisidir. Söz konusu hadîs diğer mezheplerin delil olarak öne sürdükleri rivâyetleri neshetmiştir.⁸⁸⁰

⁸⁷⁶ Hattâbî, *Meâlûmu's-sünen*, II, 110 vd.

⁸⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 57.

⁸⁷⁸ İbn Abdulber, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut 1421, III, 322.

⁸⁷⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 106.

⁸⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 120.

Bu bilgilerden yola çıkarak Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyetin muhteva açısından herhangi bir probleminin olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre bazı fıkıh alimleri Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyetle amel etmiştir. Bazıları ise bu rivâyetin senedinde bulunan bazı problemleri ve te'vîle dayalı birtakım gerekçeleri öne sürerek bu rivâyetle amel etmemiştir.

2. 4. 4. 2. Sahur Vakti İle İlgili Rivâyetler (2, 3 ve 4 Nolu hadisler)

Konu ile ilgili zikredilen rivâyetlere baktığımızda genel olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) imsak vaktine yakın bir zamanda sahur yaptığı ile ilgili bilgi aktarılmaktadır. Burada zikredilen rivâyetlerin bazı lafız farklılıkları olduğunu görmekteyiz. Yahyâ b. Âdem'den gelen rivâyete göre Bilâl b. Rebâh, namaz vaktini haber vermek için Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına gittiğinde, bir bardak su isteyip içtiği ve kendisine ikram ettiği, sonra da abdest almadan mescide gidip namaza durduğu zikredilmektedir. Hüseyin b. Muhammed'den gelen rivâyette de Bilâl b. Rebâh namaz vaktini haber vermek için Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına gitmiş, o esnâda Hz. Peygamber, (s.a.s) su içmiş ve kendisine de ikram edip daha sonra namaza gitmiştir. Veki''ten gelen rivâyette ise Bilâl b. Rebâh, namaz vaktini haber vermek için Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına gittiğinde, onu evinin mescidinde sahur yaparken bulmuştur. Sindî, (ö. 1257/1841) Yahyâ b. Âdem'den gelen rivâyetteki hadîsin zâhirinin, Hz. Peygamber'in, (s.a.s) fecrin doğuşundan sonra su içtiğini gösterdiğini, fakat işkâli gidermek adına bu durumun hamledilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre metinde geçen غير وضوء -abdest almadan- lafzı, Hz. Peygamber'in (s.a.s) namaz ile bir şey içme arasında abdesti tazelemeden mescide gittiği şeklinde açıklanmalıdır. Buradan yola çıkarak Hz. Peygamber'in, (s.a.s) geceleyin uyanık olup bu vakti ibadetle geçirdiği dolayısıyla abdestli olduğu açıkça anlaşılabilir. Bunun yanında Bilâl b. Rebâh'ın namaz vaktini haber vermesiyle Hz. Peygamber'in, (s.a.s) fecrin doğuşuna yakın bir vakitte sahur yaptığı, dolayısıyla vaktin darlığını göz önünde bulundurarak doğrudan mescide geçmiş olduğu da anlaşılabilir.⁸⁸¹

⁸⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 323.

2. 4. 4. 3. Kadir Gecesinin 24'ncü Gecede Gerçekleşmesi (5. Nolu Hadis)

Merfû olarak gelen bu rivâyette kadir gecesinin vakti ile ilgili bir bilgi aktarılmaktadır. Rivâyete göre Hz. Peygamber, (s.a.s) kadir gecesinin ramazan ayının yirmi dördüncü gecesinde olduğunu ifade etmiştir. Hadis kitaplarımızda söz konusu gecenin farklı günlerde olduğuyula ilgili birçok rivâyet zikredilmektedir. İbn Hacer, kadir gecesinin hangi vakitte olduğu ile ilgili kırkı aşkın görüş olduğunu belirtmiştir.⁸⁸² Bazı rivâyetlerde, kadir gecesinin ramazan ayının tamamında, bazısında, son on gününde, bazısında ise son on günün tek gecelerinde olduğu zikredilmektedir. Ancak kadir gecesinin ramazan ayının son on günün tek gecelerinde olduğu ile ilgili rivâyetlerin sıhhati daha kuvvetlidir.⁸⁸³ Buhârî ve Müslim'de geçen bir rivâyete göre Hz. Peygamber, (s.a.s) kadir gecesini ramazan ayının son on günün tek gecelerinde aranmasını tavsiye etmiştir.⁸⁸⁴ Bu rivâyetlere göre ramazan ayının son on gününe aynı değerde yaklaşmanın ve ibâdet bilincinin söz konusu günlerde canlı tutulmasının önemi anlaşılmaktadır.

Buhârî, Bilâl b. Rebâh'tan gelen benzer rivâyeti, İbn Abbâs kanalıyla Muallak⁸⁸⁵ olarak rivâyet etmiştir.⁸⁸⁶ Mizzî, (ö. 742/1341) bu rivâyetin senedinin muallak olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449) ise senedin muttasıl olduğunu fakat rivâyetin mevkufl olarak geldiğini ifâde etmiştir.⁸⁸⁷ Rivâyete göre İbn Abbas, söz konusu gecede uyuyor iken kadir gecesinin o gün olduğu haberini almıştır. Uykudan kalkıp Hz. Peygamber'in (s.a.s) ne yaptığını öğrenemeye gittiğinde ise onun geceyi namaz kılarak geçirdiğini görmüştür. Daha sonra o gecenin yirmi dördüncü gece olduğuna kanaat getirmiştir.⁸⁸⁸ İbn Hacer, bu rivâyeti tekli gecelerle ilgili olan diğer rivâyetlerle birlikte değerlendirmiştir. Ona göre yirmidördüncü gece sayısal olarak bir sonraki aya itibarla değerlendirilmelidir. Buna

⁸⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 262.

⁸⁸³ Kadir Paksoy, *Rivâyetler Işığında Kadir Gecesi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 27, Ocak-Haziran 2012, s. 24 vd.

⁸⁸⁴ Buhârî, "Ezân", 10, hadis no: 813; Müslim, "Sıyam", 13, hadis no: 1165.

⁸⁸⁵ Muallak: senedinin baş tarafından bir veya sırasıyla daha fazla râvînin atlanarak önceki râvîden rivâyet edilmiş olan hadîs için kullanılan terimdir (Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 102).

⁸⁸⁶ Buhârî, *Fadlu leyleti'l-kadr*, 32, hadis no: 2022.

⁸⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 262.

⁸⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 262.

göre söz konusu gece ramazan ayının sonundan geriye doğru sayılarak hesaplanmalıdır. Geriye doğru sayıldığı takdirde ise yedinci gece yirmidördüncü geceye tekabül etmektedir. Dolayısıyla İbn Abbâs, kadir gecesinin vaktini kalan yedi gecenin ilki olarak kastetmiş olmalıdır ki bu gece de yirmidördüncü geceye tekabül etmektedir.⁸⁸⁹ Mâlikiler Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyeti zikredip kadir gecesi için belirlenen bu vaktin mümkün olabileceğini belirtmişlerdir.⁸⁹⁰ İbn Kudâme'nin *el-Muğnî* adlı eserinde söz konusu rivâyetin başka bir rivâyetle⁸⁹¹ desteklendiği görülmektedir.⁸⁹² Rivâyete göre Hz. Peygamber, (s.a.s) kadir gecesi vaktinin ramazan ayının son yedisindeki ilk gece olduğunu ifade etmiştir. Bazı sahâbîlerin de söz konusu geceyi tesbit ederlerken ayın sonunu baz alarak hareket ettikleri zikredilmektedir.⁸⁹³ Bu şekilde bir yöntemle hareket ederek kadir gecesinin yirmi dördüncü gece olduğu ile ilgili rivâyetin mümkün, muhtevasının ise problemlili olmadığı anlaşılmaktadır.

Bazı âlimler, kadir gecesinin belli bir gün olarak zikredilmemesini, o geceyi ihya etmek ve son on günü, itaat ve ibadetle geçirmeye sevk etmek şeklinde değerlendirmişlerdir. Bunun yanında bu belirsizliğin, söz konusu gecede ifrat ve tefritin önüne geçmesini sağladığı da yapılan değerlendirmeler arasındadır.⁸⁹⁴

Bilâl b. Rebâh'tan gelen söz konusu rivâyet sened bakımından zayıf kabul edilmiştir. Ancak bu rivâyet, başka senedlerle gelen varyantlarla birlikte değerlendirildiğinde hem sened hem de muhteva açısından sahih olduğu anlaşılabilir. Ayrıca İbn Hacer, sened bakımından herhangi bir probleminin bulunmadığı bu rivâyeti tekli gecelere hamlederek de bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu bilgilerden yola çıkarak söz konusu rivâyetin muhteva açısından herhangi bir probleminin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

⁸⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, IV, 262.

⁸⁹⁰ İbn Abdulber, *el-Temhîd*, II, 205.

⁸⁹¹ Buhârî, *Fadlu leyleti'l-kadr*, 32, hadis no: 2021.

⁸⁹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 183.

⁸⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 183 vd.

⁸⁹⁴ Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Bekrî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut tsz, XXXII, 28 vd.

2. 5. Bilâl b. Rebâh'ın Kütüb-i Sitte'deki Rivâyetleri

Bilâl b. Rebâh'a âit *Müsned*'deki 41 rivâyeti isnad ve metin açısından incelemiş bulunmaktayız. Onun rivâyetlerinin temel hadis kaynaklarında tesbit edilip aynı çatı altında toplanmasının faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu başlıkta ise onun Kütüb-i Sittedeki tesbit edebildiğimiz rivâyetlerinin sadece şemasını vermekle yetineceğiz.

2. 5. 1. Sahîhayn'daki Rivâyetleri

BUHÂRÎ	MÜSLİM
“Ezan”, 10 Hadis No: 633	“Tahâret”, 2 Hadis No: 275
“Salât”, 8 Hadis No: 397,468,504,505,506	“Salât”, 4 Hadis No: 387,503
“Teheccüd”, 19 Hadis No: 1171	“Hac”, 15 Hadis No: 1329
“Megâzî”, 64 Hadis No: 4289,4400,4470	
“Cihad ve's-Siyer”, 56 HadisNo:2988	
“Hac”, 25 Hadis No: 1598	
“Ashabu'n-Nebî” Hadis No: 3755	

2. 5. 2. Sünen-i Erbaa’’daki Rivâyetleri

EBÛ DÂVUD	TİRMİZÎ
‘‘Tahâret’’, 1 Hadis No: 153	‘‘Tahâret’’, 1 Hadis No: 101
‘‘Salât’’, 2 Hadis No: 519.520.534	‘‘Salât’’, 2 Hadis No: 197.198
‘‘Salât’’, 2 Hadis No: 927.937.1257	‘‘Salât’’, 2 Hadis No: 368,827
‘‘Menasik’’, 11 Hadis No: 2023	‘‘Hac’’, 7 Hadis No: 874
‘‘Haraç’’, 19 Hadis No: 3055	NESÂÎ
‘‘Tahâret’’, 1 Hadis No: 153	‘‘Tahâret’’, 1 Hadis No: 104,105,106,120,122,123,124,126
‘‘Salât’’, 2 Hadis No: 519,520,534	‘‘Ezan’’, 7 Hadis No: 643,649
‘‘Salât’’, 2 Hadis No: 927,937,1257	‘‘Salât’’, 2 Hadis No: 1625
‘‘Menasik’’, 11 Hadis No: 2023	‘‘Zînet’’, 48 Hadis No: 5378
‘‘Haraç’’, 19 Hadis No: 3055	‘‘Zînet’’, 52 Hadis No: 9741

İBN MACE	“Sıyâm”, 5 Hadis No: 3144
“Tahâret”, 1 Hadis No: 561	“Menasik”, 24 Hadis No: 2905,2906,2907,2908
“Ezan”, 3 Hadis No: 711,715,716	“Menasik”, 8 Hadis No: 3876,3877
“Menasik”, 25 Hadis No: 3024.3063	“Kible”, 9 Hadis No: 749
	“Sıyâm”, 5 Hadis No: 3144
	“Mesacid”, 8 Hadis No: 692

Bilâl b. Rebâh’ın Kütüb-i Sitte’deki rivâyetlerine baktığımız zaman genel olarak rivâyetlerin; Tahâret, Ezan, Salat, Oruç, Hac, Haraç, Cihad ve's-Siyer, Megâzî, Zînet ve Mesacîd gibi konulardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Buna göre Bilâl b. Rebâh’dan gelen rivâyetlerin büyük çoğunluğunun fıkıh konuları ile ilgili olduğunu söylememiz mümkündür. Bu konular arasında özellikle Taharet ve Salat ile ilgili rivâyetlerin dikkat çektiği görülmektedir. Şüphesiz bunda da Bilâl b. Rebâh’ın Hz. Peygamber ile (s.a.s) olan yakınlığının belirleyici olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Araştırmamızda Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i çerçevesinde Bilâl b. Rebâh'ın rivâyetlerini değerlendirdik. İbn Hanbel'in hayatını incelerken onunla ilgili bazı hususları tesbit ettik. İbn Hanbel'in nesebi Hz. İsmâil'e uzanmaktadır. Bağdat'ta doğup yetişmiş, ilim hayatı da orada başlamıştır. O hadis ilminde otorite bir şahsiyettir. Onun bu özelliği kitabına aldığı hadisleri bir filtreden geçirdiğini rivâyetleri ve hadis râvilerini kendi şartlarına uygun bir şekilde tenkide tabî tuttuğunu göstermektedir. O, kendisi gibi hadis tenkitçilerince yalancılıkla itham edilen râvilerden rivâyet etmeye yanaşmamıştır. Bununla beraber yalancılıkla itham edilmemiş zahir yönleriyle kötü bir eleştiriye uğramayan salih insanlardan rivâyet etmeyi de uygun görmüştür. İbn Hanbel'in bu yönü onun kitabına zayıf hadisler aldığı düşüncesini getirebilir. Ancak İbn Hanbel, bu râvilerin rivâyetlerini ele alırken başka bir yolla hadisi tekrar rivâyet etme ihtimalini göz önünde bulundurmuştur. *Müsned*'deki birtakım zayıf rivâyetlerin bulunması da bununla ilgilidir. Onun zayıf sayılan bazı konularla ilgili rivâyetleri bugünkü şartlarda hasen ve garip derecesindedir.

Hadis edebiyatındaki sahebe isimlerine göre düzenlenmiş müsned türü eserlerin önemli bir yeri vardır. Bu tür eserlerin önemini ise hadis ilmiyle alakalı birçok bilgiyi içermesi, merfû hadis içerikli olması, sahâbî ismine göre dizayn edilip onlara ait bir rivâyeti tahrir etme gibi kolaylıkları sağlamasından anlamaktayız. Müsnedlerin oluşturulmasındaki belirleyici durumlara baktığımızda ise H. II. ve III. asırda oluşan itikadi ve siyasi birtakım oluşumlar, rey ve içtihad ehline cevap verme çabaları, konu bazlı hadis tasnifine karşı bazı muhaddislerin duyduğu kaygılar gibi faktörler ortaya çıkmaktadır. Araştırmamızda Müsned türü eserleri tanıtırken İbn Hanbel'in eserini yakından inceleme imkânı bulduk. O, meşhur eserine aldığı hadislerin büyük çoğunluğunu hicrî III. asrın ilk çeyreğinde biraraya getirmiştir. *Müsnedi*, yaklaşık 750.000 rivâyet arasından kendi şartlarına uygun hadisleri seçmek suretiyle oluşturmuştur. Eserini telif etmesindeki gayesi ise şartlarına uygun sahih ve merfû hadisleri bir araya getirmek ve mevcut itikâdî problemler altında cereyan eden tartışmalara cevap vermektir. *Müsned*'teki rivâyetlerin bir kısmı İbn Hanbel'in oğlu Abdullah'a bir kısmı da Ebu Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î'ye (ö. 368/978) aittir.

Araştırmamızda *Müsned* çatısı altında Bilâl b. Rebâh'ın rivâyetlerini ele alırken onun hayatına dair önemli hususları ortaya çıkardık. Bilâl b. Rebâh savaş için Yemen'den hizmetli olarak gelip daha sonra Mekke'de kalmış Habeşli bir ailedendir. Müslüman olduğu ilk yıllara kadar köle olarak yaşamıştır. Kimin kölesi olduğunda ise bir belirsizlik vardır. Ümeyye b. Halef'in kölesi olmakla meşhur olan Bilâl b. Rebâh, birçok kişiye ait olduğu zikredilmektedir. Kaynaklarda Abdullah b. Cüd'ân'ın hizmetlisi olarak geçen Bilâl b. Rebâh, putlara yaptığı muameleden dolayı cezalandırılmak için Ümeyye b. Halef'e verilmiştir. Medineye hicret ettikten sonra kendisine müezzinlik görevi verilmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatına kadar orada kalmıştır. Daha sonra ise Şam'a göç etmiştir.

Bilâl b. Rebâh'ın Hz. Peygamber'e (s.a.s) yakınlığı yönüyle hadis ilmindeki konumu önemlidir. Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) onun beyanına başvurarak birçok rivâyete açıklık getirmiş olması, onun hadis rivâyetinde kendisine danışılan birisi olduğunu göstermektedir. Bilâl b. Rebâh'tan birçok muhadramla birlikte Saîd b. Müseyyeb, (ö. 94/713) Urve b. Zübeyr, (ö. 94/713) Hasan el-Basrî, (ö. 110/728) Ata b. Ebî Rebâh, (ö. 114/732) gibi önemli fakihler hadis rivâyet etmiştir. Ayrıca eşi Hind el-Havlâniye ve Fâtıma bint Hüseyin gibi kadın râviler de kendisinden rivâyette bulunmuştur. Araştırmamız neticesinde Bilâl b. Rebâh'tan hadis rivâyet edenler arasında 28 sahâbî, 10 muhadramun ve 33 tâbiünden olmak üzere 71 kişiyi tesbit ettik. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi beldelerden birçok sayıda mevâli de tesbit ettiğimiz detaylar arasındadır.

Araştırmamızda *Müsned*'de bulunan Hadîs-u Bilâl başlığı altındaki rivâyetleri ele alıp Bilâl b. Rebâh'a nisbet edilen rivâyetleri konularına göre tasnif ettik. İbn Hanbel'in hadisleri eserine alırken tahammül yollarının en sağlamı olan sema yolunu kullanmış olduğunu gördük. Onun, Hadîs-u Bilâl başlığı altındaki hadislerin senesinde bulunan Osman b. Sa'd, Ebû Abdullah, Ebû Abdurrahmân, Ebû'l-Verd b. Semâme, Amr b. Mirdâs ve bir râvinin mübhem olması dışında genel olarak râvilerin sika olduklarını gördük. Araştırmamızda rivâyetlerin genel olarak temizlik, ezân, namaz, oruç, gibi ahkâm konularıyla ilgili olduğunu ortaya çıkardık. İlgili bölümlerde senetleri biraraya getirerek şema oluşturduk. Rivâyetleri, lafız farklılıklarını göz önünde bulundurarak genel bir değerlendirmeye tâbi tuttuk. Farklı konudaki rivâyetleri kendi başlıkları altında, aynı konudaki rivâyetleri ise toplu

olarak değerlendirdik. İncelediğimiz rivâyetlerde عن بلال lafzı doğrudan 23 yerde geçmektedir. Diğer 18 rivâyetin Bilâl b. Rebâh'a isnâdı, genel olarak قال بلال veya قال بلال/سألت/قلتُ بلالا قال şeklinde geldiğini gördük. Rivâyetler, Bilâl b. Rebâh'ın bazen Hz. Peygamber'in (s.a.s) yaptığı fiili, bazen söylediği sözü, bazen de Hz. Peygamber'e (s.a.s) merfû olarak isnad etmek suretiyle kendi ağzından aktarılmıştır. Bilâl b. Rebâh'tan gelen 41 rivâyetin 10'u kavli, 39'u ise fiilî rivâyetlerdir. Bu rivâyetlerin hadis usûlü açısından tümünün Hz. Peygamber'e (s.a.s) isnadının merfû olduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca tesbit edebildiğimiz kadarıyla Bilâl b. Rebâh'a âit kütüb-ü sitte'de bulunan rivâyetlerin dağılımını da sağladık. Değerlendirme yaparken rivâyetlerin metnine yönelik hükümler konusuna girmeksizin, mevcut isnadların hükmüne ve muhteva tenkidine dâir bir yöntem izledik. İsnâdların hükmünü değerlendirme neticesinde; bunlardan 20'sinin sahih, 4'nün kavî, 3'nün hasen, 14'nün ise zayıf olduğu sonucuna ulaştık. İsnâdı sahih olan rivâyetlerin 8'i Tahâret, 11'i Salât, 1'i ise Savm bölümünde bulunmaktadır. Kavî olan rivâyetlerin 4'ü Tahâret bölümünde, Hasen olan 3 rivâyet ise Salât bölümünde bulunmaktadır. Zayıf olan rivâyetlerin 2'si Tahâret, 3'ü Ezân, 4'ü Salât, 4'ü Savm ve 1'i ise Menâkıb bölümünde bulunmaktadır. Senenetteki kopukluk açısından yaptığımız inceleme neticesinde 9 rivâyetin munkatı' olduğu sonucuna vardık. Bu rivâyetlerin 3'ü Ezân, 3'ü Salât ve diğer 3'ü de Savm bölümünde olduğunu tesbit ettik. Ayrıca söz konusu rivâyetleri muhteva açısından değerlendirip fikhî hükümlerde delil olarak kullanılıp kullanılmadığını inceledik. İncelediğimiz başlıca rivâyetler ise; mest ve sarık üzerine meshetme, sabah ezanında yapılan tesvîb, fatiha sûresinden sonra âmin denmesi, sabah namazının geç vakitte kılınması, namaz kılınması mekruh olan vakit, namazda olan birisinin selam alması, hacamat yapan ve yaptıranın orucunun bozulması gibi rivâyetlerdir. Yaptığımız bu inceleme neticesinde Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlerin muhteva açısından sahih olduğu sonucuna ulaştık. Sened açısından problemliler olarak görünen rivâyetlerin ise diğer hadis kaynaklarında muttasıl olarak rivâyet edildiğini tesbit ettik. Bu rivâyetlerin çoğunun sıhhat durumu ise kuvvetli görünmektedir. Bilâl b. Rebâh'tan gelen rivâyetlerin fikhî hükme etkisini inceleme sonucu bu rivâyetlerin büyük çoğunluğunun fikhî hükümlerde delil olarak kullanılmış olduğunu gördük.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel; *Zevâidü abdillah b. ahmed fi'l-müsned*, thk. Âmir Hasan Sabri Abdullah, Dâru'l-Beşâiri'l-Îslâmiyye, Beyrut, 1990.

Abdü'l-Mevcûd, Abdi'l-Hâfız; “Bilâl b. Rebâh”, *Mecelletü'l-Ezher*, Cilt: XXXIV, Kahire 1962, s. 473.

Abdurraûf, Muhammed; “Ahmed b. Hanbel'in Müsened'i”, Çev. Mücteba Uğur, *Diyanet Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 1, Ankara 1975, ss. 21-33.

Abdurrezzâk, Ebû Bekîr es-Sanânî; *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Mektebetü'l-Îslâmî, I-XI, Beyrut 1403.

Ahmed b. Hanbel; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-İ'lel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs, Dâru's-Selefiyye, Hindistan 1988.

_____; *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vdğ., Mektebetü'r-Risâle, I-XXXXV, Beyrut 2001.

Alâî, Salâhuddîn Ebû Saîd Halîl; *Câmiu't-tahsil fi ahkâmi'l-merâsil*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1986.

_____, *el-Muhteliîn*, thk. Ali Abdulbâsit Mezîd, Mektebetü'l-Hanecî, Kâhire 1414.

Alâuddîn, Ebû Abdullah el-Mısrî; *İkmâlu tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhamed, I-XII, yy., ysz 1422.

Ali, Cevâd; *el-Mufasssal fi târihi'l-arab kable'l-islâm*, Dâru's-Sâkî, I-XX, ysz 2001.

Alkan, Arif; *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1997, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Âşûb, Muhammed b. Ali b. Şehr; *Menâkibu âli b. ebî tâlib*, Mektebetü'l-Haydariye, Necef tsz.

Ateş, Ali Osman; “Ebû Kilâbe el-Cermî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, ss. 176-177.

Aycan, İrfan; “Urve b. Zübeyr”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXXII, TDV Yay., İstanbul 2012, ss. 183-185.

Aydın, M. Akif, “Aile”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, TDV Yay., İstanbul 1989, ss. 197-198.

Aydınlı, Abdullah; *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987.

_____, İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIX, TDV Yay., İstanbul 1999, ss. 435-436.

Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesu'd; *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaud, Mektebetü'l-İslâmî, I-XV, Beyrut 1983.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya; *Ensâbü'l-eşraf*, Dâru'l-Meârif, Mısır 1959.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed B. Huseyn El-Horasânî; *Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye I-X, Beyrut 2003.

Bezzar, Ebû Bekir Ahmed b. Amr; *Müsned*, thk. Mahfuz er-Rahmân, Adil b. Sa'd, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, I-XVIII, Medine 2009.

Bilgen, Osman; Muhadramların Hadis İlmindeki Yeri, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, Diyarbakır 2015, s. 309 vd.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl Ebu Abdillâh el-Cûfî; *Câmiu'l-Musnedi's-sahîh el-muhtasar min umûri Rasûlillah* thk. Muammed Züheyr b. Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, I-IX, Dimeşk 1422.

_____; *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdulmuûd Han, Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmânî, I-VIII, ysz tsz.

Cemâluddîn, el-Hanbelî Yusuf b. Hasan b. Ahmed, *Bahru'd-dem fî men tekelleme fîhi el-imâm ahmed bimedh ev zem*, thk. Abdurrahmân es-Sûveyfî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413.

Önkâl, Ahmet; “Cumah” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt VIII, TDV Yay., İstanbul 1993, s. 93.

Cerrahoğlu, İsmail; “Ata b. Ebî Rebâh”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt IV, TDV Yay., İstanbul 1991, ss. 35-36.

Coşkun, Selçuk; *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV Yay., İstanbul 2014.

Cürcânî, Es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed; *Kitâbu't-Ta'rîfât*, İstanbul, tsz.

Çakan, İsmail Lütfî; *Hadis Edebiyatı*, İFAV, İstanbul 2018.

Çetin, Abdurrahman; “Ezan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, TDV Yay., İstanbul 1995, ss. 43-45.

Çubukçu, Asri; “Fâtıma bint Hüseyin”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, TDV Yay., İstanbul 1995, ss. 226-227.

Dârakutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed; *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Abdurrahîm Muhammed el-Kaşkarî, yy., I-III, ysz 1404.

_____; *Sünenü'd-dârakutnî*, thk. Şuayb el-Arnaud, vdğ., Müessesetü'r-Risâle, I-V, Beyrut 2004.

_____; *el-İlelu'l-vâridetu fî'l-ehâdisi'n-nebeviyyeti*, thk. Mahfûz Rahmân Zeynullah es-Selefî, Dâru't-Tayyibe, I-XV, Riyâd 1405.

Demircan, Adnan; “Şeybân”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXIX, TDV Yay., İstanbul 2010, s. 37.

Ebu Avâne, Ya'kûb b. İshâk; *Müstahrecu ebû avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, I-V, Beyrut 1998.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşâ's es-Sicistânî; *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV, Beyrut tsz.

Ebu'l-Fidâ, İmadüddîn İsmâil; *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trz.

Ebu Mûsâ el-Medînî; *Hasaisü'l-müsned*, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1410.

Ebû Ya'lâ, Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin; *Tabakâtu'l-hanâbile*, Riyad, 1999.

Efendioğlu, Mehmet; "Sahâbe", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXV, TDV Yay., İstanbul 2008, ss. 491-500.

Erdoğan, Mehmet; "Mesh" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIX, TDV Yay., Ankara 2004, ss. 301-303.

Erul, Bünyamin; "Hicri İkinci Asırda Rivâyet Uslûbu", *AÜİFD*, Cilt: XLIII, Sayı: 1, Ankara 2002, ss. 27-61.

_____ ; "Mesruk b. Ecda", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIX, TDV Yay., Ankara 2004, ss. 336-337.

Ezrakî, Ebû Velîd Muhammed b. Abdullah; *Ahbâru Mekke vemâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdî Sâlih, Dâru'l-Endelüs, I-II, Beyrut tsz.

Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk; *Ahbâru mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsuhû*, thk. Abdulmelik Abdullah Düheys, Dâru Hıdr, I-VI, Beyrut 1414.

Fayda, Mustafa; "Bilâl-i Habeşî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI, TDV Yay., İstanbul 1991, ss. 152-153.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfyan el-Fesevî; *Kitâbü'l- ma'rife ve't-târîh*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, I-III, yy., Beyrut 1401.

Firûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed; *Beşâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut tsz.

Goldziher; Muhammedanische Studien, Theil 1-2. Halie 1889-90. Çev. *Etudes sur la tradition islamiqu*. Extraites du tome II des *Muhammedanische Studien*. Traduites par le:on Bercher. Paris 1952.

Hâkim, en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh; *Müstedrek ale's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübî'l-İmiyye, I- IV, Beyrut 1990.

_____ ; *Ma`rifetu ulûmi'l-hadis*, thk. Seyyid Mu`zam Hüseyin, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1977.

Hamevî, Yâkût b. Abdullâh; *Mu`cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, I-V, Beyrut 1993.

Hamidullah, Muhammed; *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul tsz.

Hattâbî, Ebû Süleyman Muhammed b. İbrâhim; *Meâlimu's-sünen şerhu süneni ebî dâvud*, Matbaa'tü'l-İlmiyye, I-IV, Haleb 1932.

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, el-Bağdâdî; *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübî'l-İmiyye, I-XXIV, Beyrut 1997.

_____ ; *el-Kifaye fi ilmi'r-rivâye*, thk. İbrâhim Hamdi el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine trz.

Hatîb; Muhammed b. Accâc b. Muhammed el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1980.

Hatiboğlu, İbrâhim; "Müsned", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXII, TDV Yay., İstanbul 2006, ss. 99-101.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûreddîn Ali b. Ebû Bekir; *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Hüsâmuddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, I-X, Kahire 1994.

Muhammed; (ö. 1345/1927) Çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul 1974.

Humeydî, Ebû Bekir Abdullâh b. Zübeyr; *Müsnedu Humeydî*, thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî, Dâru's-Sakâ, I-II, Dimeşk 1996.

Güler, Zekeriya; ‘‘Kays b. Ebû Hâzim’’, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXV, TDV Yay., Ankara 2002, s. 92.

Ğâmidî, Muhammed b. Ali b. Sâlih; *Men büşşira bi’l-cenneti min ğayri’l-aşera*, Meberratü’l-Âl ve’l-Ashâb, Kuveyt 2010.

Irâkî, Ebu’l-Fadl Abdurrahîm İbnü’l-Hüseyn; thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1988.

_____; *et-Takyîd ve’l-îdâh şerhu mukaddimeti ibni’s-salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü’s-Selefiyye, Medîne 1969.

Itr, Nureddin; *Menhecü’n-nakd fî ulûmi’l-hadis*, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 2017.

İbn Abdulber, Ebû Yusuf b. Abdullah b. Muhammed; (ö. 463/1070) *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Ceyl, I-IV, Beyrut 1992.

_____; *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-IX, Beyrut 1421.

_____; *et-Temhîd limâ fî’l-muvatta mine’l-meânî ve’l-esânîd*, thk. Muhammed Abdulkebir el-Bekrî, Vizâratu Umûmi’l-Evkâf Ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, I-XXIV, Mağrib 1387.

İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürcânî; *el-Kâmil fî’d-duafâi’r-ricâl*, thk. Abdulfettah Ebû Sinne, el-Kütübü’l-İlmiyye, I-IX, Beyrut 1997.

İbnü’l-Adîm, Ebu’l-Kâsım Kemâleddîn Ömer b. Ahmed; *Buğyetü’t-taleb fî târihi haleb*, Müessesetü’l-Belâğ, Dimeşk 1408.

İbn Asâkir, Ebi’l Kâsım Ali b. Hasan; *Târihu dimeşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Amrevî, I-LXX, Dâru’l-Fikr, ysz 1414.

İbn Bâz, Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz; *Mecmûu’ fetâvâ*, yy., I-XXX, ysz, tsz.

İbnu'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali en-Neysâbü'rî; *el-Muntekâ mine's-süneni'l-müsnedeti*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Müessesetü'l-Kitâbi's-Sekafiyye, Beyrut 1408.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferc Abdurrahman b. Ali; *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut 1406.

İbn Ebî Âsım, Ahmed b. Amr eş-Şeybânî; *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed, Dâru'r-Râye, I-VI, Riyad 1991.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim; (ö. 235/849) *Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yusuf, Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyâd 1409.

İbn Ebî Hâtım, Abdurrahman b. Ebî Hâtım er-Râzî; *el-Cerh ve't-ta'dil*, I-IX, Beyrut Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 1952.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed el-Cezerî; *el-Kâmil fi't-târih*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-X, Beyrut 1997.

_____; *el-Lübâb fi't-tehzîbi'l-ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrut trz.

_____; *Üsdü'l-Ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdulmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, ysz 1994.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî; *Fethu'l-bârî şerhu sahihi buhârî*, tlk. Abdulaziz b. Abdullah, Dâru'l-Ma'rife, I-XIII, Beyrut 1379.

_____; *el-İsâbe fi't-temyîzi's-sahâbe* nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415.

_____; *Nüzhetü'n-nazar fi't-tavdîhi Nühbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nûreddin Itr, Matbaatü's-Sabah, Dimeşk 2000.

_____; *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986.

_____; *Ta'rîfu ehl-i takdis bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*, Mektebetü'l-Menâr, Umman, 1403.

_____; *Tehzîbu't-tehzîb*, Matbaatü Zâireti'l-Meârif, I-XII, Hindistan 1326.

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed; (ö. 681/1282) *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, nşr. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, I-VII, Beyrut 1994.

İbn Hayr, Ebubekir Muhammed el-İşbîlî; *Fihrist*, thk. Muhammed Fuad Mansur, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419.

İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî; *Esmâu's-sahâbe vemâ li külli vâhidin minhum mine'l-aded*, thk. Musa'd Abdulmecid es-Sa'denî, el-Mektebetü's-Sâî, Riyâd tsz.

İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmet b. et-Teymî; *el-İhsân fî takrîbi sahihi ibni hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaud, Müessesetü'r-Risâle, I-XVIII, Beyrut 1988.

_____; *Meşâhiru ulemâi'l-emsâr ve e'lâmi fukehâi'l-ektâr*, Dâru'l-Vefa, Mısır 1991.

_____; *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrâhim Zâyid, Dâru'l-Va'y, I-III, Haleb 1396.

_____; *es-Sikât*, Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniye, I-IX, Haydarâbad 1973.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûbi'l-Himyerî; *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, vdğ., Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, ysz 1955.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk en-Neysâbûrî; *Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-IV, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut tsz.

İbn İshâk, Muhammed b. İshak b. Yesar; *Sîretu ibni ishâk*, thk. Süheyl Zekâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978.

İbn Kâni', Ebû Hüseyin Abdalbâkî el-Emevî; *Mu'cemu's-sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim, Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, I-III, Medine 1418.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ ed-Dımeşkî; *el-Bidaye ve'n-nihaye*, Dâru'l-Fikir, I-XIV, ysz 1407.

_____; *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1976.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed; *el-Muğnî*, Mektebetü'l-Kâhire, I-X, ysz 1388.

İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî; *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, I-II, ysz tsz.

İbn Maîn, Ebu Zekeriyya Yahya b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî; *Târîhu ibn maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nur, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, I-IV, Mekke 1979.

İbn Mansur, İshak b. İbrâhim Ebû Yakub el-Mervezî; *Mesâilu'l-imam Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Raheveyh*, thk. Ebu'l-Hüseyin Hâlid yy., Riyad 2004.

İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk el-Abdî; *Fethu'l-bâbi fi'l-künâ ve'l-elkâb*, thk. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Fârayânî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1996.

İbnu'n-Nedim, Ebu'l-Ferc Muhammed b. İshak el-Bağdâdî; *Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1417.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed; *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Dâru'l-Hadîs, I-IV, Kâhire 1425.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1990.

_____; *Sıyânetü sahîhi müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve humâyetühû mine'l-iskât ve'ssakat* thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkâdir, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1408.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman; eş-Şehrazûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nurettin Itr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1988.

İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî; *Târîhu esmâi'd-duâfâ ve'l-kezzâbîn* thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, yy., ysz 1409.

İbn Teymiyye, İbn Hufeyd, Ahmed b. Teymiyye; *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi's-şîati'l-kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, I-IX, ysz 1986.

İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah; *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehl-i'l-ilm ve'l-hadis ve mine'd-duâfâi ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdulalîm Abdulazîm, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1405.

İştihardî, Muhammed Muhammedâ; *Sîmâ bilal habeşâ*, tlk. Seyyîd Ebu'l-kâsım, Dîbâcî, Kum 1347.

Kalender, Ruhi; "Ruh Hastalıkları Tedavisinde Mûsikî", *AÜİFD*, Cilt: XXXI, Sayı: 1, Ankara 1989, ss. 271-281.

Kallek, Cengiz; "Fukahâ-yi Seb'a", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIII, TDV Yay., İstanbul 1996, s. 214.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf; *Hayâtü's-Sahabe*, Çev. Sıtkı Gülle, Divan Yayınları, I-IV, İstanbul 1990.

Kandemir, Mehmet Yaşar; "Ahmed b. Hanbel", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, TDV Yay., İstanbul 1989, ss. 82-87.

_____ ; "Bakî b. Mahled", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt IV, TDV Yay., İstanbul 1991, s. 54.

_____ ; " Saîd b. Müseyyeb", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXV, TDV Yay., İstanbul 2008, ss. 563-564.

Karacabey, Salih; *Hadis Tenkidi*, Emin Yay., Bursa 2016.

Karataş, Mustafa; *Hadislerin Artması ve Sayısı*, İşaret Yayınları, İstanbul 2006.

Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî; *İrşâdu's-sârî li şerhi sahihi'l-buhârî*, Matbaatü'l-Kübrâ El-Emîriyye, I-X, Mısır 1323.

Kattân, Mennâ'; *Mebâhis fî ulûmi'l-hadîs*, Çev. Nurullah Agitoğlu, Nidâ Yayınları, İstanbul 2005.

Keleş, Ahmet; *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, Fecr Yay., Ankara 2017.

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer; (ö. 1345/1962) Hz. Peygamberin Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar, Çev. Ahmet Özel, et-Terâtibu'l-İdâriyye, I-III, İstanbul 1990.

_____ ; *er-Risâletu'l-mustatrafe*, thk. Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiye, Beyrut 2000.

Koca, Ferhat; "İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi" Ankara Okulu yayınları, Ankara, 2002.

Koca, Fatih; Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Müezzinleri, *AÜİFD*, Cilt: XXXXXII, Sayı: 2, Ankara 2011, ss. 291-310.

Koçkuzu, Ali Osman; "Ebû Tufeyl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, ss. 346.

Koçyiğit, Talat; *Hadis Istılahları*, AÜİFY, Ankara 1980.

_____ ; *Hadis Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1977.

Köse, Saffet; "Esved b. Yezîd", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XI, TDV Yay., İstanbul 1995, ss. 441-442.

Laoust, H.; "Ahmet İbn Hanbel", Çev. İsmet Kayaoğlu, *Diyanet Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, Ankara 1977, s. 18 vd.

Mevsilî, Abdullah b. mahmud el-Mevsilî el-Hanefî; (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, thk. Mahmûd Adnân Dervîş, Dâru'l-Erkam, I-II, Beyrut tsz.

Mizzî, Cemâlüddin Ebû'l-Haccâc Yusuf; *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risâle, I-XXXV, Beyrut 1980.

_____; *Tuhfetu'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etrâf*, thk. Abdussamed Şerifuddîn, El-Mektebetü'l-İslâmî ve'd-Dâru'l-Kayyime, I-XIII, ysz 1983.

Mübârekpûrî, Abdusselâm; *Sîretü'l-imâmi'l-buhârî*, *Arapçaya Çev.* Abdulalîm b. Abdulazîm el-Bestevî, Dâru'l-'Alemlî'l-Fevâid, Mekke 1422.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, el-Kuşeyrî en-Neysabûrî; (261/874) *el-Müsnedi's-Sahihî'l-Muhtasar binakli'l-adli ilâ Rasûlillâh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I-V, Beyrut tsz.

Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb; (ö. 303/915) *Sünenü'l-kübrâ*, thk. Şuayb el-Arnaud Müessesetü'r-Risâle, I-X, Beyrut 2001.

_____; *Sünenü'n-nesâî*, thk. Hasan Abdulmunîm Şelbî, Müessesetü'r-Risâle, I-X, Beyrut 2001.

_____; *ed-Duâfâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrâhim Zâyid, Dâru'l-Vai', Haleb 1396.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyya Yahya; *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut tsz.

Nuveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvahhâb; *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, I-XXXIII, Kahire 1423.

Önkal, Ahmet, vdğ; *Hz. Peygamberin İzinde*, DİB Yayınları, Ankara 2015.

Öz, Mustafa; "Muhammed b. Hanefiyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXX, TDV Yay., İstanbul 2005, ss. 537-539.

Özen, Şükrü; "Kâdî Şüreyh", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIV, TDV Yay., İstanbul 2001, ss. 119-121.

Özçelik, Fikret; ‘‘Farklı Fıkhî Hükümlerin Tezahüründe Hadislerin Rolü, Gaylân B. - Seleme Rivâyeti Örneği’’, *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 3 (25) Mardin 2019, ss. 1112-1131.

_____; *İbn Hâtım er-Râzî ve Cerh ve Ta’dildeki Metodu*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2017. (Yayımlanmamış Doktora tezi)

Aras, M. Özgü; ‘‘Ebû Bekir b. Abdurrahman’’, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 109.

Özpinar, Ömer; *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.

Polat, Salahattin, vdğ.; *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, İFAV, İstanbul 2017.

_____; *Hadis Araştırmaları*, İklim Yayınları, Kayseri 2017.

Râmehurmuzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman; *el-muhaddisu’l-fâsil beyne’r-râvî ve’l-vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1404.

Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârun; *Müsnedü rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, I-II, Kahire 1416.

Sâ’âtî, Ahmed Abdurrahman el-Benna; *Fethu’r-rabbânî li tertibi müsnedi imam Ahmed b. Hanbel eş-şeybânî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, I-XIV, ysz tsz, 1358.

Sahhâr, A.Cûde; *Peygamberimizin Müezzini Hz. Bilâl-i Habeşî*, Çev. Mustafa Runyun, İstanbul, 1967.

Sandıkçı, Kemal; ‘‘Ebû Ümâme’’, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 251.

Sebt b. el-Acemî, Burhaneddîn el-Halebî Ebû’l-Vefâ İbrahim b. Muhammed; *el-İhtibât bimen rumiye mine’r-ruvât bi’l-ihtilât*, thk. Alâuddîn Ali Rıza, Dâru’l-Hadîs, Kâhire 1988.

Sehâvî; *el-Fahru'l-mütevâlî fî men intesebe li'n-nebiyyi mine'l-hidemi ve'l-mevâlî*, thk. Meşhûr Hasan Mahmud Selmân, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987.

Seheranfûrî, Halîl Ahmed; *Bezlü'l-mechûd fî halli süneni ebî dâvud*, thk. Takyüddîn en-Nedvî, Merkezu's-Şeyh Ebi'l-Hasan en-Nedvî Li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, I-XIV, Hindistan 2006.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed Şemsü'l-Eimme; (ö. 483/1090) *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife I-XXX, Beyrut 1414.

Sezgin, Fuat; *Tarihü'turâsi'l-arabî*, Çev. Mahmud Fehmi Hicazî, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, Riyad 1991.

_____; *Buharinin Kaynakları*, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara 1956.

Sıddîkî, Muhammed Zübeyr; *Hadis Edebiyat Tarihi*, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yayınevi, İstanbul 1966.

Sindî, Ebu'l-Hasan es-Sindî; *Fethu'l-vedûd fî şerhi süneni ebî dâvud*, thk. Muhammed Zeki el-Havlî, Mektebetu Edvâi'l-Menâr, I-IV, Riyad 1431.

Subhî Sâlih; *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Çev. M. Yaşar Kandemir, Gaye Matbacılık, Ankara 1988.

Subkî, Tacuddîn Abdulvehhâb b. Ali; (ö.756/1355) *Tabakatu's-şafiyyeti'l-kübrâ*, nşr. Abdulfettâh Mahmud el-Huluvv M. Muhammed et-Tanahî, yy., Kahire 1964.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân eş-Şâfiî; *İsâ'fu'l-mübatta' bi ricâli'l-muvatta*, el-Mektebetü't-Ticâriye, Mısır tsz.

_____; *Tenvîru'l-halek fî imkâni ru'yeti'n-nebiyyi cehhâran ve'l-melek*, Mektebetü'l-Hakîka, İstanbul 1406.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris; (ö. 204/819) *er-Risâle*, thk. Ahmed şâkir, Mektebetü'l-Halebî, Mısır 1358.

_____; *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, I-VIII, Beyrut 1410.

Şâkir, Ahmed Muhammed; *el-Bâhisu'l-Hasîs şerhu ihtisâri ulumi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1418.

_____ ; *Talâiu'l-müsned li'l-imam ahmed b. hanbel*, Mektebetü't-Türâsi'l-İslami, Kahire tsz.

Şâşî, Ebû Saîd Heysem b Küleyb; (ö. 335/946) *Müsnedü'ş-şâşî*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, I-II, Medine 1410.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî; *Muvatta*, thk. Abdulvehab Abdullatif, Mektebetü'l-İlmiyye, ysz tsz.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed; (ö. 360/970) *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413.

_____ ; *Mu'cemu'l-evsât*, thk. Târik b. Ivedullah, Dâru'l-Haremeyn, I-X, Kahire tsz.

_____ ; *Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, I-XXV, Kâhire 1994.

Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed; (ö. 321/933) *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Âlemu'l-Kütüb, I-V, ysz 1414.

Tahhân, Mahmûd; *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd* Mektebeti'l-Meârif, Riyâd 1996.

_____ ; *Teyşîru mustalahi'l-hadîs* Mektebeti'l-Meârif, ysz 2004.

Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleyman; *Müsnedü ebî dâvud et-tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsîn, Dâru Hecr, I-IV, Mısır 1999.

Teftâzânî, Sa'duddîn Mesu'd b. Amr; (ö. 793/1391) *Şerhu't-telvîh ala't-tavdîh*, Mektebetu's-Subeyh, I-II, ysz tsz.

Tirmizî, Muhammed b. İsbâ b. Savre b. Mûsbâ; *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdalbâki, Şeriketü Mektebe ve Matbaatu Mustafa, I-V, Mısır 1395.

_____, *İlelü'l-Kebîr*, thk. Subhî Sâmirâî, Âlemü'l-Kütüb Mektebetü'l-Nahda, Beyrut 1409.

Turhan, Halil İbrahim; *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV, İstanbul 2015.

Ubeydân, Ahmed b. Hüseyin el-Ubeydân; *Bilal b. rebah el-habeşî*, Dâru'l-Kerâme, Kum 1435.

Uğur, Mücteba; *Hadis İlimler, Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara 1996.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr; (ö. 322/934) *ed-Duafâu'l-kebir*, thk. Abdulmu'tî, Emîn, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1984.

Uleymî, Mucîruddîn Abdurrahman b. Muhammed; *Enesü'l-celil bi târihi'l-kudüs ve'l-halil*, thk. Adnan Yûnus Abdülmecîd, Mektebetü Dendîs, I-II, Umman tsz.

Uludağ, Süleyman; *İslam Açısından Mûsikî ve Sema*, Uludağ Yayınları, Bursa 1992.

_____; "Hasan-ı Basrî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, TDV Yay., İstanbul 1997, ss. 291-293.

Yardım, Ali; "Ebû İdrîs el-Havlânî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, TDV Yay., İstanbul 1994, ss. 168.

Yaşaroğlu, M. Kâmil; "Vakit", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXXII, TDV Yay., İstanbul 1989, ss. 488-491.

Yücel, Ahmet; *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul 2018.

Za'ferânî, Ebû Ali Hasan Muhammed; *Müsnedü Bilâl b Rebâh Müezzin*, thk. Mecdî Fethî Seyyid, Dâru's-Sahâbe, Mısır 1989.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed; *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-Fikr, I-XX, Beyrut 1994.

Zehebî, Semseddin Muhammed b. Ahmed; *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû rivâyetun fi'l-kütübü's-sitte*, thk. Muhammed Avâme Ahmed Muhammed Nemr, Dâru'l-Kible, I-II, Cidde 1413.

_____ ; *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, I-IV, Beyrut 1963.

_____, *el-Muğni fi'd-duafâ*, thk. Nureddîn İtr, yy, I-II, ysz tsz.

_____, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaud ve Ali Ebû Zeyd, Müessesetu'r-Risâle, I-XXIV, Beyrut 1990.

_____ ; *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1998.

_____ ; *Zikru esmâi men tukullime fihi ve hüve muvessekun*, thk. Muhammed Şekûr, Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ 1406.

Ziriklî; Hayruddîn; *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim, Beyrut 1969.

ÖZGEÇMİŞ

1987’de Ağrı’nın Doğubeyazıt İlçesi’ne bağlı Kazan Köyü’nde doğdu. İlköğretimini İzmir’de tamamladı. 2005’te İstanbul İmam Hatip Lisesin’den mezun oldu. Lise eğitimi süresince çeşitli hocalardan Arapça ve Kıraât dersleri aldı. 2011’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nda İmam Hatip olarak göreve başladı. 2015’te Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 2017’de Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı Diyarbakır Dini Yüksek İhtisas Kursu’na katıldı. Halen bu kursta eğitimine devam etmekte olan Cesim Şahin evli ve iki çocuk babasıdır.

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Dok. No: MAU-FRM-
04-ENSTİTÜ/24

İlk Düz.
Tar.:02/01/2020

Rev. No/Tar.:
00/...

Sayfa: 1/1

İNTİHAL RAPORU FORMU

Tez Başlığı: Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde Bilâl b. Rebâh El-Habeşî Rivayetlerinin Değerlendirilmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 161 sayfalık kısmına ilişkin 20/05/2020 tarihinde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü tarafından "Turnitin" adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, projemin benzerlik oranı %22'dir.

Uygulanan Filtrelemeler:

Kaynakça Hariç

Alıntılar Hariç

Açıklamalar:

Mardin Artuklu Üniversitesi "Turnitin" adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı : Cesim ŞAHİN

Öğrenci No: 1880002

Programı : Temel İslam Bilimleri

Statüsü : Tezli Yüksek Lisans

Tarih ve İmza
20/05/2020

Enstitü Sekreteri

Hasan TAN

Hazırlayan:
Birim Kalite Komisyonu

Kontrol Eden:
Üniversite Kalite Komisyonu

Onaylayan:
Üniversite Kalite Komisyon Başkanı